

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA ŠPORT

Smer: Športno treniranje
Izbirni predmet: Odbojka

**NASTANEK IN DELOVANJE TELESNOKULTURNIH IN
ŠPORTNIH DRUŠTEV NA GORIŠKEM DO PRVE SVETOVNE
VOJNE**

DIPLOMSKA NALOGA

MENTOR
dr. Tomaž Pavlin, doc.

RECENZENT
dr. Damir Karpljuk, izr. prof.

KONZULTANT
Simon Ličen, univ. dipl. nov.

Avtorica dela
ALENKA PERHAVEC

Ljubljana, 2011

ZAHVALA

Skozi celotno izobraževalno pot so mi ostale v spominu nekatere profesorice in profesorji, učiteljice in učitelji, ki so mi na kakršenkoli način pomagali, me vzgajali in izpopolnjevali mojo osebno rast. Zato se jim ob tej priložnosti zahvaljujem: ga.

Adi Bačar, ga. Nadji Marjanovič, ga. Katji Andlovec in očetu Petru Perhavcu.

Posebna zahvala gre mentorju, dr. Tomažu Pavlinu, za pomoč, vzpodbudo in za njegov pozitiven pristop do dela.

Hvala tudi moji številčni in topli družini, še posebej moji enkratni mami, prijateljicam in prijateljem, predvsem pa hvala mojim kolegicam, ki so z mano delile to študentsko izkušnjo in skupaj doživele "difovsko" pustolovščino.

Ključne besede: telesnokulturna društva, športna društva, telovadba, kolesarstvo, strelstvo, nogomet, planinstvo

NASTANEK IN DELOVANJE TELESNOKULTURNIH IN ŠPORTNIH DRUŠTEV NA GORIŠKEM DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Alenka Perhavec

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, 2011

Športno treniranje, Odbojka

Število strani: 84; število preglednic: 2; število slik: 17; število virov: 37 ; število prilog: 2

IZVLEČEK

Proti koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja do prve svetovne vojne so se v takratni avstro-ogrski deželi, med katere so spadale tudi slovenske pokrajine, začela ustanavljati in delovati mnoga društva. Tudi na Goriškem so poleg drugih nastajala številna telesnokulturna in športna društva, ki so imela tudi vidno narodnoprebudno vlogo v kulturnem in javnem življenju.

Najbolj uveljavljeni telovadni društvi sta bili goriško telovadno društvo "Sokol", ustanovljeno leta 1887, in telovadna organizacija "Orel", ki je nastala leta 1908. Tako eni kot drugi so popestrili telovadno dogajanje v Gorici in okolici ter svoje člane in članice vzgajali v narodnozavedne telovadce.

Telesnokulturni doprinos so prispevale podružnice Slovenskega planinskega društva, in sicer Soška podružnica SPD, ki je nastala leta 1896 in je skrbela za slovenske gore in planine na Bovškem in v Posočju. Ajdovsko-Vipavska podružnica SPD je delovala od leta 1903 v današnji Spodnji Vipavski dolini. V Gorici pa so ustanovili podružnico SPD leta 1911.

Prav tako se je društveno gibanje dotaknilo kolesarjev, ki so se organizirali leta 1895 in ustanovili Kolesarsko društvo "Gorica". Njihov namen je bil gojiti kolesarski šport, kar so dosegli s prirejanjem izletov, dirk in tekmovanj. V letu 1909 se je kolesarski šport na Goriškem zelo razširil in nastalo je mnogo kolesarskih društev, med katerimi je bilo najvidnejše Kolesarsko društvo "Danica". Obe omenjeni društvi sta imeli sedež v Gorici.

Strelci se združijo in organizirajo pod imenom "Lovsko in strelsko društvo za Goriško" ter od leta 1908 dalje prirejajo strelske vaje in tekmovanja na streliščih v Panovcu in Št. Mavru.

Izjemen športni pečat sta v obdobju pred prvo svetovno vojno na Goriškem pustila brata Rusjan, ki sta delovala med letoma 1909 in 1911. Ukvarjala sta se z letalsko konstrukcijo, mlajši brat, Edvard Rusjan, pa je poznan kot prvi slovenski letalec.

Uspešno športno udejstvovanje so zabeležili tudi nogometaši, ki so v letih 1911-1913 igrali in delovali kot Dijaški nogometni klub "Jugoslavija".

Key words: body culture associations, sports clubs, gymnastics, cycling, shooting, football, mountaineering.

THE FOUNDATION AND ACTIVITY OF BODY CULTURE ASSOCIATIONS AND SPORTS CLUBS IN THE GORIŠKA REGION UNTIL WORLD WAR I

Alenka Perhavec

University of Ljubljana, Faculty of sport, 2011

Sports training, volleyball

Number of pages: 84; number of tables: 2; number of pictures: 17; number of sources: 37; number of annex: 2

ABSTRACT

Towards the end of the 19th century and the beginning of the 20th until World War I, numerous clubs were being created in the former Austro-Hungarian country which featured the Slovenian provinces. Many body culture associations and sports clubs were also commenced in the Goriška region and played a vital role of national awakening in both cultural and public life.

The most prominent gymnastics clubs were the gymnastics club "Sokol" of the Goriška region, which was founded in 1887 and the gymnastics organization "Orel", founded in 1908. Both invigorated the sports scene in the Goriška region and its surroundings and educated its members to become nationally conscious gymnasts.

Branches of the Slovenian Alpine Association (SPD) contributed to the body culture movement, especially the regional branch called Soška podružnica SPD, which was founded in 1896 and looked after the Slovenian mountains in the regions of Bovec and Posočje. The Ajdovsko-Vipavska SPD branch began operating in 1903 in today's Lower Vipava Valley, whereas the Goriška podružnica SPD branch was founded in 1911 in Gorizia.

The association movement also reached cyclists, who founded the Cycling Association "Gorica" in 1895. Their aim was to cultivate the sport of cycling and they achieved that by organizing trips, races and competitions. In 1909, cycling had expanded throughout the Goriška region which resulted in the foundation of several cycling clubs, among which the Cycling Association "Danica" was the most prominent of all. Both aforesaid associations were located in Gorizia.

Shooters gathered under the regional hunting and shooting association "Lovsko in strelsko društvo za Goriško". In 1908, they began organizing shooting exercises and competitions in shooting galleries in Italy's San Mauro and Slovenia's forest of Panovec.

The Rusjan brothers left a strong imprint on sports of the Goriška region in the pre-war period of 1909-1911. They were involved in the construction of airplanes, whereas the younger brother, Edvard Rusjan, is renowned as the first Slovenian aviator.

Football players also achieved successes in sports. In the period from 1911 to 1913, they were active members and players of the football club for High school students "Jugoslavija".

KAZALO

1. UVOD.....	8
2. ZGODOVINSKI ORIS GORIŠKE.....	11
2.1 REVOLUCIJA LETA 1848 IN ABSOLUTIZEM	12
2.2 USTAVNO OBDOBJE.....	12
3. NASTANEK DRUŠTEV, NJIHOV POMEN IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE NA GORIŠKEM	15
4. TELESNOKULTURNA IN ŠPORTNA DRUŠTVA NA GORIŠKEM.....	18
4.1 TELOVADBA	18
4.1.1 GORIŠKO TELOVADNO DRUŠTVO "SOKOL"	19
4.1.2 TELOVADNO DRUŠTVO "SOKOL" V AJDOVŠČINI	24
4.1.3 PRIMORSKA SOKOLSKA ŽUPA	27
4.1.4 TELOVADNA ORGANIZACIJA "OREL" NA GORIŠKEM	27
4.1.4.1 MIRENSKI TELOVADNI ODSEK	27
4.1.4.2 VIPAVSKI TELOVADNI ODSEK.....	28
4.1.4.3 GORIŠKI TELOVADNI ODSEK	30
4.2 PLANINSTVO	31
4.2.1 SOŠKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA	31
4.2.2 AJDOVSKO-VIPAVSKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA	34
4.2.3 GORIŠKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA.....	36
4.3 ŠPORT	38
4.4 KOLESARSTVO.....	38
4.4.1 KOLESARSKO DRUŠTVO "GORICA".....	39
4.4.2 KOLESARSKO DRUŠTVO "DANICA" IZ GORICE.....	45
4.5 STRELSTVO.....	48
4.5.1 LOVSKO IN STRELSKO DRUŠTVO ZA GORIŠKO	48
4.6 NOGOMET	50

4.6.1 NOGOMETNI KLUB "JUGOSLAVIJA"	51
4.7 LETALSKI ŠPORT	53
4.8 PRIMERJAVA SLOVENSКИH, ITALIJANSКИH IN NEMŠКИH TELESNOKULTURNИH IN ŠPORTNIH DRUŠTEV V AVSTRIJSKO-ILIRSKEM PRIMORJU DO LETA 1914	57
4.8.1 GORIŠKO-GRADIŠČANSKA DEŽELA.....	58
4.8.2 TRŽAŠKA	58
4.8.3 ISTRA S KVARNERSKIMI OTOKI.....	59
5. NEKATERE ODMEVNE JAVNE ŠPORTNE IN TELOVADNE PRIREDITVE V TAKRATNEM ČASU	62
5.1 RAZVITJE PRAPORA GORIŠKEGA SOKOLA.....	62
5.2 PRVI "ZLET" PRIMORSKE SOKOLSKE ŽUPE V ŠEMPETRU	63
5.3 NARODNA KOLESARSKA DIRKA NA GORIŠKEM VELODROMU 1908	66
5.4 USPEŠEN POLET EDVARDA RUSJANA V ZAGREBU 1910.....	69
6. ZAKLJUČEK.....	71
7. VIRI IN LITERATURA.....	73
8. KAZALO SLIK.....	77
9. PRILOGA.....	78
9.1 PRAVILA GORIŠKEGA TELOVADNEGA DRUŠTVA "SOKOL" ZA LETO 1887.....	78
9.2 PRAVILA KOLESARSKEGA DRUŠTVA "GORICA" ZA LETO 1899	81

1. UVOD

Povezovanje ljudi v skupnosti in bratovščine ni dejavnost modernega sveta, ni domena novejših civilizacij, ampak je način življenja in bivanja že iz pradavnine. Ljudje so se združevali v skupine in združbe z različnimi nameni, na primer, da bi bili uspešnejši pri lovu, pri obrambi, skratka zavedali so se, da so v skupnosti močnejši kot posameznik. Ti skupni interesi pa so prerasli v društveno dejavnost s pravno podlago nekje na polovici devetnajstega stoletja. (Marušič, 1999)

Nastanek društev v obdobju pred prvo svetovno vojno je tesno povezan z narodnim prebuditelstvom, z udejanjanjem ideje, da je nastopil čas slovenstva in osvobajanja izpod tujih kultur, čas zavedanja slovenskih korenin in dvig slovenskega jezika. To je bila primarna težnja takrat ustanovljenih organizacij, bodisi političnih, kulturnih, prosvetnih, gospodarskih in vseh ostalih.

Narodni boj se je na slovenskih tleh in posredno tudi na Goriškem začel s čitalniškim gibanjem, katerega pobudnik je bil dr. Bleiweis. Udejanjanje slovenske ideje pa se je nadaljevalo v društvih, med katerimi je bila telovadba ena prvih dejavnosti, saj so namreč v Ljubljani že leta 1862 razmišljali o ustanovitvi telovadnega društva. Globalno pa so na številčno rast društev pri nas vplivale politične razmere, in sicer najprej pritisk avstrijsko-nemške oblasti ter zatem njihov milejši pristop do narodne dejavnosti, nacionalističen nastop nemških ali italijanskih sodržavljanov in nenazadnje tudi potrebe slovenskega prebivalstva po izobraževanju in kulturnem ozaveščanju. (Pavlin, 2005)

Proti koncu 19. stoletja so bile razmere v Gorici nekako v stanju pripravljenosti slovenskega naroda, da začne svojo ekspanzijo na področje gospodarstva, politike, kulture in tako prične sovpadati z razvojem italijanskega in nemškega prebivalstva na tem območju. Slovenski meščani, inteligenca pa tudi obrtniki in trgovci so se zbirali v gostilnah in kavarnah in tam razpravljali o aktualnih dogodkih, o dnevni politični vprašanji, torej o temah, ki so jih obkrožale in na kakršenkoli način zaznamovale. (Gabršček, 1932)

Po razpadu enotnega slovenskega političnega tabora je nastopila doba slovenske politično-kulturne polarizacije, ki se je kazala tudi na telesnokulturnem področju in jo zato nikakor ne smemo spregledati. Politično dogajanje in s tem strankarska ali liberalna ali katoliška oziroma socialdemokratska usmeritev je vplivala na telovadno gibanje. Ob ustanovitvi Goriškega Sokola leta 1887 še ne, toda to se je zgodilo po letu 1900, ko sta se izoblikovali Gaberščkova liberalna struja ter na drugi strani klerikalci, ki so se kasneje združili s socialdemokrati pod vodstvom dr. Antona Gregorčiča. Novo nastale razmere so odsevale v goriški javnosti kot dva pola, ki sta si ustvarila vsak svojo gospodarsko, prosvetno ali kako drugo organizacijo. (Marušič, 1985)

To razdvojenost je bilo mogoče občutiti ob prebiranju takratnih časopisov. V "Soči" so simpatizirali z liberalno opcijo in bili tako velik podpornik sokolske ideje, torej so gojili in zagovarjali narodno svobodomiselno politiko. Kot protitež sta časnik "Gorica" in "Primorski list" delovala in objavljala v katoliškem duhu in tako podpirala na Goriškem leta 1908 ustanovljeno telovadno organizacijo "Orel". Omenjeni telovadni društvi sta se vsako na svojem bregu trudili vpeljati med slovenske goriške prebivalce skrb za

telesni razvoj in rast, željo po gimnastičnem znanju in vadbi, ki je pri obeh temeljila na Tyrševem telovadnem sistemu.

Zanimivo pa je, da se je šport tej polarizaciji izognil, bodisi zaradi drugačne narave telesnega udejevanja ali zaradi izhajanja iz drugačne družbene ureditve, saj je šport angleškemu meščanstvu pomenil zabavo in oddih, medtem ko je telovadba na Češkem, iz katere izhajata slovenski telovadni organizaciji "Sokol" in "Orel", služila na prvem mestu kot pokazatelj narodnega boja. Prav tako kot športna društva so tudi planinci ostali izven političnih sfer, ampak hkrati skupaj s kolesarji, strelci in nogometaši niso nič manj kot »gimnasti« pripomogli h gradnji mozaika slovenske identitete in kulture.

V diplomski nalogi so obravnavana telesnokulturna in športna društva na Goriškem, natančneje v Goriško-Gradiščanski deželi, ki je v takratni Avstro-Ogrski spadala v območje Ilirskega Primorja. Poudariti moramo, da je o društvenem življenju in društvih na splošno na Goriškem ogromno napisanega v monografskih publikacijah, esejih in člankih avtorja Branka Marušiča, telovadno društvo "Sokol" iz Ajdovščine je v celoti povzel Drago Sedmak, Hinko Uršič pa je v Tolminskem zborniku opisal Soško podružnico SPD. O ostalih društvih in podružnicah se je veliko informacij dalo izluščiti iz takratnega časopisja (Soča, Primorski list, Gorica, Dan,...) in revij (Mladost, Planinski vestnik).

Razumljivo je, da so nekatere športne panoge, kot se je to zgodilo v primeru letalstva, bile že v preteklosti očitno bolj zanimive in privlačne in je o njih napisanih že veliko knjig. Nekatere pa so še vedno ostale neraziskane. Tudi v tej nalogi nismo uspeli opisati vseh delujočih društev v takratnem obdobju, predvsem imamo v mislih podružnice in odseke matičnih društev, pri kolesarskem športu smo naleteli na množično ustanavljanje teh organizacij po letu 1909 in smo se zato osredotočili le na dve nosilni društvi iz te športne panoge. To sta bili Kolesarsko društvo "Gorica" in Kolesarsko društvo "Danica", ki sta delovali v Gorici.

Podružnice Slovenskega planinskega društva (Soška, Ajdovsko-Vipavska in Goriška), ki so delovale na goriškem območju v takratnem obdobju, so v opisu dobile svoje mesto, z izjemo podružnice v Cerknem, ki se nam je zdela za današnje razmere preveč geografsko oddaljena od Gorice, čeprav je takrat spadala v deželo Gradiško-Gradiščansko.

S kar precej težavami smo se srečali pri iskanju virov za Dijaški nogometni klub "Jugoslavija", ki naj bi bil, po navedbah v knjigi Alda Rupla "Telesna kultura med Slovenci v Italiji" in Branka Marušiča v različnih publikacijah, ustanovljen v šolskem letu 1907/1908. Po pregledu več časopisov, iskanju med registri društev v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici in pregledu izvestij Goriške gimnazije omenjenega podatka ali kakršnekoli omembe tega kluba v letih 1907 in 1908 nismo našli. Šele članek o nogometni tekmi v "Soči" iz leta 1911 nam je nekako odprl pot do naslednjega vira informacij, ki smo ga našli v ljubljanskem neodvisnem časopisu "Dan". Opisane so zgolj nogometne tekme med "Jugoslavijo" in takrat delujočim ljubljanskim dijaškim klubom "Hermes", ki se je kasneje organiziral v "Ilirijo". V reviji "Sport", ki je začela izhajati leta 1920, so se v eni izmed številčk dotaknili oz. omenili nekaj o začetkih nogometa pri nas, vendar pa žal o delovanju kluba, o igralcih, o revolucionarnem imenu, ki so si ga nadeli goriški dijaki, nismo našli ohranjenega nobenega zapisa.

Medtem ko je bilo za opis nekaterih društev le malo arhivskih podatkov, jih je bilo za Goriško društvo Sokol na razpolago zelo veliko. Ohranjenih in zapisanih predvsem v goriški "Soči", tako da smo bili primorani v reduciranje le-teh in se v nalogi poslužujemo le tistih, ki opisujejo dogajanje in pomembnost z vidika telesnega udejstvovanja. Poleg omenjenega telovadnega društva v Gorici, je podrobneje opisano še sokolsko društvo iz Ajdovščine, saj je o njem na voljo veliko informacij, kajti Ajdovščina je bila v obdobju do prve svetovne vojne, poleg Gorice, pomembno kulturno in gospodarsko središče.

Nekoliko manj virov je na razpolago za Lovsko in strelsko društvo za Goriško. V lokalnih časopisih so nekako neredno objavljali članke o tej goriški skupnosti, opisali so dogodke in prireditve, ki jih je društvo organiziralo ali pa so občasno poročali o občnih sejah. Zato smo bili pri opisovanju tega društva omejeni le na te informacije. Isto se je dogajalo z Orli, kjer je bilo od posameznega društva oz. odeseka odvisno, kolikokrat so objavljali v reviji "Mladost". Tako goriško orlovsko društvo tudi po več mesecev ni oddalo nobenega poročila. V diplomski nalogi pa smo ga opisali, ker je bilo vseeno glavna enota orlovskega dogajanja v takratnem obdobju. Poleg tega se nam je zdelo primerno opisati še mirenski odsek Orlov, saj je bila to prva orlovska skupnost na tem območju, ter odsek Orla v Vipavi, ki je bil organizacijsko zelo pomemben za današnjo Spodnjo Vipavsko dolino, ter tudi zaradi tega, da poklonim svojemu kraju zgodovinsko iztočnico telesnokulturnega dogajanja v času pred prvo svetovno vojno.

Cilj diplomskega dela je predstaviti goriško telesnokulturno civilno družbo in njeno življenje ter predstaviti slovenska telesnokulturna in športna društva. Obenem pa smo v obliki preglednice podali primerjavo s širšo regijo ter se seznanili tudi z italijanskimi in nemškimi društvi. V zadnjem delu smo opisali nekatere javne prireditve, kot so telovadna nastopa, kolesarska prireditve na velodromu ter odmeven in pomemben polet Edvarda Rusjana v Zagrebu. Skozi celotno delo pa se prepleta še en pomemben vidik društvenega delovanja, in sicer že prej omenjeni narodni boj z namenom emancipacije slovenskega prebivalstva.

2. ZGODOVINSKI ORIS GORIŠKE

Vas Gorica se prvič omenja v darovnici nemškega cesarja Otona III. Naselje, ki se je raztezalo na vzpetini južno od Solkana, v bližini kraja, kjer Soča zapuša alpsko pogorje ter začenja teči po ravnini – Soška ravan – proti morju, je bilo predhodnik današnje Gorice ter je dalo ime zgodovinski deželi Goriški, katere prvi zaris vsebuje prav cesarska darovnica iz leta 1001. Ta dežela, ki so jo nato goriški grofje utrdili kot dinastični teritorij in je postala državnopravna kategorija, je skozi zgodovino spreminjala svoj obseg in meje. Prav tako je imela kar nekaj imen, in sicer: Goriška grofija, Goriška dežela, Goriško-Gradiška (Gradiščanska). Po izumrtju goriških grofov (1500) je postala habsburška dedna dežela in je ohranila ta državni in pravni statut do razpada avstro-ogrske monarhije (1918). (Marušič, 2005)

Po Napoleonovih vojnah in kratkotrajnem formiranju Ilirskih provinc je dežela ponovno pripadla habsburški »kroni«. Avstrija je po Dunajskem kongresu leta 1816 ustvarila upravno enoto "Avstrijsko Primorje", ki je bila v letih 1822 in 1825 upravno razdeljena na tri dele. Ta enota in enako njena delitev na Trst, Goriško-Gradiščansko in Istro sta ostali v veljavi vse do razpada monarhije leta 1918. Avstrija je imela s tem področjem svoje ponemčevalske težnje, kakor jasno priča dejstvo, da je bilo vse ozemlje, ki je pripadalo Avstriji že pred vojnami s Francozi (t. j. razen Slovenske Istre in Beneške Slovenije), vključeno v novo Nemško zvezo (1815-1866). (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

Na Goriškem je bilo prebivalstvo do narodnostne meje, ki je povsem jasno ločila popolnoma slovenska od furlanskih in italijanskih naselij, izključno le slovensko (128.468), le v Gorici, ki je štela 10.428 prebivalcev, predstavljajo Furlani in Italijani to stran narodnostne meje tudi del prebivalstva. Seveda pa sta imeli italijanska in nemška manjšina v predmarčni dobi zaradi socialne strukture in razrednih značilnosti državne uprave svoji številčni moči nesorazmerno velik vpliv in odraz v javnem življenju. Ne glede na naraščanje kapitalističnega elementa v gospodarstvu so bili namreč v predmarčni dobi za Avstrijo še vedno značilni fevdalni odnosi v družbenem redu, Avstrija sama pa je bila fevdalno uradniška država, v kateri so imeli možnost vplivanja na politično življenje le privilegirani razredi in deloma meščanstvo. Pokrajinska uprava je v Primorju slonela na nemško-italijanski birokraciji, izhajajoči iz meščanstva, na Goriškem pa na pretežno fevdalnih deželnihi stanovih. Uprava v podeželju je bila poverjena za to posebej pooblaščenim zemljiškim gospodvom. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

Uradni državni jezik je bil še iz prejšnjih stoletij nemščina, poleg nje se je uporabljala tudi italijanščina. Jezika velike večine prebivalstva (slovenščine), ki pa je bil politično brezpraven, uprava vsaj v pisanih dokumentih ni uporabljala. Tudi osnovna šola je imela po svoji zasnovi pglavitni namen, da priuči prebivalstvo nemščini in italijanščini, ne pa da posreduje ljudstvu izobrazbo v materinem jeziku. Vendar se je prav na področju slovenske osnovne šole in boja zanjo ter ljudske književnosti za prebujanje ljudstva Slovensko Primorje intenzivno udeleževalo slovenskega boja proti germanističnim prizadevanjem centralne državne uprave. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

2.1 REVOLUCIJA LETA 1848 IN ABSOLUTIZEM

Revolucija leta 1848 pomeni– kakor za vse ostale slovenske pokrajine – tudi za Primorje veliko zgodovinsko prelomnico. V bistvu predstavlja odločilni končni boj med fevdalnim in kapitalističnim redom in zmago slednjega, ki se kaže predvsem v zemljiški odvezi, ki je kmeta osvobodila fevdalnega jarma in mu izročila njegovo posestvo v last. Seveda pa je za to moral odplačati v dvajsetih letih eno tretjino vrednosti dolžnih dajatev svojemu bivšemu gospodu. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

Na Goriškem, kjer je narodnostna meja jasno ločevala slovensko od čistega romanskega narodnostnega ozemlja in kjer so spričo tega živeli Slovenci, pomešani z Italijani in Furlani le v Gorici, je imelo trenje med različnimi narodnostmi razmeroma ozko podlago. Za razliko od Istre niso predstavljali Italijani na slovenskem podeželju nekakega resnega političnega dejavnika. Narodnostno trenje se je omejevalo na samo Gorico in tamkajšnja politična predstavništva pokrajine, izražalo se je pa še ob volitvah za državni zbor in v nastopih v njem. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

Po zlomu revolucije, proti kateri je dunajska vlada spretno izrabila tudi slovensko politično gibanje te dobe, se začenja z Bachovim absolutizmom tudi za Primorje doba reakcije, absolutizma in germanizacije. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

Odkar je bil leta 1848 odpravljen fevdalni sistem in odkar je leta 1857 stekla prva železnica, ki veže Trst z njegovim zaledjem, živita Slovensko Primorje in Istra že popolnoma v območju razvitega kapitalističnega gospodarstva. Z Oktobrsko diplomom leta 1860 in še bolj s Februarskim patentom leta 1861 se v Avstriji ponovno uvede ustava, vršijo se volitve v deželne zbore in občine in ponovno se skliče parlament. (Slovensko Primorje in Istra, 1953)

2.2 USTAVNO OBDOBJE

Posledica padca Bachovega absolutizma je bila po letu 1860 uvedba ustavnega življenja. Goriška in z njo združena Gradiščanska dobiva svojo deželno samoupravo (deželni zbor) in ko je leta 1867 postavljena nova državna razmejitev z Italijo, ima goriška dežela tudi svoje meje, ki ostanejo nespremenjene do razpada Avstro-Ogrske. (Marušič, 1988)

Z uvedbo ustavnega življenja se je formiral slovenski politični tabor. Delovanje se je najprej osredotočilo na čitalnice, ki s kulturnimi sredstvi netijo in krepijo narodno zavednost. Z letom 1868 nastopi doba taborov, izmed katerih je bil najbolj znameniti tisti pri Šempasu, izveden 18. oktobra 1868. Sledili so mu še trije: aprila leta 1869 v Brdih ter leta 1870 v Tolminu in Sežani. Tabori so bolj kot čitalnice radikalizirali in razširili politično delovanje slovenskega preporoda. Tudi na Goriškem so potrdili politično zrelost slovenskega človeka in pripomogli k ideološki cepitvi dotlej enotnih slovenskih vrst. Pričetek ustavnega življenja je zaradi nedemokratskih stališč avstrijske vlade tesno povezan tudi z začetki narodnostnih bojov med Slovenci in Italijani, ki jim poslej sledimo vse do prve svetovne vojne. Gorica postaja pomemben politični center za Slovence. Tu delujejo vodstva slovenske politike, tu se tiskajo slovenski časniki, tu pričenja zlasti od osemdesetih let 19. stoletja delovati vrsta

slovenskih gospodarskih ustanov, nakar v vrste meščanskega vodstva slovenske politike na Goriškem prodre spoznanje, da si utrjenih gospodarskih pozicij ni mogoče zamisliti brez uspešnega političnega boja. (Marušič, 1988)

Tudi večje kraje Goriške je po letu 1860 zajelo prebujenje, ki se je na začetku še najbolj vidno kazalo v čitalniškem gibanju. Iz Gorice – tam je bila čitalnica ustanovljena 1862. – se je gibanje širilo po vaseh in večjih krajih. Čitalnice so bile trdni temelji za bogato razvejano kulturno dejavnost podeželja, ki je svoj vrhunec dosegla v letih pred prvo svetovno vojno in je bila zaradi klerikalno-liberalnih sporov, ki so bili posledica razvoja splošne slovenske politike, močno politično obarvana. (Marušič, 1988)

Pri osveščanju slovenskega človeka je imela takrat pomembno nalogo tudi šola. V slovenskem delu dežele je bila osnovna šola slovenska, srednje šolstvo v Gorici pa nemško. Ustanavljanju slovenskih osnovnih šol v Gorici je nasprotovala občinska uprava; zato so Slovenci reševali problem z ustanavljanjem privatnih slovenskih šol. Čeprav je bila goriška gimnazija do leta 1914 nemška, je vendar opravila pomembno vlogo za slovensko družbeno življenje. Ne le, da so se na njej šolali mnogi ugledni Goričani, v slovensko javno življenje so posegali tudi njeni učitelji. Podobno velja za nemško realko in nemško-slovensko žensko učiteljsko, ki se mu je leta 1909 pridružilo slovensko moško učiteljsko, potem ko se je preselilo iz Kopra. V šolskem letu 1913/1914 je začela v Gorici delovati slovenska klasična gimnazija; ki je bila prvi gimnazijski zavod, ki ga je avstrijska vlada sploh ustanovila za Slovence. (Marušič, 1988)

Kot drugod na Slovenskem so tudi vrste goriških Slovencev od časa do časa pretresli idejni in politični spori, poleg tega so bili Slovenci vpleteni v narodnoobrambne boje s čedalje močnejšim italijanskim gibanjem, ki je imelo tudi na Goriškem v desetletjih pred prvo svetovno vojno močne iredentistične poudarke. (Marušič, 1988)

Ob koncu stoletja je nastopila nova politična sila – delavsko gibanje. Pospesena industrializacija, vdor kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov na podeželje in s tem migracija iz vasi so omogočali nastanek delavskega razreda, ki se je na Goriškem pričel razmeroma pozno organizirati na socialdemokratski bazi (okoli leta 1896) in skoraj istočasno v krščansosocialni smeri. Poleg Gorice sta bila močni središči delavskega gibanja še Miren (čevljarji) in Solkan (mizarji). Pomladanska delavska stavka leta 1898 v Podgori je bila prvi znanilec naraščajoče moči socialističnega gibanja goriških delavcev slovenske in italijanske narodnosti. (Marušič, 1988)

Pred začetkom prve svetovne vojne smo priča živahnemu političnemu in gospodarskemu življenju Slovencev na Goriškem. Usmerjeno je bilo predvsem v to, da osvoji in pridobi zase politično in gospodarsko oblast v deželi, ki je pripadala še vedno številčno šibkejšim romanskim prebivalcem. (Marušič, 1988)

Goriška je okoli leta 1900 živela v okviru administrativnih meja, porazdelitev in povezav, ki jih je postopoma ustalila v drugi polovici 19. stoletja. V goriškem deželnem zboru si Slovenci, kljub reformam volilne zakonodaje niso pridobili tiste večine, ki bi jim glede na številčno prevlado v deželi morala pripadati. Volilna reforma leta 1907 je povečala število poslancev, vendar je razmerje 15:14 ostalo, seveda v korist Italijanov. Prav tako volilna zakonodaja ni zrcalila deželnih narodnostnih razmer za državni zbor, kjer so sicer oba goriška naroda zastopali po trije poslanci.

Goriški deželni zbor ni bil zrcalo splošnih deželnih razmer le v času volitev, pač pa tudi in predvsem, ko je deloval. Slovenska stran je na volitvah do okrog leta 1900 nastopala bolj ali manj enotno, kasneje pa strankarsko opredeljeno. Slovenski jezik si je v deželnem parlamentu izbojeval mesto, čeravno je moral premagati nekaj ovir. (Marušič, 1988)

Okoli leta 1900 je bilo vse ozemlje dežele razdeljeno na štiri okrajna glavarstva (mesto Gorica je imelo poseben položaj): glavarstvo Tolmin so sestavljali štirje sodni okraji (Bovec, Cerkno, Tolmin in Kobarid), Gorico-okolico trije (Ajdovščina, Gorica, Kanal), Sežano dva (Komen, Sežana) in Gradišče ob Soči štirje sodni okraji (Červinjan, Gradišče ob Soči, Krmin in Tržič). (Marušič, 1988)

Na Goriškem je narodnostna meja jasno ločila slovensko narodnostno ozemlje od čistega romanskega. Po štetju iz leta 1910 je živelo v deželi 154.751 ljudi, ki so kot občevalni jezik prijavili slovenščino oz. srbohrvaščino. Številka je predstavljala 59,3 % deželnega prebivalstva, italijanski jezik pa je prijavilo 90.146 prebivalcev ali 34,6 % (štetje ni razlikovalo med Italijani in Furlani); 6 % deželnega prebivalstva je govorilo druge jezike oz. je sodilo med tuje državljane. (Marušič, 1988)

Na prelomu 19. in 20. stoletja je mogoče ugotavljati, kako je bilo goriško deželno gospodarstvo tesno povezano z naravnimi pogoji. Temelje ekonomskega razvoja sta še vedno predstavljala kmetijstvo in gozdarstvo (vinogradništvo, poljedelstvo, sviloreja, živinoreja). Pred prvo svetovno vojno so se razvijale papirna, živilska, usnjarska in čevljarska industrija ter proizvodnja gradbenega materiala. Razvoj žagarskih obratov je omogočala bližina Trnovskega gozda, nova gospodarska panoga pa je bilo turistično gostinstvo. (Marušič, 1988)

Leta 1899 se je dotlej vsaj na videz enotno politično gibanje goriških Slovencev razbilo. Politično društvo Sloga je ostalo v rokah klerikalnega oz. katoliškega tabora, ki ga je vodil Anton Gregorčič, liberalci s Henrikom Tumo in Andrejem Gabrščkom na čelu pa so ustanovili Narodno napredno stranko. Deset let kasneje se pri goriških Slovencih strankarsko življenje še razbohoti z ustanovitvijo ljudske stranke, ko si lastno deželno organizacijo postavijo socialisti z dr. Tumo na čelu in se kot izredno močna skupina uveljavljajo krščanskosocialni novostrujarji. Razcepitev ob koncu stoletja je vplivala na politično dvotirnost, ki je ne izkazujejo le časopisje, društva in gospodarske ustanove v mestu Gorica, pač pa tudi na podeželju. Za razliko od drugih slovenskih dežel, kjer je občutno napredovala katoliška ljudska stranka, so bile sile na Goriškem bolj izenačene. K temu so največ pripomogle razmere v deželi, predvsem sosedstvo z Italijani, kar je pogosto vodilo v narodnostne spopade. Cilj slovenske politike je bila prevlada Slovencev v deželi, predvsem pa osvojitve Gorice s sistematičnim gospodarskim osvajanjem mestnih predelov v duhu gesla "svoji k svojim". (Marušič, 1988)

Živahno gibanje Slovencev na Goriškem je prekinila prva svetovna vojna, odprla je novo poglavje v zgodovini dežele in njenega prebivalstva. (Marušič, 1988)

3. NASTANEK DRUŠTEV, NJIHOV POMEN IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE NA GORIŠKEM

Društva so prostovoljne in stalne združitve več oseb, ki želijo doseči določen, skupen in prostovoljno izbran cilj s trajnim delovanjem, ki temelji na določenih pravilih. Pravni znaki društva so: prostovoljnost, določen trajen namen in smotrno ter organizirano delovanje. Kdor je imel namen ustanoviti društvo, je moral to pismeno prijaviti deželnemu glavarstvu in obenem predložiti pravila, iz katerih je bilo razvidno naslednje:

- namen društva, sredstva zanj in način, kako se pridobijo;
- način ustanovitve in obnovitve društva;
- sedež društva;
- pravice in dolžnosti članov društva;
- predstavniki (organi) društvenega vodstva;
- pogoji veljavnih sklepov, spisov in razglasov;
- način, kako se poravnajo prepiri iz društvenega razmerja;
- zastopanje društva na zunaj ter
- določila o njegovi razdružitvi.

(Zakon z dne 15. novembra 1867 avstrijske državne zakonodaje, št. 134 o društvenem pravu) (Andrejka, 1928)

Po padcu absolutizma je z Oktobrsko diplomom (1860), zlasti pa s Februarskim patentom (1861), nastopilo ključno obdobje v razvoju društvenega življenja in v vzpostavitvi narodne civilne družbe. V ustavnem obdobju do nastopa dualizma je veljala še stara zakonodaja, vendar se je spremenila njena uporaba. Nove pretrese v notranji politiki je povzročil poraz v vojni s Prusijo in Italijo leta 1866. Izgubljena vojna je bila udarec za monarhijo, zato je njeno notranjo konsolidacijo cesar urejal z dualistično ureditvijo. Dualistična ureditev je terjala ustavno preureditev monarhije, ki pa je bila potrjena v letu 1867. Monarhijo so razdelili na dve notranji avtonomni polovici s skupnim vladarjem, skupno vojsko, zunanjo politiko in financami. Novi državni zakon pa je tudi določal, da se imajo državljani pravico shajati in ustanavljati društva. Slednje sta urejala novembra 1867 objavljena zakona o društvih in zborovanjih, ki sta urejala vprašanja političnih in nepolitičnih društev kot tudi gospodarskih družb ter sta temeljila na načelu društvene in zborovalne svobode in samouprave. Za ustanovitev društva ni bilo več potrebno dovoljenje države, pač pa so morali pred ustanovitvijo predložiti pravila v vednost ali na znanje politično-upravnemu oblastvu. To je lahko društvo prepovedalo, če je bilo v predloženih pravilih kaj nezakonitega. Prijaviti je bilo treba tudi seznam članov, pri čemer je za politično društvo veljalo pravilo, da ženske niso smele biti članice. Upravna oblast je morala v štirih tednih pisno obvestiti društvo o prepovedi z navedbo razlogov, v nasprotnem primeru je bilo društvo dovoljeno. Deželne oblasti so nadzorovale delovanje društev in so skrbele, da politična društva niso imela podružnic in da nepolitična društva niso širila delovanja na področje politike. Če so ga, pa so se morala prekvalificirati. (Pavlin, 2005)

Društveno življenje goriških Slovencev je bilo od začetka leta 1862, ko je v Tolminu nastala prva čitalnica na Goriškem, namenjeno v prvi vrsti uresničevanju narodne prebuje. V jeseni 1862 so tudi v Gorici ustanovili čitalnico, ki je bila vsaj štiri desetletja osrednje slovensko kulturno in družabno središče slovenskih intelektualcev

in ostalih meščanov. Leta 1867 so bile po vrsti ustanovljene čitalnice v Solkanu, Rihemberku (današnjem Braniku), Kanalu, Vrtojbi, leta 1869 v Prvačini in Mirnu, leta 1870 pa v Dornberku. Čitalnice so začele nato nastajati na podeželju v večjih središčih (Ajdovščina, Kanal, Komen), pa tudi v manjših krajih (Rihemberk, Volče, Črniče, Solkan, Skopo). (Marušič, 1999)

Čitalnicam so sledila razna politična društva, ki so ob koncu 19. stoletja in politiki rekatolizacije ter razpadu enotnega slovenskega političnega tabora nadaljevala svoj razvoj v politične stranke. To so bila društva: "Soča" (1869), politično društvo "Sloga" (1876), iz katerega se je l. 1907 razvila Slovenska ljudska stranka za Goriško, 1898 so krščanski socialni delavci ustanovili Slovensko katoliško delavsko društvo itd. (Marušič, 1999)

Slovenska društvena dejavnost je po letu 1880 na Goriškem dobivala nove vsebinske razsežnosti. Dotok novega slovenskega prebivalstva, zlasti delavskega stanu, je pripomogel k ustanovitvi "Slovenskega bralnega in podpornega društva" (1882), ki je imelo kulturne in dobrodelne namene. Kasneje so mu sledila še podobna društva (Narodni sklad, Dijaška kuhinja in druga). Nastala so tudi prva strokovna društva, kot so Učiteljsko društvo za goriški okraj (1872), Zbor svečnikov sv. Pavla (1899), Pekovsko društvo (1900), Delavsko izobraževalno društvo (1909) in še mnoga druga. (Marušič, 1999)

Dijaški društvi sta zastopali Akademsko ferijalno društvo "Adrija" (1902) in Slovenska dijaška zveza (1908). Toda dijaška in študentska mladina se je neformalno udeleževala društvenega gibanja že od nastajanja čitalnic dalje. Pred prvo svetovno vojno se je med goriškim slovenskim dijaštvom razširilo prepovedništvo, ki je bilo seveda ilegalno. (Marušič, 1999)

Narodna prosveta je bila na goriškem pred prvo svetovno vojno vodilna kulturno-prosvetna organizacija liberalnega tabora s knjižnico in dramskim odsekom (Dramatično društvo). V ta krog društev s kulturnim delovanjem sodijo še Muzejsko društvo za Goriško (1913), Ruski krožek (1902), razne knjižnice in založbe. (Marušič, 1999)

Na Goriškem in v Gorici pa so delovala tudi številna šolska društva, med njimi je bila najbolj prepoznavna Družba sv. Cirila in Metoda s svojima moško in žensko podružnico. Poleg te je delovalo še društvo "Šolski dom", podružnica osrednjega katoliškega slovenskega šolskega društva "Slovenske straže" in Kuratorij slovenske nadaljevalne šole za obrtne učence. (Marušič, 1999)

Ob vseh naštetih društvih so obstajala in delovala še razna verska, gospodarska in tudi telesnokulturna in športna društva, ki bodo podrobneje opisana v nadaljevanju. Kljub neštetim zaprekam in predsodkom je bila slovenska navzočnost v Gorici v desetletjih pred prvo svetovno vojno učinkovita in močna. Slovenci so imeli v Gorici pred letom 1914 osemnajst gospodarskih društev, šestnajst ljudsko-prosvetnih, osem telesnokulturnih in športnih, sedem političnih in sedem podpornih, pet šolskih, tri dijaška društva ter šest drugih društev, poleg tega pa še osemnajst strokovnih organizacij in štiri založbe. (Marušič, 2001)

Tabela 1: Slovenska društvena dejavnost v Gorici pred letom 1914 (povzeto po Marušiču, 2001)

Slovenska društvena dejavnost v Gorici	Število društev pred I. 1914
Gospodarska društva	18
Ljudskoprosvetna društva	16
Telesnokulturna in športna društva	8
Politična društva	7
Podporna društva	7
Šolska društva	5
Dijaška društva	3
Druga društva	6
Strokovne organizacije	18
Založbe	4
Skupaj	92

4. TELESNOKULTURNA IN ŠPORTNA DRUŠTVA NA GORIŠKEM

Kot telesnokulturna društva so navedena in obravnavana telovadni društvi Sokol in Orel ter planinsko društvo, saj so se člani le-teh ukvarjali z neko telesno aktivnostjo, ki je imela tudi veliko kulturno in narodnobuditeljsko vlogo. Športu je v veliki meri utiralo pot kolesarstvo, proti koncu stoletja mu je sledil tudi nogomet, tako da kolesarji, strelci in nogometaši, ki so prirejali dirke in druge tekme, kjer so neposredno merili moči s svojimi nasprotniki (to je še danes ena izmed primarnih lastnosti športa), predstavljajo zametke organiziranega športnega dogajanja. V tem obdobju pa je nekaj posameznikov položilo tudi temelje letalstva, na katerih se je kasneje, med obema vojnama, začelo razvijati športno letalstvo kot posebna športna panoga.

4.1 TELOVADBA

Telovadba ali gimnastika se kot moderna dejavnost in kot konkreten sistem vaj za vsestransko vadbo človeka pojavi v dobi razsvetljenstva. Sicer pa se idejno navezuje in zgleduje po antični gimnastiki. V 19. stoletju se v Evropi formira več telovadnih sistemov. V Srednji Evropi je prevladovalo nemško turnerstvo, ponekod tudi švedska gimnastika. Turnerska društva se v Habsburškem cesarstvu oblikujejo po letu 1861, vzporedno pa tudi sokolska društva in sokolstvo kot narodno telovadno gibanje. Med avstrijskimi Slovani sta nastajali vzporedno gimnastični društvi v Pragi in Ljubljani. Prvo je bilo ustanovljeno leta 1862, Slovenci pa "Južni Sokol" ustanovijo oktobra 1863. Namen tega društva je bil, poleg narodnobuditeljske vloge, gojiti telovadbo in vzgajati. Sokolsko gibanje se je proti koncu 19. stoletja širilo in s tem tudi število sokolskih organizacij in članstva. Širilo se je po vseh slovenskih deželah, vodilna društva v večjih mestih pa so prevzemala vlogo matičnih društev za posamezno področje. Tak je bil tudi primer na Goriškem, kjer bosta podrobneje opisani sokolski društvi iz Gorice in Ajdovščine. Slovenska sokolska društva so se leta 1905 povezala v Slovensko sokolsko zvezo, za posamezna področja pa so bile organizirane župe s središči v večjih mestih, za goriško npr. župa s središčem v Gorici. (Pavlin, 2005)

Slovensko telovadno zgodovino so zaznamovala tudi katoliška telovadna društva. Najprej so bili katoliški telovadci organizirani v okviru katoliških prosvetnih društev, ki so bila združena v Slovenski krščansko-socialni zvezi (SKSZ). Prvo društvo je nastalo na Jesenicah leta 1906, potem v Ljubljani in v naslednjih letih je število odsekov hitro naraščalo. Leta 1909 se je zveza poimenovala "Orel". (Pavlin, 2005) O imenu so v eni izmed številk glasila Mladost takole zapisali: "Orel – to je odslej naše ime, naš ponos, predpoda naših stremljenj, znamenje našega dela! Pomeni, da hočemo biti silni in visoko vzleteti, da čuvamo našo domovino in nam ne uide nič, kar bi utegnilo našemu ljudstvu škodovati!" (Mladost, št. 7 in 8, letnik II, 3. april 1909)

V goriškem prostoru so delovala številna orlovska društva in odseki. Kmalu po ustanovitvi glavnih društev v Vipavi in Gorici so se organizirali v okrožja, ki so imela pod sabo večje število odsekov. V diplomski nalogi je opisan mirenski odsek, ki je bil prvo krščansko telovadno društvo na Goriškem, vipavsko orlovsko društvo kot

predstavnik mojega domačega kraja ter seveda centralna Goriška orlovska organizacija.

4.1.1 GORIŠKO TELOVADNO DRUŠTVO "SOKOL"

Na dan nedelje, 24. julija 1887, je bilo prvo zborovanje Goriškega Sokola. Navzočih je bilo 28 od 40 vpisanih, ki so potrdili pravilnik društva in izvolili vodstvo. V odbor so bili izvoljeni naslednji člani: grof Obizzi – starosta, Dragotin Prinčič – namestnik staroste, Vatroslav Habe – tajnik, Anton Fon – blagajnik, Jernej Kopač, Janez Potočnik, Jakob Jeras – odborniki ter Jeglič, Poveraj in Likar – pregledovalci. Za obleko so si Sokoli izbrali rdečo srajco, modro ovratnico, usnjen pas z društvenim znamenjem, siv jopič, hlače in klobuk s sokolovim peresom in društvenim znamenjem. (Soča, št. 31, letnik 17; 29. julij, 1887)

Kot so poudarili v pravilniku, je bil namen društva Sokol vzpodbujati in prakticirati pravilno telovadbo. Pod drugo točko so opredelili sredstva, s katerimi naj bi uresničevali društveni namen, in sicer so si zadali, da bodo zgradili telovadnico, da bodo izdajali tiskano publikacijo s telovadno vsebino ter da bodo prirejali javne telesne nastope, izlete, večerne shode z deklamacijami idr. Slednje jim je kar dobro uspevalo, medtem ko so svoje glasilo "Sokolski vestnik" začeli izdajati šele leta 1911. Prav tako pa niso imeli svoje telovadnice, ampak so vadili v različnih dvoranah in večnamenskih prostorih. Vsak član društva je imel svoje pravice in dolžnosti. Društveni odbor je bil sestavljen hierarhično in je štel naslednje organe: starosta, namestnik staroste, tajnik, blagajnik in tri odbornike. (Pravila Goriškega telovadnega društva Sokol 1887; Soča, št. 32 in 33, letnik 17, 5. in 12. avgust 1887)

Ustanovitev sokolskega društva v Gorici še ne pomeni razcveta telovadne dejavnosti, ampak šele zametek dogajanja na tem področju. Kot piše Anton Gabršček v svojih črticah o goriških Slovencih, so sokoli dobili dovoljenje za obleko proti koncu leta 1888, o kaki telovadbi pa sploh ni bilo govora. (Gabršček, 1932)

Nadalje omenja Gabršček goriško sokolsko društvo šele v letu 1894, in sicer, da je bil sam izvoljen za starosto. Tako so se »znehili« grofa Obizzija in takoj pričeli z bolj angažiranim delovanjem. Sokol je bil do tedaj le »plesalno« društvo, »kajti nad kak ples ali kakšno zabavico se ni mogel povzpeti«. Ustanovil je tamburaški zbor, ki je štel že na začetku nad trideset članov. Prvi denar za telovadno orodje je Gabršček priskrbel že kot blagajničar v kegljaškem klubu, kjer so občasno kegljali goriški intelektualci. Gabršček je pri Vyndišu v Pragi naročil vse potrebno orodje in nekaj stroškov tudi sam pokril. Sokoli so si uredili telovadnico v dvorani restavracije "Pri zvezdi" na Starem trgu. (Gabršček, 1932)

Na občnem zboru, ki ga je društvo imelo v začetku leta 1899, so ugotovili, po poročilu o delovanju društva za predhodnje leto, da se je le-to začelo živahneje razvijati ter se začelo tudi resneje ukvarjati s telovadbo. Društvo je imelo lepo urejeno telovadnico z vsem orodjem, kjer se je tudi redno telovadilo. Imeli so svoje »predtelovadce«, učitelje, svoj pevski in tamburaški zbor. Za starosto je bil zopet izvoljen Andrej Gabršček, odbor pa sta zastopala Hacin in Sajovic kot predtelovadca, ostali pa so bili še Poveraj, Jerkič, Bisail in Zajec. (Soča, 1899, št. 9)

Že v letu 1899 so se sokoli preselili v novo dvorano pri Kopaču. Ker pa društvo ni imelo več samo narodnobudiljske vloge, je razumljivo, da so več časa posvečali tudi telovadbi. Vadilo je 20 telovadcev in 33 gojencev po trikrat tedensko. (Soča, št. 22, letnik XXX, 22. februar 1900)

Iz letnega poročila lahko razberemo, da je sokolsko društvo v letu 1900 štelo 121 rednih članov, enega častnega in enega pokrovitelja. Telovadne vaje so izvajali dvakrat tedensko, telovadili pa so skoraj vedno v dveh vrstah, izjemoma tudi v treh. Načelnik pri telovadbi je bil Schaup, kot učitelja pa sta pomagala tudi Bačner in Brajnik. Ker je A. Gabršček zavrnil nadaljnje vodenje društva, je ta naloga pripadla dr. Dragotinu Treu, ki je tistega leta (1901) postal starosta goriških sokolov. (Soča, št. 16, letnik XXXI, 1901)

Na občnem zboru, februarja 1902, ki ga je slavnostno odprl starosta dr. Treo, so poročali, da je bilo v letu 1901 vpisanih 154 rednih članov, društvo je imelo enega častnega člana in dva pokrovitelja. Člani so telovadili vsak torek, četrtek in soboto od 20. do 22. ure, dijaki pa vsako sredo ob istem času. Telovadbo so vodili starosta, podnačelnik in poročevalec. Poleg članov so telovadili tudi starejši gospodje po dve uri na teden pod vodstvom šolskega svetnika Plohla. V predpustnem času so opravili več plesnih vaj v telovadnici, malo maškarado, na pustni torek pa običajno in tradicionalno maškarado. Sokoli so sodelovali in telovadili na izletu v Podgori, kjer je bila 9. junija 1901 otvoritvena slavnost tamburaškega in pevskega društva. Dr. Treo in A. Gabršček sta se udeležila vsesokolskega srečanja (taka srečanja so imenovali

Slika 1: Oglas za sokolski ples v maskah (vir: Soča, št. 12; 1904)

»zleti«) v Pragi, trideset goriških sokolov pa se je udeležilo veselice Tržaškega Sokola v Devinu, kjer so izvajali telovadne vaje. Soča ob koncu poročila objavi tudi globoke misli tajnika Vernika o namenu in smotru sokolskega društva: » ... smoter sokolskih društev je ta, da vzgajajo za narod krepke sinove, ki se borijo za staro slovansko pravdo, in sinove, ki bodo branili narodno bogastvo in slovensko zemljo pred nasprotniki, ki jo oblegajo z vseh strani. » (Soča, št. 16, letnik XXXII, 1902)

V letu 1903 so se goriški sokoli udeležili velike narodne slavnosti v Ajdovščini. V avgustu so organizirali izlet na Trnovo skupaj s Solkanskim Sokolom, septembra pa so se udeležili javne telovadbe pri solkanskih vrstnikih. Na vseh treh prireditvah so se tudi predstavili s telovadnimi disciplinami, in sicer vsakič po ena vrsta na drogu in bradlji ter s prostimi vajami. V Gorici tistega leta ni bilo javne telovadbe, kajti spopadali so se s pomanjkanjem strokovno izobraženih vaditeljev, s pomanjkljivim orodjem in s prostorsko stisko. V decembru so pripravili Miklavžev večer, obenem pa so v celem letu izdali tudi deset vrst razglednic. K telovadbi se je vpisalo 39 članov, ki so telovadili dvakrat na teden. V aprilu so začeli s telovadbo naraščaja, vpisanih je bilo 33 gojencev. 41 starejših članov je telovadilo v 10-urnem tečaju od oktobra do novembra. (Soča, št. 13, letnik XXXIV, 1904)

Slika 2: Oglas za telovadno orodje
(vir: Soča, št. 9; 1901)

V začetku leta 1905 so se sokoli sestali v hotelu "Pri zlatem jelenu" ter razpravljali in poročali o dogodkih iz leta 1904. Izvolili so nov odbor, ki je poleg staroste dr. Trea, štel naslednje odbornike: Kovačiča, Ferfoljo, Meljavca, Puca, Kranjeta in Pintarja. Za načelnika je bil izvoljen Jos Zadel. Goriški društveniki so v letu poprej organizirali maškarado, slavnostno razvitje sokolskega prapora na Velodromu, razne izlete, sodelovali pa so na razvitju zastave bralnega društva, na vsesokolskem "zletu" slovenskih sokolov v Ljubljani in še na mnogih drugih veselicah in prireditvah. V letu 1904 je bilo vpisanih 65 telovadcev, skupaj je bilo 110 telovadnih večerov, na katerih je skupno telovadilo 2093 gimnastov. Naraščaj je imel v celem letu 39 telovadnih večerov s skupnim obiskom 769 vajencev. Sokoli so telovadili tudi na javnih prireditvah, in sicer pri slavnosti na velodromu, na izletu v Solkanu in na vsesokolskem "zletu" v Ljubljani, kjer so nastopili tudi v tekmovalnem programu. Ena vrsta drugega oddelka je prejela prvo

darilo, posamezne diplome pa so prejeli naslednji telovadci: Kranjc, Zadel, Pintar in Bavčer. (Soča, št. 14, letnik XXXVI, 18. februar 1905)

V začetku oktobra l. 1905 je bila v Ljubljani ustanovljena Slovenska Sokolska zveza. Odziv goriških Sokolov je bil precej kritičen, saj so v Soči zapisali, da se je v društvo vmešala politika, in sicer iz Štajerske. Ti člani so predlagali oz., kot zapišejo v Soči, "so začeli rogoviliti", da mora biti Zveza taka, da bo z njo zadovoljna duhovščina. Tako je dobil dr. Murnik pri volitvi staroste le 35 glasov, dr. Ravnihar pa 82. Prvi podstarosta Slovenske Sokolske zveze je postal dr. Treo (starosta Goriškega Sokola). V Soči so še dodali, da je bilo najslabše znamenje "Zveze" to, da so bili klerikalci zadovoljni z izidom volitev. (Soča, št. 79, letnik XXXV, 4. oktober 1905)

Do leta 1909 je goriško sokolsko društvo vodil dr. Treo. Na rednem občnem zboru, januarja 1909 pa so izvolili nov odbor in na čelo organizacije postavili dr. J. Levpuščka. Podstarosta je postal dr. D. Puc, ostali odborniki pa so bili: A. Podgornik, J. Jamšek, M. Jerin, J. Boštjančič, Bergant in Cirman. (Soča, št. 6, letnik XXXIX, 14. januar 1909)

V letu 1909 so po vsej verjetnosti organizirali telovadbo za ženske, saj v Soči pišejo, da so v društveni telovadnici telovadile vsak torek in soboto od 20. do 21. ure. (Soča, št. 5, letnik XXXX, 15. januar 1910)

V tistem letu pa je bila najpomembnejša dejavnost goriških sokolov ustanovitev Primorske sokolske župe. Hkrati pa se je porodila ideja za izgradnjo lastnega Sokolskega doma, zato so društveniki sklenili, da bodo začeli zbirati sredstva in denar za uresničitev tega cilja. (Soča, št. 2, letnik XL, 8. januar 1910)

Ker je bil časopis Soča velik zagovornik in podpornik sokolskega društva v Gorici, so večkrat objavili delčke govorov aktualnih vodij te organizacije. Tako smo lahko prebrali nekaj besed staroste dr. Levpuščka, ki je januarja 1911 takole odprl redni občni zbor: »Delo sokolskega društva je bilo v preteklem letu zelo uspešno, saj je kot vodilno društvo vseh društev v Gorici z organiziranjem srečanja v Šempetru

pokazalo, da razume delovanje sokolskih društev, da goji sokolsko misel in da z nenehnim delovanjem stremi po cilju, katerega si je zastavilo – vzgojiti svoje člane v narodnem, demokratskem duhu in iz njih napraviti telesno močne, zdrave ter značajsko trdne sokole.« (Soča, št. 5, letnik XLI, 12. januar 1911)

V isti številki Soče so še poročali, da je bilo srečanje v Šempetru »najsijajnejša manifestacija, ki se je do takrat zgodila v Gorici«. Sokolska organizacija je pokazala svojo moč v javnosti, pokazala je, da je njena mladina organizirana in da dojemata red in disciplino. Posledic tega velikega dogodka je bilo več, in sicer da se je na Goriškem ustanovilo mnogo sokolskih društev in da so si društva začela graditi telovadnice in sokolske domove. Goriški Sokol je pri javnih in vseh drugih nastopih pokazal, da je močno društvo in da sistematično goji telovadbo. Društveniki so telovadili vsak dan in število telovadcev je naraščalo. Še naprej so skrbeli za zbiranje sredstev za gradnjo Sokolskega doma. Na občnem zboru so še predlagali, da bi začeli izdajati župno sokolsko glasilo za društva na Goriškem. To glasilo naj bi prinašalo kratke poučne članke, npr. o sokolski misli, o zgodovini sokolstva, o telovadbi – teoretični in praktični ter kratka poročila o vseh župnih društvih. (Soča, št. 5, letnik XLI, 12. januar 1911)

Prvo številko glasila "Sokolski prapor" so izdali v mesecu aprilu leta 1911. (Soča, št. 43, letnik XLI, 17. januar 1911)

V letu 1911 so vaje v sokolskem društvu v Gorici potekale po naslednjem urniku: za člane društva je bila telovadba organizirana vsak ponedeljek, sredo in petek od 20. do 22. ure; za vaditeljski zbor vsak četrtek od 20. do 22. ure, za članice pa vsak torek in soboto od 20. do 21. ure; obrtniški in trgovski naraščaj je imel vaje vsako nedeljo od 13.30 do 15. ure, medtem ko je šolska mladina telovadila vsak ponedeljek in četrtek od 18. do 19. ure. Telovadne vaje so potekale v društveni telovadnici v "Trgovskem domu" v ulici sv. Ivana. (Soča, št. 9, letnik XLI, 21. januar 1911)

Slika 3: Trgovski dom v Gorici (vir: Gombač, 2004; str. 14)

Na začetku leta 1912 so izvolili novega starosta društva, in sicer je to postal dr. Irgolič, ki je društvo vodil eno leto. Odbor je imel v tem letu 14 sej, društvo se je udeležilo srečanja v Štandrežu, župnega srečanja v Mirnu, "Dneva naraščaja" v

Kobaridu, "zleta" Tržaške sokolske župe na Opčinah ter v večjem številu tudi "zleta" v Pragi. Društvo je štelo 121 članov in 8 članic. V okviru društva sta delovala Odsek za izgradnjo Sokolskega doma (ta se je ukvarjal predvsem z zbiranjem sredstev) in Veselični odsek, ki je bil zadolžen za organizacijo in vodenje raznih prireditev in veselic. Telovadci so v letu 1912 sodelovali na dveh tekmah in na petih javnih nastopih. Pet telovadcev je tekmovalo v župni vrsti v Pragi in njihov uspeh je bil izjemen, saj so dosegli 26. mesto od skupno 298 vrst. Vaditeljski zbor je imel lastno knjižnico z 78 strokovnimi knjigami. Naročeni so bili na šest strokovnih listov. Vaditeljski zbor je imel 17 srečanj, pri katerih je bilo 9 predavanj o sokolski ideji, o metodi, o telovadnem sestavu in o redovnih vajah. Telovadba se je vršila v štirih oddelkih, in sicer: vaditeljski zbor je telovadil 17 ur, člani 133 ur, trgovski in obrtniški naraščaj 61 ur, članice pa so telovadile neredno. (Soča, št. 7. in 8., letnik XLIII, 16. in 18. januar 1913)

V začetku leta 1913 je starosta Goriškega Sokola postal Anton Šapla, podstarosta dr. Drago Marušič, načelnik Ludovik Kranjc, odborniki pa naslednji gospodje: Josip Turk, Mihael Košir, Avgust Kozman, Alojzij Bašin, Josip Malik in Ivan Miklavc. (Soča, št. 8, letnik XLIII, 18. januar 1913)

4.1.2 TELOVADNO DRUŠTVO "SOKOL" V AJDOVŠČINI

Prvi poizkus ustanovitve sokolskega društva v Ajdovščini je bil že leta 1891, ko je trgovec Avgust Dolenc sklical ustanovni občni zbor, na katerem se je zbralo okrog 80 pristašev. Vendar je kmalu prenehalo delovati zaradi nasprotovanja oblasti. (Sedmak, 1983)

Telovadni odsek goriškega Sokola v Ajdovščini se je ponovno ustanovil 26. junija 1908. Izvolili so odbor, katerega predsednik je postal Rudolf Brajnik, podpredsednik Štefan Štekar, tajnik je postal Slavoj Sterle, blagajnik Vladimir Dolenc, orodjar pa Anton Križaj. (Sedmak, 1983)

Novi odbor se je čez en mesec sestal in sklenil, da razpošlje med Ajdovce okrožnico z vabilom k vpisu v novo ustanovljeni odsek. Za 8. september so sklenili prirediti veselico s telovadbo in plesom, kar naj bi društvu prineslo potreben denar za nadaljnji razvoj in delovanje. Z materialom (orodja, sokolske obleke, ...) so jim pomagali tako goriški kot tudi prvaški sokoli. Prireditev je uspela in se celo spremenila v narodno slavlje, saj so udeleženci prišli z vse Goriške, med njimi so npr. člani kolesarskega društva "Gorica" prikolesarili v Ajdovščino. Organizatorji so imeli tudi finančni uspeh in so sklenili, da bodo ta denar namenili nabavi telovadnega orodja. (Sedmak, 1983)

Tako so si v nadaljevanju priskrbeli orodje za vadbo, sokolske obleke pa si je – zaradi pomanjkanja denarja – nabavil vsak posameznik sam, seveda po svojih zmožnostih. (Sedmak, 1983)

V začetku leta 1909 se je že porodila ideja o samostojnem društvu, pravila so poslali političnim oblastem v Trst, ki so jih 24. marca potrdila. Od tega datuma dalje je društvo tudi formalno pravno obstajalo. Osamosvojilo se je od Goriškega "Sokola" in tako nadaljevalo svojo pot kot samostojno "Telovadno društvo Sokol v Ajdovščini". (Sedmak, 1983)

Pravila so govorila o namenu društva, ki je bil, da povzdigne in okrepi telesne in naravne sile v slovenskem narodu. Vse to naj bi društvo doseglo z gojitvijo društvene in javne telovadbe ter poučevanjem mladine, prirejanjem izletov, zabav in veselic ter predavanj, razprav itd. Člani so lahko bili častni, ustanovni, izvršujoči in podporni. Društvo si je prizadevalo, da bi včlanilo čimveč »naraščajnikov« (učencev in učenk ljudskih šol ter trgovskih in obrtnih vajencev). V okviru društva so bili predvideni tudi razni odbori, kot so npr.: vaditeljski zbor, izobraževalni odsek, zabavni, izletni, jezdni, kolesarski, pevski, tamburaški odsek itd. Poslovni jezik je bil slovenski, znak je bil sokol, društveno geslo "Krepimo se!", pozdrav pa "Na zdar!". (Sedmak, 1983)

Novi odbor so sestavljali: starosta Artur Lokar, načelnik Rudolf Brajnik, tajnik Slavoj Sterle itd. Sklenili so tudi, da društvo pristopi k Slovenski sokolski zvezi in obenem so izvolili delegate, ki naj bi društvo v Zvezi zastopali (Artur Lokar, Rudolf Brajnik in Mihael Malik). (Sedmak, 1983)

Ajdovski sokoli pa so že razmišljali o ustanovitvi odsekov po okoliških krajih. V Črničah je tako 31. maja 1909 nastal prvi tak odsek. Skupaj so prirejali izlete, izvajali telovadne vaje in se udeleževali raznih prireditev. Ena takih je bila slavnost primorskih sokolov na Opčinah 13. junija 1909. Na veselici v Štandrežu, 29. avgusta istega leta, so ajdovski sokoli javno pokazali svoje znanje. Ko se je v Gorici, 21.

novembra 1909, ustanovljala Primorska sokolska župa, so bili prisotni tudi ajdovski predstavniki. (Sedmak, 1983)

Na občnem zboru januarja 1910 so podali poročila o opravljenem delu v poprejšnjem letu. Ugotovili so, da je bilo v začetku leta 1909 28 članov-telovadcev, 16 pa je bilo naraščajnikov, konec leta pa je bilo 18 članov-telovadcev, število naraščajnikov pa je naraslo na 21. Telovadci so telovadili trikrat na teden, naraščajniki so telovadili ločeno. Obisk je bil sledeč: v 134 urah telovadbe je telovadilo 2214 telovadcev, povprečno 16 na uro, največ 26, najmanj 3; pri naraščajnikih je v 110 urah telovadilo 1735 telovadcev, povprečno 15 na uro, največ 28, najmanj 3. (Sedmak, 1983)

Na marčni seji so odborniki sklepali o nakupu nekaj telovadnega orodja za izpopolnitev obstoječega. Kasneje so nabavili: eno kozo, en trapez, en par krogov, eno plezalno vrv in 20 palic. Nekaj težav pa jim je povzročal tudi lastnik prostora, v katerem so telovadili. To je bila Bratinova dvorana, kasneje bolj znana kot kraj ustanovitve Prve slovenske vlade leta 1945. Gostilničar Bratina se je hotel okoristiti sokolov, zahteval je višjo najemnino (namesto 10 kron je zahteval 20 kron mesečno) in celo to, da naj bi se po končanem urjenju sokoli ustavljali v njegovi gostilni. Vendar teh zahtev odborniki niso sprejeli in ostalo je vse po starem. (Sedmak, 1983)

Goriška sokolska župa je 19. junija 1910 organizirala v Šempetru pri Gorici svoj prvi shod, ki se ga je udeležilo okrog 10 tisoč ljudi. Med njimi so bili tudi ajdovski sokoli, ki so se te prireditve udeležili polnoštevilno in nastopili tudi v tekmovalnem delu. Tu so skoraj vsi ajdovski tekmovalci prejeli posamezne diplome, vrsta pa je dobila častno diplomu. (Sedmak, 1983)

V tem letu so se ajdovski sokoli udeležili še srečanja v Komnu in Selu, kjer so imeli nastope, nekateri člani pa so odpotovali na srečanje v Celje, ki ga je organizirala Slovenska sokolska zveza. Med drugim so telovadci Ajdovskega Sokola z nastopi v propagandne namene obiskovali sosednje kraje in vzpodbujali ljudi naj pristopajo k temu gibanju. Organizirali so vaditeljski tečaj, katerega program je obsegal teoretično in praktično znanje o telovadbi ter knjigovodstvo. (Sedmak, 1983)

Na drugem letnem občnem zboru v januarju leta 1911 so ugotovili, da je imelo društvo v letu 1910 62 članov, med njimi 17 telovadcev. Izvolili so nov odbor, v katerem pa so bili skoraj vsi isti člani kot leto poprej. Zaradi predloga Goriške sokolske župe, da bi bil njen letni shod za leto 1911 v Ajdovščini, se je odbor odločil za datum 23. julij 1911. Tega dne se je zbralo zelo veliko ljudi, nastopilo je 400 sokolov v svojih oblekah: telovadcev je bilo 100, sokolskih naraščajnikov pa okrog 80. Vsi zbrani sokoli in ostalo občinstvo so se zbrali na ajdovskem trgu, kjer jih je pozdravil starosta Ajdovskega Sokola Artur Lokar, za njim pa še ajdovski župan ter zastopnik Tržaške sokolske župe. Po teh pozdravnih nagovorih se je množica preselila na telovadišče. Moški naraščaj je nastopil v vajah s palicami, člani pa s prostimi vajami. Telovadke so prvič na Goriškem javno nastopale, in sicer z vajami z obroči. Pri orodni telovadbi je nastopila telovadna vrsta iz Gorice v vaji na krogih. Ostale vrste so zaključile prireditev z vajo na bradljah navzkriž. (Sedmak, 1983)

Navdušenje nad uspehom srečanja med odborniki in člani društva je bilo izredno, še večje pa je bilo med ajdovskim prebivalstvom, tako da se je v društvo včlanilo veliko novih mladeničev. Ker pa je prireditev tudi finančno uspela, so se v odboru odločili za nabavo nove opreme, in sicer so dokupili železen drog, palico za skok, stojalo za skok, šest parov kijev, bradljico in ročko za stojo. (Sedmak, 1983)

V letu 1912 so ajdovski sokoli organizirali razne domače veselice (predpustna prireditev, septembrski ples), sodelovali so na vsesokolskem "zletu" v Pragi, junija so se udeležili srečanja Goriške sokolske župe v Mirnu. Tako so na občni seji januarja leta 1913 ugotovili, da je štelo društvo 59 članov. Med letom 1912 je bilo vpisanih 20 telovadcev, od teh so trije odstopili, 7 pa se jih je odselilo. V 123 urah je telovadilo skupno 1058 telovadcev, največ 16, najmanj pa 2; povprečno jih je telovadilo na uro 8,5. Vadil je tudi obrtno-trgovski naraščaj; vsega skupaj 44 ur. V tem času je telovadilo 194 naraščajnikov; največ 7, najmanj pa 1. (Sedmak, 1983)

Naslednje leto so nadaljevali s svojim delom, precej sej odbora je bilo namenjenih temu, kako vzpodbuditi ljudi v okoliških krajih, da bi organizirali odseke Ajdovskega Sokola. Razpravljali so med drugim tudi o tem, kako vključiti v društvo čimveč naraščajnikov. Podali so predlog za izgradnjo telovadnice ter sprejeli dogovor, da bodo svojo dejavnost poskušali razširiti tudi v Vipavi. Priredili so tradicionalno predpustno zabavo, kjer so telovadili, obenem pa so organizirali dramski večer s plesnim venčkom. Udeležili so se in telovadili so na četrtem srečanju Goriške sokolske župe v Podgori, ki je bil 6. julija 1913, ter na Zveznem sokolskem srečanju v Novem mestu 10. avgusta. Organizirali so svojo tradicionalno septembrsko prireditev s telovadbo, plesom in srečelovom. (Sedmak, 1983)

Vsa ta leta so z organiziranjem prireditev, srečanj in zabav, pa tudi s članarinami nabirali finančna sredstva, s katerimi so plačevali tekoče stroške društva, nabavljali telovadno orodje, pošiljali svoje člane na tečaje za vaditelje, prispevali pa so tudi svoj delež h Goriški sokolski župi ter Slovenski sokolski zvezi. Najvažnejši cilj pa je bil, da bi začeli z gradnjo Sokolskega doma v Ajdovščini. To je bila tudi glavna tema prvega občnega zbora v januarju leta 1914. Predlagali so, da bi se pri tem projektu povezali še s katerim izmed drugih delujočih društev v Ajdovščini, tako bi lahko sezidali morebitni skupni društveni dom ter si tako razdelili pravico in obveznosti glede prostorov in prireditev ter poslovanja v njem. Za omenjeno leto so načrtovali udeležitev na vsesokolskem "zletu" v Ljubljani, na seji v začetku julija pa so se dogovarjali za udeležbo na srečanju v Štandrežu. Vendar je bilo mogoče že takrat čutiti trenja, predvsem pa so sarajevski dogodki dovolj jasno oznanjali začetek vojne. Mnogi izmed ajdovskih sokolov so odšli na fronto, tem pa je društvo razdelilo poseben razpoznavni znak v primeru, da bi padli v srbsko ali rusko ujetništvo. Vrata ajdovske telovadnice so se zaprla potem, ko so člani poskrili telovadno orodje. V sejni knjigi Ajdovskega Sokola nas na vojni čas spominja opozorilo: "Premor vsled vojne od l. 1914 do 1919". (Sedmak, 1983)

4.1.3 PRIMORSKA SOKOLSKA ŽUPA

Število sokolskih društev je v prvem desetletju 20. stoletja naraščalo in da bi lažje organizirali notranje delo, so znotraj zveze organizirali mrežo žup po slovenskih deželah. Pred ustanovitvijo Primorske sokolske župe so se sestali vsi odposlanci primorskih sokolskih društev. Predlagali so, da se začasno ustanovi Primorska sokolska župa s sedežem v Gorici, v kateri bi imela mesto tudi tržaška sokolska društva, ker je teh bilo do takrat premalo, da bi imeli lastno župo. Ko pa bi se tržaško sokolstvo okrepilo, bi ustanovili svojo župo ter k sebi pritegnili še društva s Krasa ter koprski okraj. Goriška župa bi po tem ostala samostojna. (Soča, št. 36, letnik XXXIX, 30. marec 1909)

Ustanovili so jo 21. novembra 1909. Takrat je bilo na Goriškem 9 sokolskih društev s 5 odseki, v Trstu pa 2 društvi s 3 odseki. Za starosta so izvolili dr. J. Levpuška iz Gorice, podstarosta je postal dr. G. Gregorin iz Trsta, ostali odborniki so bili še: J. Mozetič, L. Kranjc, A. Podgornik, E. Konjedic in drugi. (Soča, št. 137, letnik XXXIX, 23. november 1909)

Primorska sokolska župa se je februarja l. 1910 preimenovala in razdelila v Tržaško in Goriško sokolsko župo. Za starosta Goriške sokolske župe je bil izbran dr. Levpušček. (Primorec, št. 7, letnik XIX, 17. februar 1911)

Prvo župno srečanje so priredili v Šempetru leta 1910, naslednje leto v Ajdovščini, v Mirnu so organizirali tretje, in sicer 9. junija 1912. Četrto župno srečanje je potekalo 6. julija 1913 v Podgori, peto pa 2. julija 1914 v Štandrežu. Na tem srečanju je v telovadnem delu najprej nastopilo 160 sokolov in prikazalo t. i. ljubljanske proste vaje, za njimi so enake vaje izvajale članice, bilo jih je 52. Moške je vodil župni načelnik Saunig, ženske pa Bašin. Nato je nastopilo 20 dečkov obrtnega naraščaja pod vodstvom Kranjca. Izvajali so vaje s »praporci«. (majhni prapori; praporčki) Za njimi so nastopili še člani in članice Sokola v orodni telovadbi, na koncu pa so prikazali še skupinske vaje. (Soča, št. 50, letnik XLIV, 14. julij 1914)

Srečanje v Štandrežu je bila ena izmed zadnjih prireditev sokolov v Gorici v letu 1914, saj se je telovadno gibanje prekinilo zaradi prve svetovne vojne.

4.1.4 TELOVADNA ORGANIZACIJA "OREL" NA GORIŠKEM

4.1.4.1 MIRENSKI TELOVADNI ODSEK

Telovadni odsek SKZS v Mirnu se je ustanovil 17. maja 1908 in k društvu je pristopilo 40 članov. (Primorski list, št. 21, letnik XVI, 21. maj 1908) 8. septembra 1908 so priredili prvo javno telovadbo in mladinski tečaj v Mirnu. Primorski list poroča, da Goriška še nikoli ni videla zbrane toliko svoje mladine pri resnem delu za lastno in narodno prosveto. Ves Miren je bil v zastavah, krasila pa sta ga tudi dva slavoloka. Po sprejemu in sveti maši se je začel tečaj za mladino, kjer so določeni gospodje in intelektualci vodili predavanja. O koristi telovadbe je spregovoril J. Podlesnik, gost s Kranjske, dr. Breclj je predaval o spolni vzgoji in higieni, ostali predavatelji pa so obdelali teme o mladini in kulturnem boju. Popoldne je bila na sporedu javna telovadba. Nastopilo je 61 telovadcev iz mirenskega in goriškega odseka.

Nastopajočim je poveljeval Vojteh Jeločnik, ki je tudi v ta namen pripotoval s kranjske dežele. Telovadili so na orodjih in s prostimi vajami. Več kot šestoglava množica je bila navdušena nad prikazanimi vajami. (Primorski list, št. 37, letnik XVI, 10. september 1908)

V glasilu Mladost začnejo šele naslednje leto poročati o društvu, ki je sredi meseca marca 1909 začelo graditi novo telovadnico oz. poslopje "Društveni dom". Poročajo še, da so v zimskem času izvajali le po eno vajo na teden, telovadili so ob nedeljah pri vaditeljskih urah v Gorici. 20. maja 1909 je imel mirenski odsek svoj drugi telovadni nastop, in sicer v Orehovljah. Prišlo je okrog 80 orlov iz Mirna, Gorice, Števerjana in Štandreža. Nastopilo jih je več kot 40. Telovadili so z novimi prostimi vajami ter z vajami na bradlji in drogu. (Mladost, št. 11, letnik II, 5. junij 1909)

Mirenski odsek je bil organiziran tako, da so imeli telovadbo razdeljeno na tri oddelke, in sicer je imel odsek v Mirnu 17 telovadcev in 24 naraščajnikov, pododsek v Orehovljah je štel 16 telovadcev in 18 naraščajnikov, pododsek v Rupih pa 8 telovadcev in 14 naraščajnikov. Skupno so imeli 41 telovadcev in 56 naraščajnikov, ki so imeli skupno po devet vaj na teden. (Mladost, št. 13, letnik II, 3. julij 1909) V septembru 1909 je mirenski odsek štel 44 telovadcev. Ti so vadili v novi telovadnici v Društvenem domu. Velika dvorana je bila dolga 20 metrov, široka 8 metrov in visoka 6 metrov. Stavba je imela obširno galerijo in dvorišče. Stala je tik ob reki Vipavi. (Mladost, št. 17, letnik II, 18. september 1909)

Število članov je v juniju 1910 naraslo na 53. (Mladost, št. 10, letnik III, 11. junij 1910)

8. septembra 1910 je mirenski odsek priredil javno telovadbo, pri kateri je nastopilo 65 telovadcev, med temi 37 domačih ter 28 iz Dornberka, Štandreža, Bilj in Gorice. Izvajali so proste vaje in vaje na orodjih. Kot posebnost so navedli, da so proste vaje in moreško* izvajali po petju in štiriročnem spremljanju na klavirju. Po telovadbi je bila še veselica s petjem, kjer so nastopili tudi domači tamburaši. (Mladost, št. 16, letnik III, 8. oktober 1910)

*nekakšen telovadni ples, ki ponazarja boje krščanskih prebivalcev Dalmacije s črnimi (moro, moreska) napadalci. (<http://zupnije.rkc.si/mozirje/orlizgodovina.htm>)

4.1.4.2 VIPAVSKI TELOVADNI ODSEK

V letu 1908 sta bila v Vipavi ustanovljena moška in ženska telovadna odseka SKSZ. Ženski je bil ustanovljen 13. decembra, moški pa nekoliko prej. Za predsednico je bila izvoljena Mimi Perhavec, podpredsednica je postala Fani Silvester, tajnica Tončka Miler, blagajničarka Karolina Šček ter odbornici Mihaela Curk in Anica Šček. Takoj ob ustanovitvi so imele tri javne telovadbe, kjer so izvajale nove proste vaje ob godbi. (Mladost, št. 1, letnik II, 2. januar 1909)

Vipavski odsek je bil od vsega začetka zelo aktiven, saj so skoraj v vsaki vasi razmišljali o ustanovitvi novih odsekov. Veliko fantov je kazalo zanimanje v Podnanosu, Vrhpolju, na Gočah itd. V začetku januarja 1909 so imeli drugi občni zbor, kjer so za predsednika društva izvolili dekana Andreja Lavriča. Poročali so, da je vsega skupaj telovadilo 120 telovadcev in da so imeli skupno 95 ur telovadbe.

Poleg tega so se udeležili javne telovadbe v Škofji Loki, sami so trikrat javno nastopili, dvakrat v Vipavi in enkrat na Gočah. Priredili so tudi več izletov v sosednje vasi. (Mladost, št. 2, letnik II, 16. januar 1909)

5. maja 1909 so ustanovili Vipavsko okrožje. Predsednik okrožja je postal dekan Lavrič, podpredsednik pa J. Kromar. Vaditeljski zbor so sestavljali načelnik Kobal ter podnačelnika Bratuš in Brecelj. (Mladost, št. 11, letnik II, 5. junij 1909) V mesecu maju 1910 je imelo okrožje svojo sejo, kjer so sprejeli naslednje odseke: Črniče, Kamnje, Branica, Budanje in Ustje. Tako je bilo takrat v okrožju 9 odsekov. (Mladost, št. 9, letnik III, 21. maj 1910) Na decembrski seji 1910 so sklenili, da se zaradi naraščanja števila odsekov Vipavsko okrožje razdeli na gornji in dolnji (spodnji) del. Odseki Vipavskega okrožja so bili: Vipava, Šturje, Velike Žablje, Kamnje, Ajdovščina, Branica, Col, Šmarje, Batuje-Selo, Gabrje. (Mladost, št. 1, letnik IV, 7. januar 1911)

Občni zbor vipavskega odseka se je vršil 6. januarja 1911 v dvorani na Taboru, kjer so poročali o delovanju društva v preteklem letu, to je v letu 1910. Društvo je imelo 17 telovadcev, skupaj pa 27 članov. Vseh telovadnih ur je bilo 96, povprečno pa je na vajah telovadilo 11 članov. (Mladost, št. 2, letnik IV, 21. januar 1911)

Spomladi 1911 so vipavski orli najeli telovadnico, nabavili so nove kroge iz Prage in 24 ročk po 2kg. V sklopu društva so osnovali tudi svoj abstinenčni krožek. (Mladost, št. 7, letnik IV, 1. april 1911)

Junija 1911. leta pa se je Vipavsko okrožje razdelilo v dve okrožji, tako da so v Srednjevipavsko okrožje spadali naslednji odseki: Batuje-Selo, Dornberk, Prvačina, Črniče, Velike Žablje, Kamnje, Vitovlje, Šempas, Rihemberg, Škrbina. Predsednik Srednjevipavskega okrožja je postal Ignacij Leban. (Mladost, št. 12, letnik IV, 8. junij 1911)

Obširnejše poročilo Vipavskega okrožja pa so podali na občnem zboru, ki je bil 7. maja 1911 v Logu pri Vipavi. Po dopoldanskem svetem opravi in ljudskem shodu so bile popoldne slovesne litanije Matere Božje z blagoslovom. Po obredu so se oglasili orlovski rogovi in z govorom je nastopil predsednik okrožja Lavrič. Zatem je tajnik Silvester nadaljeval in poročal o preteklem delu orlov v Vipavski dolini. Vipavsko okrožje se je ustanovilo 5. maja 1909. Občni zbor leta 1910 se je vršil v Batujah 19. junija. V Vipavsko okrožje so spadali tile odseki: Vipava, Šturje, Šentvid, Budanje, Ustje, Branica, Col, Gabrje in goriški oddelki (Batuje-Selo, Kamnje, Črniče, Rihenberg, Velike Žablje, Šmarje in Osek). Vsi odseki gornjega dela okrožja so delovali dobro, razen Budanj in Ustij. 4. decembra 1910 se je okrožje razdelilo na dva dela, ker je bil delokrog preobširen. Okrožje je do maja 1911 štelo do 400 članov, med njimi do 200 telovadcev. Sledilo je še poročilo načelnika Ježa, ki je povedal, da je Vipavsko okrožje sodelovalo na svetogorski slavnosti in javni telovadbi v Solkanu v začetku julija 1910. 7. avgusta istega leta je imelo okrožje slavnost v Šturjah, kjer so telovadci kljub dežju pokazali proste vaje, moreško, telovadili so tudi na drogu in bradlji. Vseh nastopajočih je bilo okrog 150. Vipavski orli so sodelovali še na javni telovadbi v Dornberku. 5. januarja 1911 se je v Vipavi vršil prvi okrožni tehnični tečaj, kjer je bilo prisotnih okrog 40 članov-telovadcev. (Mladost, št. 12, letnik IV, 23. junij 1911)

4.1.4.3 GORIŠKI TELOVADNI ODSEK

Goriški odsek je bil ustanovljen 30. avgusta 1908. Predsednik društva je postal dr. Dermastia, načelnik pa Jožef Medvešek. Ob ustanovitvi je k društvu že pristopilo lepo število članov, zabeleženo je tudi, da so takoj naročili telovadno orodje v Pragi. (Gorica, št. 70, letnik X, 1. september 1908)

6. januarja 1909 so se zbrali zastopniki goriških telovadnih odsekov SKSZ, in sicer iz Gorice, Mirna, Štandreža in Števerjana. Sestali so se z namenom, da bi uredili notranjo organizacijo odsekov. Odseki so delovali dobro, posebno skrb so posvečali tudi duhovni izobrazbi ter prirejali razne zabavne prireditve. (Mladost, št. 2, letnik II, 16. januar 1909)

Goriški odsek je imel v začetku septembra 1909 17 rednih članov, 19 naraščajnikov in 18 podpornih članov. Za naraščaj so uvedli igro z žogo (Fussball). Igrali so jo dečki na Rojcah, in sicer jih je bilo med 15 in 18. Mladost še dodaja, da je bilo pri tej igri potrebno strogo nadzorstvo. (Mladost, št. 16, letnik II, 4. september 1909)

V mesecih marcu in aprilu 1909, ko se je telovadni odsek SKSZ organizacijsko osamosvojil in preimenoval v Telovadno organizacijo Orel in ko se je Slovenska orlovska zveza razdelila na okrožja, so v Mladosti zapisali, da Goriški prepuščajo vso prostost v zvezi z organiziranjem odsekov in okrožja. Zveza jim je svetovala, naj goriški odseki tvorijo eno okrožje in izvolijo celoten okrožni odbor ter predsedstvo. (Mladost, št. 7. in 8., letnik II, 3. april 1909) 2. maja se je ustanovilo okrožje goriških in vipavskih odsekov. Goriško okrožje so tvorili sodni okraji: goriški, krminski in kanalski. Do takrat obstoječi odseki so bili v Gorici, Mirnu, Štandrežu, Števerjanu, v Podgori in v Cerovem. Cerknjo se je priklopilo Idrijskemu okrožju. Za predsednika Goriškega okrožja je bil izvoljen A. Vuk, za podpredsednika J. Pavletič, za načelnika J. Puhar in za podnačelnika J. Terčič. (Mladost, št. 10, letnik II, 1. maj 1909)

Od avgusta 1909 so se eden za drugim začeli ustanavljati odseki. Tako je bil 18. avgusta ustanovljen odsek v Biljah. Predsednik je postal Anton Leštan. Na začetku je k društvu pristopilo 14 telovadcev in 10 naraščajnikov. (Mladost, št. 15, letnik II, 21. avgust 1909) 29. avgusta so ustanovili odsek v Solkanu. (Mladost, št. 16, letnik II, 4. september 1909) 5. septembra 1909 je bil ustanovljen odsek v Dornberku, 24. oktobra 1909 pa odsek v Grgarju. (Mladost, št. 20, letnik II, 6. november 1909)

Na občnem zboru Goriškega okrožja aprila 1910 so potrdili ustanovitev 6 novih odsekov in tako je okrožje štelo 11 odsekov: Miren, Gorica, Štandrež, Števerjan, Podgora, Bilje, Dornberk, Solkan, Grgar, Kromberk in Prvačina. Poleg tega so bili na Goriškem še tile odseki: Batuje-Selo, Črniče in Kamnje (ti so spadali pod Vipavsko okrožje) ter Cerknjo in Otalež (spadata pod Idrijsko okrožje). Število članov je naraslo od 146 na 311, uniform iz 90 na 163, naraščaja pa iz 136 na 214. Priredili so 6 javnih telovadb. (Mladost, št. 10, letnik III, 11. junij 1910) Podatek iz meseca avgusta 1910 pa potrjuje, da je Goriško okrožje imelo 297 članov, 163 uniform in 224 naraščajnikov. (Mladost, št. 13, letnik III, 13. avgust 1910)

4.2 PLANINSTVO

V Evropi se prva planinska društva pojavijo sredi 19. stoletja, in sicer so bolj premožni Britanci – ljubitelji obiskovanja evropskih Alp – leta 1857 v Londonu ustanovili Club Alpine of Great Britain. Ob pomoči domačih vodnikov so obiskovali in raziskovali predvsem Zahodne Alpe in sprožili val zanimanja za alpinizem. V Habsburški monarhiji so prvo društvo ustanovili avstrijski Nemci, to je bilo leta 1862. Po desetletnem obdobju so se združili z rojaki iz bližnjih nemških dežel v t.i. Nemško-Avstrijsko alpinsko društvo, ki je imelo eno izmed svojih podružnic tudi na Kranjskem, in tako ponemčevalo slovenske Alpe. (Pavlin, 2005)

Prve ideje in želje po slovenskem planinskem organiziranju se pojavijo v sedemdesetih letih 19. stoletja, ko je bohinjski učitelj Jan Žan dal pobudo za organiziranje društva Triglavski prijatelji. Oblasti so zavlačevale z odobritvijo pravil in tako je vse propadlo. Tako je bilo v slovenskem javnem življenju planinstvo prisotno le v individualni obliki (Franc Kadilnik; "piparji"). Slovenski ljubitelji gora pa so se v kasnejših letih le uspeli organizirati in so leta 1893 ustanovili Slovensko planinsko društvo. (Pavlin, 2005)

Kmalu po ustanovitvi osrednjega društva v Ljubljani so začele nastajati planinske podružnice. Na Goriškem je bila to Soška podružnica SPD, ki je nastala leta 1896. Tamkajšnji okoliški prebivalci so imeli vse bolj slovensko narodno prepričanje in s tem tudi težnjo, da bi svoje gore zaščitili pred nemškimi hribolazci. Planinci so se organizirali tudi na ajdovskem koncu in leta 1903 pričeli delovati v Ajdovsko-Vipavski podružnici SPD. Naj omenimo, da je pred ustanovitvijo Goriške podružnice SPD leta 1911 na tem območju delovala še podružnica v Cerknem (1904), ki pa jo v diplomski nalogi ne bomo podrobneje obravnavali.

Slovensko planinstvo je veliko pripomoglo k uresničevanju slovenske težnje in bilo tako pomemben del mozaika v narodno-obrambnem boju in rasti slovenske narodne zavesti. Do začetka prve svetovne vojne je SPD štelo 26 podružnic s 3337 člani. (Pavlin, 2005)

4.2.1 SOŠKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA

Prebivalstvo nekaterih manjših upravnih središč v Posočju (Bovec, Kobarid, Cerkljeva vas in Kanal) je kazalo že z nastopom ustavne dobe v Avstriji vedno bolj slovensko narodno prepričanje. Zlasti velja to za Tolmin, kjer so bila pripravljena tla za gorniško dejavnost in je bil to eden izmed prvih krajev, kjer se je osnovala podružnica SPD. (Uršič, 1956)

Že v jeseni 1895 so tolminski rodoljubi mislili, da bi ustanovili Soško podružnico SPD. Osnovni shod je imela nova podružnica 22. februarja 1896. Za ustanovitev sta si posebno prizadevala Andraž Jeglič in dr. Karl Triller, ki sta zbrala 37 članov. Cesarsko-kraljevo namestništvo v Trstu je šele maja odobrilo pravila in 14. junija 1896 je imela podružnica svoj ustanovni občni zbor, na katerem so izvolili dr. Trillerja za načelnika. Lotili so se zaznamovanja najzanimivejših poti, sklenili začeti s pripravljalnimi deli za zgraditev koče na Krnu in osnovali poseben gradbeni sklad. 22.

in 23. julija 1896 so izvedli prvi društveni izlet na Matajur s 14 udeleženci in prenočevanjem na Livku. Nova podružnica je ob koncu leta štela 45 članov. Prva zaznamovana pota so bila: iz Volč skozi Kamnice na Livek in Matajur; iz Idrskega čez Livek na Matajur; iz Volč čez Bučenico na Most; iz Gaberij čez vas Krn na Krn; iz Tolmina čez Sleme in Krn in iz Drežnice na Krn. Nadalje so zaznamovali poti z izhodiščem iz Bovca na Rombon, na Svinjak, v Plužne, v Čezsočo, k slapu Boke in postavili na trgu v Bovcu kažipotni steber. (Uršič, 1956)

8. avgusta 1897 je društvo priredilo izlet na Krn. Udeležili so se ga planinci iz Tolmina in 11 planincev iz Kobarida. Medtem pa je društvo še naprej zaznamovalo poti, v različnih gostilnah na podružničnem področju so dali na razpolago palice za hribolazce. Število članov se je več let držalo okoli 47, tudi odborniki se niso veliko menjali. (Uršič, 1956)

29. junija 1898 je bil skupni izlet osrednjega društva, Radovljiške in Soške podružnice v Bohinj. Tolminci – bilo jih je čez 20, med njimi tudi 6 dam – so šli v Bohinj preko prevala Globoko. V letu 1898 je podružnica zaznamovala dve poti, in sicer iz Podbrda na Črno prst in Porezen. (Uršič, 1956)

V letu 1900 so naredili kažipot v Tolminu, pripravili gradnjo koč na Krnu in tako 21. avgusta položili temeljni kamen za koč na sedlu med Krnom in Batogonicami, skoraj 2000 m visoko. Koča je imela spodaj prostor za pet ležišč, oddelek za mizo, klopi in omaro. V podstrešju je bil prostor za 11 ležišč. Streha je bila krita z lepnic, da je ne bi zamakal sneg. K tlom so jo pritrdili s štirimi železnimi okovi in pripeli z dvojno železno vrvjo od strehe do tal. Znotraj so jo obili z mehkim uglajenim lesom. Kasneje pa se je pokazalo, da niso računali na plazove, zato je bila koč dograjena spomladi 1901. Slovesna otvoritev je bila 5. avgusta 1901, kjer so z vrha Krna praznični dan oznanjali strelj iz topičev in rakete. Goste je spremljal novi načelnik podružnice, tolminski župan Anton Devetak. Kočo so imenovali za Trillerjevo koč. (Uršič, 1956)

1902 so se začeli v Soško podružnico vključevati člani iz Gorice in Cerknega. Vseh članov je bilo 57. Po tem letu doživi ta podružnica nekakšno malo krizo, saj se je veliko denarja porabilo za gradnjo koč na Krnu, člani pa ne kažejo več pravega poguma za delo. To mrtvilo, ki se je pojavilo v Tolminu, pa je vzpodbudilo druge kraje, da začno misliti na ustanovitev novih društev v Bovcu, Kobaridu, Kanalu in Gorici. Ustanovilo se je planinsko društvo v Idriji, v Cerknem, pa tudi Vipavsko-Ajdovska in Tržaška podružnica (1904). (Uršič, 1956)

Istega leta se nekako predrami tudi Soška podružnica, izvolijo novega načelnika dr. Rudolfa Gruntarja in od tega leta naprej je začelo število članov naglo rasti. Ob koncu leta jih je bilo 109, v prvih mesecih 1905. leta pa je društvo štelo že 208 članov. Društvo je spet začelo prirejati skupinske izlete. V poletni sezoni je podružnica prenovila vse stare markacije, na Bovškem pa je zaznamovala mnogo poti na novo. (Uršič, 1956)

Trillerjeva koč na Krnu leta 1905 ni bila več uporabna za prenočevanje. Sneg jo je tako skvaril, da ni bilo mogoče v njej prenočevati. Tako so se v podružnici porodile ideje, da bi zgradili novo koč, bližje vrha, na ugodnejšem prostoru. Odbor je določil novo lokacijo in dal staro koč podreti. Z raznimi veselnicami in s pozivom tamkajšnjim prebivalcem so nabirali sredstva za izgradnjo koč, ki naj bi jih stala okrog 8 tisoč kron. Z gradnjo so odlašali in odlašali, kajti zaradi podražitev in starih dolgov si niso upali začeti z delom. (Uršič, 1956)

Ob koncu leta 1906 je podružnica dosegla najvišje število članov pred prvo svetovno vojno, in sicer 280. Iz Tolmina jih je bilo 56, iz Gorice 53, Kobarida 20, iz Mosta 14, Bovca 12, Kanala 8 itd. V Soški podružnici postaja vedno močnejši goriški odsek, ki se je skupaj s Tržaško in Vipavsko-Ajdovsko podružnico udeležil izleta na Trstelj. Številni pa so bili še vedno skupinski izleti iz Tolmina: izlet čez Most na Banjšice, Jelenk in Kanal ter povratek z vlakom; izlet na Matajur; izlet na Kobiljo glavo, izlet na Krn itd. (Uršič, 1956)

Po letu 1908 pa začne število članov padati, vseh jih ostane 265. Člani odbora so si močno prizadevali pridobiti sredstva za izgradnjo Gregorčičeve kočice na Krnu, vendar niso zbrali dovolj denarja. Poleg misli na kočico pa niso opustili gradnje novih poti, novih markacij in popraviljanja starih, vendar je odbor težila tudi razsežnost delokroga podružnice, saj je segala njeno področje od triglavskega in mangartskega gorovja do vinorodnih Brd in skalovitega Krasa. (Uršič, 1956)

V naslednjih letih 1909 in 1910 je delovanje podružnice spet ohromelo, saj je tudi stalno slabo vreme v letu 1910 onemogočilo izlete. Čim se je pojavila nekakšna otopelost v Tolminu, se drugod snujejo nove podružnice. 28. januarja 1911 se je ustanovila nova Goriška podružnica, ki pa je obljubila, da bo gojila tesne odnose s Soško podružnico in da bodo prevzeli skrb za nekaj pomembnih vrhov v Julijskih Alpah. Goriška podružnica je imela v prvem letu 67 članov, Soški pa je članstvo upadlo na 129 planincev. (Uršič, 1956)

Od leta 1908 je dr. Henrik Tuma (odvetnik iz Gorice, ki je bil že leta 1904 izvoljen med odbornike Soške podružnice SPD) v Planinskem vestniku vedno pogosteje obravnaval planinske in turistične probleme Gornjega Posočja. Opisal je Krn, kaninsko, mangartsko skupino iz Trente, prikazal prodiranje nemško-avstrijskega planinskega društva na Bovško, premajhno zanimanje Slovencev za Kanin in Mangart ter svetoval, da bi se morala uvesti redna avtomobilska zveza po večkrat na dan od postaje Most na Soči do Bovca. (Uršič, 1956)

Soška podružnica je počasi pešala, 1911 je imela le še okoli 100 članov, denarnih sredstev je bilo malo in jih je uporabljala za markiranje in vzdrževanje poti na obširnem planinskem ozemlju. Za gradnjo kočice Simona Gregorčiča na Krnu se je pogajala z vojaško oblastjo. Občni zbori so bili vsako drugo leto, 1911. in 1913. Na zadnjem občnem zboru pred prvo svetovno vojno, 6. marca 1913, so volili odbornike za naslednja tri leta. Načelnik je bil še vedno dr. Rudolf Gruntar. Delo podružnice se je ožalo, skrb za Trento je že nekaj let prevzemalo osrednje društvo. Tudi Tržaška podružnica je vedno krepkeje segala v visokogorski svet in nameravala postaviti planinski dom na Črni prsti in kočico na Kriških podih. Goriška podružnica je vedno pogosteje vodila svoje člane na izlete v tolminsko okolico, delala markacije, dodelala je pot na Kanin in pripravljala načrt za slovensko kočico na Kaninu. (Uršič, 1956)

Delo pa je prekinila prva svetovna vojna in, kot piše Uršič, »zabrisala dotedanje delo planinskega društva, pokopala načrte in raztepla članstvo. Spremenila je Soško dolino v dolino ruševin in klanja. Razvil se je vojni turizem, ki je privlekel ljudi iz cele Avstro-Ogrske, Nemčije in Italije in pustil za seboj pokopališča, razrita pobočja, ogromno vojaškega materiala, ruševine in trpke spomine v ljudeh, ki so na ta način spoznali naše kraje, naše gore v vseh letnih časih, to prelepo pokrajino Gornjega Posočja, kadar živi v miru.« (Uršič, 1956)

4.2.2 AJDOVSKO-VIPAVSKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA

Podružnica je bila ustanovljena 12. septembra 1903 v Ajdovščini. Na prvi seji, 16. septembra, so izvolili odbor podružnice, ki so ga sestavljali: predsednik Avgust Schlegel, podpredsednik Edmund Čibej in dva člana, od katerih je A. Jamšek prevzel denarne posle. Domenili so se za sprejemanje novih članov, o znakih podružnice, izkaznicah, o pravilih in o urejanju planinskih poti do Dola, Javornika in Trnovskega gozda.

Slika 4: Simbol PD Ajdovščina iz leta 1903 (vir: Bom šel na Planince, 2003; str. 7)

Prirajali so veselice in društvena srečanja, širili so svoj vpliv na prebivalce in pridobivali nove člane. Dohodki od veselic, društvenih prireditev in članarine so bili prvi dohodki podružnice, da se je lahko vzdrževala. (90 let Planinskega društva Ajdovščina -praznični bilten ob 90-letnici PD Ajdovščina, 12. september 1993)

Z občnega zbora v letu 1905 so poročali, da so v letu 1904 zaznamovali naslednje poti: Ajdovščina-Slokarji-Dol-Predmeja; Slokarji-Orlovica-Dol; Ajdovščina-Kamnje-Kucelj; Šturje-Col-Javornik. Podružnica je v tem letu priredila tudi nekaj izletov. Prvi je bil k Sv. Hieronimu na Nanos, kjer so se izletniki sestali s člani Tržaške podružnice. Drugi izlet je bil na Čaven in na Kucelj, tretji pa k Sv. Pavlu nad Planino. Poleg izletov so poskrbeli tudi za domačo zabavo in na silvestrski večer so organizirali veselico s petjem, dramsko predstavo in plesom. Podružnica je konec leta 1904 štela 37 članov in članic. (Planinski vestnik, št. 2, letnik XI, 1905)

V začetku leta 1906 se je odbor zopet sestel na seji in poročali so o delovanju podružnice v preteklem letu, to je v letu 1905. Zaznamovali so naslednje poti: Predmeja-Čaven-Kucelj; Predmeja-Smrekova draga-Zeleni rob; Predmeja-Stargarinski hrib-Mali Golak; Dol-Veliki Golak; Dornberk-Železna vrata; Zelena vrata-Trstelj. Vse te poti so opremili s primernimi napisi. Poleg tega so na Predmeji ob vhodu v Trnovski gozd postavili veliko tablo z napisi in znamenji vseh v Trnovskem gozdu zaznamovanih planinskih poti z orientacijsko skico. Podružnični izleti so bili: na Zelena vrata in Trstelj, v divaško Vilenico ob njeni svečani otvoritvi, na Železni rob in na Golake. Na istem občnem zboru je Bianchi predlagal gradnjo planinske kočice na Dolu, zato so imenovali odbor, ki je začel uresničevati idejo. V ta namen so zbirali prostovoljne prispevke in prirajali veselice, da bi pridobili finančna sredstva. (Planinski vestnik, št. 2, letnik XII, 1906)

Ko smo prebirali in iskali literaturo o Ajdovsko-Vipavski podružnici SPD, se nas je dotaknila zgodba Darinke Hrovat-Jamšek, ki je v biltenu ob 100-letnici te podružnice opisala, kako sta s svojim očetom markirala poti na Čaven in Kucelj. Iz Lokavca sta hodila proti Slokarjem, ustavila sta se na Predmeji v gozdarski hiši ter se od tam odpravila proti Čavnu. Darinka se spominja: »Najraje bi videla, da bi oče enakomerno barval smreke, ki so stale ob stezi. On pa je menil, da je kamen trajnejši od lesa. Stopala sva enakomerno v višavo, pri čemer je oče na vse grlo prepeval: "Na planine, na planine, vedno žene me srce, gledal iz jasne visočine kras slovenske bi zemlje."« In Darinka nadaljuje: »Tokrat sem bila osnovnošolsko dekletce in nisem razumela, da je oče, cesarski kraljevi uradnik, lahko samo sredi gozda izkričal svoje

navdušenje za slovenstvo in slovanstvo. In med tihimi visokimi smrekami je zopet odmevalo: *"Nikomur več ne bode robotoval Slovan, ko mine srd usode, Slovanstva vstal bo dan."*« (Bom šel na planince, 2003)

Konec leta 1905 je imela Ajdovsko-Vipavska podružnica 44 članov, v letu 1906 jih je pristopilo še 25, odstopilo pa 8, tako je bilo konec leta 1906 61 članov. Odbor je imel dve seji in dva občna zbora. Na društvene izlete so se odpravili na Trstelj, kjer so se jim pridružili še člani Tržaške in Soške podružnice, na Nanos in na nekatere druge bližnje vrhove. Podružnica je zaznamovala pot iz Podkrajja na Nanos (Sv. Hironim) in od tam na Razdrto. V Podkrajju so postavili orientacijsko tablo. Nekateri člani so raziskovali dve podzemni jami na Brjah. Odbornik Edmund Čibej je imel dve predavanji o Trnovskem gozdu in o šegah in navadah ljudi, ki so takrat živeli na Trnovski planoti. Izvolili so tudi odbor za triletno dobo, in sicer za načelnika A. Schlegla, za namestnika A. Lokarja, za tajnika A. Jamška, za blagajnika J. Kartelja, za odbornike pa A. Bianchija, I. Šaplo, M. Malika in V. Lokarja. Kot zaupnik je bil izvoljen E. Čibej. (Planinski vestnik, št. 5, letnik XIII, 1907)

V letu 1907 je imelo društvo 62 rednih članov, priredilo je dve seji odbora in en občni zbor. Organizirali so dva izleta, prvega v mesecu juniju na Javornik, julija pa so pešačili k izviru Savice. Člani podružnice so se udeležili tudi otvoritve koč na Poreznu. Obnovili so dvoje markacij, in sicer iz Ajdovščine na Slokarje-Orlovico-Dol, ter iz Šturij čez Col na Javornik. Podružnica je tudi pristopila k Zvezi za promet tujcev v Gorici. V letu 1908 je bil zaradi prezaposlenosti dotedanjega načelnika Schlegla izvoljen nov načelnik podružnice, ki je takrat postal Franc Vidmar, prav tako so izvolili tudi novega tajnika – Franca Čermelja. (Planinski vestnik, št. 6. in 7., letnik XIV, 1908)

Na občnem zboru, ki ga je društvo imelo v januarju 1910, so volili nov odbor, ki pa je ostal enak kot leta 1908. Med tem časom je nekaj članov izstopilo iz društva, vendar pa je pristopilo več novih. Na novo so markirali in obnovili več poti, tudi poti iz Ajdovščine do Predmeje, iz Ajdovščine do Korita ter od tam do Predmeje čez staro cesto na Dol. Obnovili so markacijo iz Predmeje čez Čaven na Kucelj in iz Predmeje na Zeleni rob. Postavili so dve novi tabli, in sicer Korito-Predmeja in Korito-Orlovica. Društvo je priredilo tudi več skupnih in posameznih izletov. (Planinski vestnik, št. 5, letnik XVI, 1910)

V letu 1910 je bilo društvo v glavnem osredotočeno na ureditev nove poti ob izviru Hublja do t.i. "Luknje" in razgledne točke nad izviro. 11. maja 1910 je podružnica odprla prej navedeno pot in priredila gozdno veselico. Večjih izletov v tistem letu niso prirejali, ampak so člani v večjih ali manjših skupinah planinarili po bližnjih gorah v Trnovskem in Otliškem gozdu. Posamezni člani pa so se odpravili na izlete na Nanos, Matajur, Golico, Višarsko skupino in na Triglav. Postavili so dve novi tabli ob Hublju in dve v Smrekovi dragi. Drugih zadanih nalog odbor ni mogel izvršiti zaradi pomanjkanja sredstev. Odkrili in določili so novo bližnjico iz Lokavca na Čaven, ki pa je bila precej naporna, ampak zanimiva in najkrajša do tedaj. Izvolili so nov odbor, in sicer je načelnik društva postal dr. Anton Medveš, tajnik Rudolf Brajnik ter odborniki Anton Bianchi, Fran Miklavčič in Josip Čermelj. Na občnem zboru se je porodila tudi ideja, da bi za Vipavo osnovali poseben podružnični odsek ter tako pridobili nove člane, predvsem v Vipavskem okrožju. (Planinski vestnik, št. 3, letnik XVIII, 1912)

Tako se je 21. avgusta 1912 osnovala "Vipavska podružnica SPD" in se ločila od Ajdovske podružnice. Načelnik novo nastalega društva je postal Karl Mayer, njegov

namestnik je bil Anton Bajec, tajnik Ivan Mercina, blagajnik Rado Grum, odbornika pa sta postala Mirko Pavlin in Fran Premru. (Planinski vestnik, št. 8, letnik XVIII, 1912)

Glede na to, da sta se Ajdovska in Vipavska podružnica ločili, je bilo v prvi na začetku leta 1913 vseh članov le 32. Ajdovska podružnica je na novo zaznamovala gozdno pot z Dola na Srednji in Mali Golak. V letu 1912 so priredili sedem izletov (na Golake, k Sv. Pavlu nad Planino itd.). Začrtali so delokrog Ajdovske podružnice, ki je obsegala gorovja Ajdovskega okraja in sosednje okolice. (Planinski vestnik, št. 4, letnik XIX, 1913)

Občni zbor Ajdovske podružnice SPD se je v letu 1914 vršil meseca marca v prostorih hotela "Šapla" kot tudi vsako leto poprej. Načelnik društva, Jamšek, je pozdravil navzoče, zatem pa so sledila poročila ostalih odbornikov. Podružnica je konec leta 1913 štela 30 članov, odbor je imel 3 seje. Obnovili so dve stari markaciji in na novo zaznamovali poti iz Lokavca do gozdarske hiše na Čavnu. Postavili so tudi več kažipotnih tabel in klopi ob Hublju. Večjih izletov niso priredili, ker je bilo vreme takrat precej neugodno. Manjše skupine planincev pa so se odpravile na posamezne izlete po vrhovih Trnovske in Kraške planote, na Krn in na Učko. (Planinski vestnik, št. 4, letnik XX, 1914)

4.2.3 GORIŠKA PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA

Ustanovni občni zbor Goriške podružnice je bil 28. januarja 1911 v hotelu Pri zlatem jelenu v Gorici. Zbralo se je okoli 60 planincev, ki so pod vodstvom sklicatelja, prof. J. Zupančiča, kazali veliko zanimanje za ustanovitev nove podružnice. Ta se je odcepila od Soške podružnice in je od takrat delovala samostojno, a vendar složno in prijateljsko skupaj s Soško podružnico. Za predsednika društva je bil izvoljen prof. Jakob Zupančič, ki je ostal na čelu podružnice do leta 1914, za odbornike pa naslednji: dr. Anton Breclj, dr. Janko Pikuš, dr. Janko Pretnar, Anton Koritnik in Ivan Kravos. (Planinski vestnik, št. 6, letnik XVII, 1911)

Delovno območje Goriške podružnice je bilo od Goriških brd do sedla na Slemenu, planota Banjšice, Trnovski les do črte, ki je povezovala Gornjo Trebušo, Poldanovec, Krnico, Vitovlje, severni rob Krasa od Dornberka čez Trstelj do Zdravščine, izven teh mej pa Kaninsko pogorje. V prvem letu delovanja je podružnica nabirala nove člane, prirejala je izlete, naredila je nekaj markacij in kažipotnih tablic. Na novo so zaznamovali naslednje poti: k Sv. Katarini, Valentin-Sabotin-Vrhovlje, Kalvarija-Grojna, Nemci-Mrzavec, Šempas-Vitovlje-Krnica. Postavili so 14 kažipotnih tablic. Organizirali so tri društvene izlete, in sicer k Sv. Gendri čez Plave, sestopili pa so na Vrhovlje-Kojsko, drugi izlet je bil po poti Avče-Levpa-Kal-Lome-Sv. Lucija in tretji na Trnovo-Kucelj-Čaven-Hubelj. Poleg tega so posamezni člani hodili na več zimskih in poletnih tur. Podružnica je konec leta 1911 štela 67 članov, izdali pa so tudi 6 dijaških izkaznic. (Planinski vestnik, št. 6, letnik XVIII, 1912)

Ob koncu leta 1912 je število članov naraslo na 83, nekaj od teh se jih je sicer preselilo in so tako izstopili iz podružnice, vendar so prihajali tudi novi člani. Pri A. Knafelcu je odbor naročil zemljevid, ki naj bi prikazoval gorovje in hribovje v delokrogu podružnice. Zaradi slabega vremena v letu 1912 je odpadlo veliko aktivnosti pri zimskih športih ter poletni izlet na Kanin. Člani so na novo markirali

naslednje poti: Sv. Katarina-Solkan, Renče-Trstelj-Lipa, Podsabotin-Dol-Sv. Primož. Prenovili pa so markacije na že obstoječih poteh: Plave-Zamedveje-Vrtače-Kobališče-Gendra in nazaj pod Čerinom v Plave, potem Kanal-Čolenca-Marijino Celje ter Kromberk-Peči-Trnovo in Sv. Primož-Vrhovlje. Uredili so tudi več "spominskih knjig", pri Nemcih, pri Lokvah, za Krnom na Polju in pri Sv. Gendri. Izpeljali so dva društvena izleta, na Kobilino glavo in na Čaven. Številni člani so se odpravili tudi na odprtje doma na Vršič. Leta 1912 so sprejeli tudi nova pravila društva, ki jih je sestavil osrednji odbor v Ljubljani in so bila za vse podružnice enaka. (Planinski vestnik, št. 3, letnik XIX, 1913)

Slika 5: Otvoritev Doma na Vršiču (vir: Planinski vestnik, št. 8; 1912)

Zadnji zabeležen občni zbor Goriške podružnice pred prvo svetovno vojno je bil 22. decembra 1913 v salonu hotela Pri zlatem jelenu. Pred občnim zborom je navzočim predaval o Trenti in njenih prebivalcih dr. H. Tuma, znan ljubitelj hribov,. Sledili so pozdrav predsednika, tajnikovo in blagajnikovo poročilo. V letu 1913 so bili v društvu prijavljeni 103 člani. Imeli so 6 društvenih izletov. Odpravili so se na Šentviško goro, v Trušnje, na Hum-Stol, Kanin, Trstelj in Kobarid-Stol-Kobarid. Posamezni člani pa so obiskovali predvsem Sv. goro, Kavnico, Čaven, Vršič, Porezen, Črno prst in druge vrhove. Prenovili so markacijo iz Št. Mavra na vrh Sv. Valentina. Na novo pa so markirali poti: Sv. gora-Deskle, Sv. Katarina-Prevale, Kromberk do studenca pri Komelih in nazaj, na Prevale, Kanal-Vrh-Trušnje-Bale, Plave-Sv. gora, Solkan-Šmavec, Žaga-Babna Planina do Nemške poti na Kaninu, Podmelec-Borovnica-Selo-Kobilina glava. Naročili in postavili so tudi več novih kažipotov, tako npr. v Solkanu, v Prevalih, v Renčah in Kanalu. Že takrat so imeli v mislih in se pogovarjali o načrtih za izgradnjo koč na Kaninu in Črni prsti, o nakupu Trstelja ter o nabavi rešilnih priprav in ustanovitvi reševalne postaje v Gorici. (Planinski vestnik, št. 7, letnik XX, 1914)

4.3 ŠPORT

Šport in športno gibanje imata organizacijsko-kulturne korenine v Angliji oz. na britanskem otoku. Besedo "šport" je bilo mogoče v Angliji zaslediti že v srednjem veku, v 17. stoletju celo v enem od zakonov, vendar odigra šport svojo pravo vlogo šele v prvih desetletjih 19. stoletja. Takrat začnejo nastajati prvi klubi, to so bila ožja združenja skrajno ekskluzivne narave. (Pavlin, 2005; Stepišnik, 1968)

Šport in organizacijska oblika »klub« sta v slovenski prostor prodrli proti koncu 19. stoletja. Če povežemo začetek športa z razvojem meščanskega sloja, ki je tudi pri nas prvi nosilec te moderno organizirane oblike rasti športnega udejstvovanja, potem lahko rečemo, da je naša najstarejša panoga sabljanje. Za njim se srečamo z drsanjem. Vendar nobena od aktivnosti ni pred prvo svetovno vojno prerasla v samostojno organizirano športno obliko. To uspe najprej kolesarjem in nogometašem, kasneje razvijajoči športi pri nas (plavanje, atletika in smučanje) pa naletijo na prepreko prve svetovne vojne, ki jim tako onemogoči organizacijsko utrditev. (Pavlin, 2005; Stepišnik, 1968)

4.4 KOLESARSTVO

Prvi športniki na kolesu so se pojavili v Franciji in Angliji, za njimi pa se je kolo hkrati z gospodarskim in kulturnim napredkom začelo širiti po drugih evropskih in izvenevropskih deželah. (Stepišnik, 1968)

Prva visoka kolesa (s prvim velikim in zadnjim malim kolesom) in zatem nizka (obe kolesi enaki) so se na Slovenskem pojavila v drugi polovici 19. stoletja. Bila so draga in sprva dostopna le premožnejšim slojem, proti koncu stoletja pa se je po zaslugi izposojevalnic število koles povečalo. Tako si je kolesarstvo začelo utirati pot in se širiti med družbene sloje. Nastajati so začela prva kolesarska društva, sicer bolj elitne narave, ki so prirejala izlete s kolesi in tudi prve dirke. Z nastajanjem vse več društev so se slovenski kolesarji – na pobudo Kluba slovenskih biciklistov Ljubljana (KSBL) – organizirali in leta 1895 ustanovili Zvezo slovenskih kolesarjev. Istega leta pa je nastalo tudi prvo kolesarsko društvo v Gorici. V kasnejših letih so na Goriškem ustanovili kar precej kolesarskih društev, še posebej v letu 1909 in po njem. Do prve svetovne vojne je bilo na Slovenskem ustanovljenih 31 kolesarskih klubov – društev. (Pavlin 2005)

Že omenjenim društvenim izletom so sledile kolesarske cestne dirke in ureditve dirkališč ali velodromov v Trstu, Gorici in Ljubljani. Goriški velodrom so slavnostno odprli junija 1902 in je veljal za pravo gradbeno mojstrovino. Dirkalna steza je bila betonska s privzdignjenimi krivinami in je skupaj merila 333 metrov. Dirkališče so zgradili na območju med južno železniško postajo in vojašnicami ob Tržaški cesti. Še danes se tista ulica imenuje "Via Velodromo". Ta objekt so porušili v poznih dvajsetih letih minulega stoletja. (Prinčič, 2008)

4.4.1 KOLESARSKO DRUŠTVO "GORICA"

Slika 6: Grb Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Soča, št. 66; 1908)

Že spomladi 1895 se je zbralo nekaj kolesarjev z namenom, da bi skupaj ustanovili društvo. Imeli so tudi več posvetovanj in počasi so sestavljali pravila društva. Vendar društva urad ni potrdil. Šele avgusta jim je cesarsko-kraljevo namestništvo potrdilo pravila. Ustanovni občni zbor društva je bil 4. avgusta 1895. (Soča, št. 8, 22. februar 1895)

Po štirih letih delovanja je društvo štelo 50 članov. Sodelovali so na manjših dirkah in izletih skupaj s kolesarji iz Solkana, Mirna in Vrtojbe. (http://www.slosport.org/zgod/prvo_bd.html)

Podatki z letnega občnega zbora segajo v leto 1897, ko so se društveniki zbrali v hotelu "Pri treh kronah" in poročali o delovanju društva v preteklem letu 1896. V nov odbor so bili izvoljeni naslednji člani

društva: predsednik Anton Jakončič, njegov namestnik Andrej Gabršček, tajnik Anton Pezdíč, blagajnik Josip Dekleva, rednik Ignacij Saunig in drugi. (Soča, št. 9, letnik XXVII, 26. februar 1897)

V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici je ohranjena kopija dokumenta iz leta 1899 o pravilih Kolesarskega društva Gorica. Iz pravilnika lahko preberemo, da je bil namen društva razširjati in gojiti kolesarski šport s prirejanjem skupnih izletov in dirk. K društvu so lahko pristopili moški in ženske, ki so dopolnili 18 let. Odbor je bil sestavljen iz predsednika, podpredsednika, tajnika in njegovega namestnika, blagajnika in njegovega namestnika, rednika ter podrednika (namestnik rednika). Odbornike so volili vsako leto. Odbor je poleg ostalih nalog odločal o društvenih večerih in izletih, o izvrševanju rednih in izrednih občnih zborov ter o drugih sklepih in uredbah. V primeru, da bi se društvo razpustilo, so zapisali, da imetje društva pripada tistemu slovenskemu društvu, ki bi se osnovalo v teku treh let na podlagi enakih pravil. (Pravila Kolesarskega društva Gorica 1899; Pang., zbirka fotokopij, t. e. 21, a. e. 55)

Društvo je v naslednjih letih svojega delovanja prirejalo kolesarske izlete v bližnje kraje, npr. v Kanal, Dornberk, Bilje itd. Organizirali so plesne veselice, društveniki so se sestajali najprej vsako soboto, kasneje pa vsak torek. Leta 1900 so svoj sedež iz hotela Union premestili v hotel Pri treh zvezdah. Tam so se istega leta sestali na občnem zboru. Kot pišejo v Soči, je sejo pričel začasni predsednik Vekoslav Zajec, saj naj bi dotedanji predsednik Cej umrl. Tako so bili prisiljeni v izvolitev novega predsednika, ki je postal prof. Ivan Kranjec. Ostali odborniki so postali: Rudolf Gruntar, Rudolf Konjedic, Rudolf Drufovka, Avrelj Bisail, Franc Kavčič, Ernest Širca in Peter Mozetič. (Soča, št. 28, letnik XXX, 8. marec 1900)

Društvo je svoje predsednike kar pogosto menjalo, tako je npr. leta 1903 organizacijo vodil dr. Dragotin Treo, ostali odborniki pa so ostali skoraj nespremenjeni. (Soča, št. 9, letnik XXXIII, 31. januar 1903)

V januarju leta 1905 je društvo imelo svojo redno občno sejo, na kateri so izvolili nov odbor. Za predsednika je bil izvoljen Rudolf Drufovka, podpredsednik je postal Jeretič, tajnik Ivančič, ostali so bili še Kovačič, Kerševani, Čuk, Pezdich, Saunig, Jerkič in Pečenko. Svoj sedež je društvo imelo v gostilni Pri petelinu v Nunski ulici v Gorici. V svoje vrste so vabili tako moške kot ženske, stare več kot 18 let. Da bi k društvu pristopilo čimveč novih članov, so znižali tudi članarino. (Soča, št. 8, letnik XXXV, 28. januar 1905)

V nedeljo, 25. junija 1905, je potekala slovesnost ob desetletnici kolesarskega društva. Priredili so dirko Selo-Tivoli za kolesarje in posebej za motocikliste ter veselico s plesom in glasbenim koncertom. Dirka se je začela ob 15.30 v Selu, proga je bila dolga 16 km. Rezultati so bili naslednji: 1. Ninus Ivančič (24:58), 2. Edvard Rusijan (25:30), 3. Avgust Vižin in 4. Ivan Doljak. Med motocikli je bil najboljši Ivan Kante, drugi pa je prišel v cilj Franc Weiss. Prvi je vozil z motociklom s 6-imi konjskimi močmi, drugi pa je imel 3 konjske moči. Ostali tekmovalci na motociklih niso prišli do cilja zaradi okvar med potjo. Po končani tekmi se je množica preselila na zabavišni prostor, kjer je igrala godba, nastopila so pevska društva in po poročanju Soče se je razvila živahna veselica s plesom. Med koncertom je pirotehnik Makuc spustil v zrak raketo, iz katere so se vsuli belo-modro-redeči listki in napis 1895-1905, v sredini s kolesarskim grbom in pozdravom »Zdravo!«. Potem je predsednik društva nagovoril zbrano množico in med najboljše tekmovalce razdelil darila – to so bile medalje, takratne svetinje. Na koncu poročevalec zapiše, da je zmagovalec kolesarske dirke Ninus Ivančič vozil kolo znamke Saunig&Dekleva. (Soča, št. 51; 28. junij 1905)

Naj se omenita še dva izmed mnogih izletov, ki jih je društvo organiziralo v letu 1905. V mesecu maju so prekolesarili 24 km dolgo pot v Dornberk (Šempeter-Volčja Draga-Prvačina-Dornberk in po isti poti nazaj). Začeli so ob 14-ih pred kavarno "Central". Avgusta pa so organizirali izlet v Čedad in Št. Peter pri Nadiži. Spored izleta je bil naslednji: začeli so ob 5. uri zjutraj pred kavarno "Central", v Čedadu pa je bil sprejem kobariških in tolminski kolesarjev, ki so se tja pripeljali čez Kobarid. Potem so si vsi skupaj ogledali muzej in razne znamenitosti Čedada, po kosilu pa so se odpeljali v Št. Peter pri Nadiži, kjer je sledila veselica. Nekateri člani društva so imeli tudi enotno društveno obleko. (Soča, št. 35. in 67., letnik XXXV, 3. maj in 23. avgust 1905)

Slika 7: Člani Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Rupel, 1981; str. 20)

V letu 1906 so člani društva kolesarili v Devin in tako napravili 48 km dolgo turo. V mesecu avgustu pa so se združili člani Kolesarskega društva Gorica in goriški sokoli ter skupaj napravili tekmovalno telovadbo v Trgovskem domu in cestno kolesarsko dirko na progi od Ajševice, kjer je bil pričetek, do mitnice oz. mosta v Tivoliju (Rožna dolina). Proga je bila dolga 3750 metrov. Na dirko se je prijavilo 10 kolesarjev, ki so začeli skupaj v eni skupini. 9 kolesarjev je prišlo na cilj, en kolesar pa je že prej odstopil. Zmagal je Anton Mozetič iz Solkana, ki je progo prevozil v 7 minutah in 50 sekundah, drugi je bil Avgust Vižin iz Solkana s časom 7:52, tretji je na cilj prispel Edvard Rusjan s časom 8:30. Slednji si je pred dirko celo poškodoval desno koleno, vendar je kljub temu »štartal« in uporabljal samo levo pedalo. Na četrto mesto se je uvrstil Franc Vuga iz Solkana z rezultatom 9:40, peti kolesar na cilju pa je bil Franc Batjel iz Gorice s časom 10:50. Rekorda ni dosegel noben kolesar, ta naj bi takrat bil, če bi kdo prevozil en kilometer v eni minuti in desetih sekundah. (Soča, št. 38., 62., 65., letnik XXXVI, maj in avgust 1906)

Izmed mnogih izletov in dirk, ki jih je društvo organiziralo v letu 1907, je bila tudi dirka Solkan-Preval (Sv. gora). Tekmovali so lahko vsi, tudi tisti, ki niso bili včlanjeni v društvo. »Štartali« so iz Dolge njive, cilj pa je bil v Solkanu. Proga je bila dolga 8 km. Zmagal je E. Rusjan, drugi je bil Komel, tretji A. Mozetič, četrti pa je na cilj prispel G. Pallich. Kolesarji so prejeli velike in male zlate svetinje, ter velike in male srebrne svetinje. Prvi pa si je prislužil tudi svilen trak z napisom "Najboljši dirkač Kolesarskega društva Gorica". (Soča, št. 70, letnik XXXVII, 22. junij 1907)

Prvi izlet v letu 1908 je društvo napravilo konec aprila v italijanske Visinale. (Soča, št. 47, letnik XXXVIII, 18. april 1908) V tem letu so se namreč predvsem pripravljali na veliko slavnost, ki je potekala meseca julija na goriškem velodromu. Ta dogodek je posebej opisan v naslednjem poglavju.

Svoj redni občni zbor je imelo društvo meseca marca 1909, udeležilo pa se ga je več kot 70 članov. Poročali so o delovanju društva v letu 1908, posebej so poudarili uspešno izpeljano narodno dirko na velodromu in se za pomoč zahvalili vsem, ki so sodelovali, potem pa so še Gaberščka imenovali za častnega člana društva. Po poročilih blagajnika in tajnika so izvolili naslednje člane: predsednik je postal Rudolf Drufovka, podpredsednik Ivan Kravos, tajnik Josip Bergant, namestnik tajnika A. Drašček, blagajnik Ninus Ivančič, namestnik blagajnika E. Čuk ter rednika E. Rusjan in F. Saunig. (Soča, št. 31, letnik XXXIX, 16. marec 1909)

Na rednem občnem zboru Kolesarskega društva Gorica, julija 1910, so izvolili nov odbor, ki so ga sestavljali: predsednik Rudolf Drufovka, podpredsednik Josip Kerševani, tajnik Joško Kuštrin, namestnik tajnika Danko Dekleva, blagajnik Elija Čuk, namestnik blagajnika Franjo Saunig, ter rednika Joško Sirk in Vekoslav Šinigoj. (Soča, št. 81, letnik XL, 19. julij 1910)

Slika 8: Poziv članom Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Soča, št. 37; 1908)

Ob 15. obletnici društva je bila v mesecu septembru 1910 predvidena Jugoslovanska dirka na progi Ljubljana-Gorica. Zmagovalec te dirke bi postal jugoslovanski prvak za leto 1910. Na isti dan so hoteli organizirati še razne dirke, veselico in ples na goriškem velodromu. (Soča, št. 87, letnik XL, 2. avgust 1910) Vendar so oblasti ta dogodek prepovedale. Jugoslovanski prvak za leto 1910 je postal Milan Meniga iz Zagreba, ki je prevozil to progo pod kontrolo v času 3 ur in 46 minut. (Soča, št. 108, letnik XL, 22. september 1910)

V aprilu 1911 so se člani društva sestali na rednem občnem zboru. Na novo so izvolili predsednika, ki je postal Joško Kerševani, volili so tudi ostale odbornike, ki so bili naslednji gospodje: Franjo Saunig, Joško Sirk, Emil Klobučar, Elija Čuk, Slavko Šinigoj, Joško Toroš, Joško Kuštrin, dr. K. Podgornik in dr. J. Leupušček. (Soča, št. 41, letnik XLI, 11. april 1911) Za leto 1911 so načrtovali naslednje izlete: poldnevne – v Rihemberg, Podgoro, Bilje, Visinale (Italija), Prvačino in Solkan; celodnevne – v Kobarid, Čedad (Italija), Ajdovščino in Vipavo, Št. Peter ob Nadiži (Italija); dvodnevni izlet pa je bil predviden v Postojno. (Soča, št. 50, letnik XLI, 2. maj 1911)

V juliju 1911 je društvo organiziralo cestno dirko na 16 km dolgi progi Kobarid-Tolmin. V prvi kategoriji, narodni dirki, na kateri je bila maksimalna vožnja omejena s časom 28 minut, je zmagal Alojzij Semolič (KDMiren), drugi je bil Slavko Šinigoj, ki je postal tudi društveni prvak Kolesarskega društva Gorica za leto 1911 (KD Gorica), tretje mesto si je prikolesaril Slavko Petelin (KD Danica), četrti pa je bil Alojzij Srebrnič (KD Solkan). Tekmovalo je 11 kolesarjev. Potekala je tudi dirka juniorjev na isti progi, vendar je bil tu maksimalni čas 32 minut. Tekmovalo je 6 kolesarjev. Prvi je na cilj prišel Anton Bašin (KD Gorica), drugi je bil Alojzij Komel (KD Solkan), tretji Janko Rivec (KD Gorica), Anton Trevižan (KD Gorica). Po tem tekmovalnem delu, se je dogajanje preselilo na zabavišni prostor v Tolmin, kjer pa se je odvijala še ena dirka, in sicer umetna polževa dirka, za katero je vladalo veliko zanimanje. Najboljši je bil Slavko Šinigoj, drugi je bil Slavko Vuga, tretji Josip Mahnič in četrti Janko Rivec. (Soča, št. 77 in 83., letnik XLI, 8. in 22. julij 1911)

V letu 1912 so od meseca junija do septembra organizirali društvene izlete v Gradež, Vipavo, Videm, Miren, Opčine, Devin in Čedad. (Soča, št. 61, letnik XLII, 28. maj 1912)

V začetku leta 1913 so v društvu ustanovili poseben odsek, pod pokroviteljstvom raznih ostalih kolesarskih društev, ki naj bi skrbel za še večje zanimanje za kolesarski šport na Goriškem. V ta namen so 4. maja 1913 priredili veliko krožno kolesarsko dirko po Krasu. (Soča, št. 17, letnik XLIII, 8. februar 1913) Proga je bila dolga 140 km, začetek je bil v Podgori (pri Soškem mostu na cesti v Ločnik), potem pa so kolesarji nadaljevali pot v Šlomc pri Moši, Krmin, Medejo, Verso, Romans, Zagraj, Ronke, Tržič, Devin, Nabrežino, Prosek, Opčine, Sežano, Štorje, Senožeče, Razdrto, Vipavo, Ajdovščino, Selo, Šempas, cilj pa je bil v Rožni dolini. Na dirko se je prijavilo 47 kolesarjev, »štartalo« pa jih je 41 z Goriškega, Kranjskega, Češke, Dunaja in od drugod. Zmagal je Zagrebčan Fran Gregl časom 4 ur in 52 minut. Drugi je bil Dunajčan A. Wacha, tretji Rudolf Eschelmüller, četrti Dunajčan Karel Laubheimer, peti pa Tržačan Bianchi. Najboljši goriški kolesar je dosegel 15. mesto, to je bil Josip Benko, član Kolesarskega društva Gorica. Celotno progo je prekolesaril v času 5 ur in 56 minut. Zmagovalec je prejel zlato uro z verižico, ostala darila in nagrade pa so bile: srebrni pokal, briljantni prstan, stenska ura, servis za kavo, ura, športna plaketa itd. Na »štartu«, ob progi in na cilju se je skupaj zbralo okoli deset tisoč ljudi. To je bila do tedaj največja kolesarska dirka na Goriškem. (Soča, št. 45, letnik XLIII, 6. maj 1913)

V juniju 1913 je imelo društvo svojo redno občno sejo, na kateri so izvolili Josipa Kerševana za predsednika, ostali odborniki pa so bili: Filip Černe, Elija Čuk, Joško Kuštrin, Aleksij Ambrožič, Anton Kuštrin mlajši in Rado Kurinčič. (Soča, št. 55, letnik XLIII, 5. junij 1913)

Tudi leta 1914 so organizirali dirko po Krasu, in sicer v nedeljo, 14. junija. Proga je bila skoraj enaka kot leto poprej in ravno tako je slavil kolesar Gregl. (Soča, št. 42, letnik XLIV, 16. junij 1914)

Goriška kolesarska zveza

Z letom 1909 so se v kolesarskem športu na Goriškem zgodile velike spremembe. Ustanovila so se nova društva, npr. Kolesarsko društvo Miren. Ustanovni občni zbor

tega društva je bil 18. aprila. Za predsednika so izvolili F. Lipuša, nekateri ostali člani so bili še R. Faganeli, Pavletič, Frletič in drugi. (Soča, št. 45, letnik XXXIX, 20. april 1909)

Ustanovilo se je Kolesarsko društvo "Danica", Kolesarsko društvo "Zarja" iz Ajševice, katerega predsednik je postal Rudolf Komel, ostali odborniki pa naslednji: Mirko Špacapan, Franc Čubej, Jožef Škarabot, Franc Batjel in drugi. (Soča, št. 44, letnik XLI, 18. april 1911)

Pa še Kolesarsko društvo "Soča" iz Kojskega, Kolesarsko društvo Komen, Kolesarsko društvo Vrtojba, Kolesarsko društvo Solkan, Kolesarsko društvo "Brda" iz Dobrovega. 1910 je bilo ustanovljeno Kolesarsko društvo "Idrijska dolina" na Slapu (Tolmin), 1911 pa Kolesarsko društvo "Ilirija" na Gorjanskem (Kras). To je tudi pripeljalo do tega, da so se ta društva združila in ustanovila Goriško kolesarsko zvezo.

Goriška kolesarska zveza se je ustanovila avgusta 1909 in vanjo so pristopila vsa do tedaj obstoječa kolesarska društva na Goriškem. Predsednik je postal Fran Faganelj (Vrtojba), podpredsednik Rudolf Drufovka (Gorica), tajnik Rudolf Komel (Ajševica), blagajnik Ferdo Lipuš (Miren), rednik Fran Batjel (Gorica) ter pregledovalca računov Fran Pahor (Kojsko) in Anton Juša (Gorica). V ta namen so hoteli 22. avgusta 1909 prirediti prvi zvezni izlet, združen z dirko, vendar so oblasti to slavnost prepovedale. (Soča, št. 90, letnik XXXIX, 10. avgust 1909)

4.4.2 KOLESARSKO DRUŠTVO "DANICA" IZ GORICE

Kolesarsko društvo "Danica" je bilo ustanovljeno 12. aprila 1909. Na ustanovnem občnem zboru je bil za predsednika izvoljen F. Batjel, za njegovega namestnika V. Valič, tajnik je postal I. Nanut, blagajnik pa A. Schiwitz. Sedež so imeli v gostilni Molar. (Gorica, št. 30, letnik XI, 13. april 1909)

Slika 9: Grb Kolesarskega društva "Danica" (vir: Gorica, št. 60; 1909)

Kolesarsko društvo "Danica" je 20. maja 1909 organiziralo izlet na Ajševico, Kromberk in Solkan. Odhod je bil ob 15. uri izpred gostilne Molar. (Gorica, št. 40; letnik XI, 18. maj 1909)

Prvo dirko je društvo priredilo 20. junija 1909, in sicer iz Mirna do Gorice. Začetek je bil na mostu čez reko Vipavo v Mirnu, cilj pa pri artilerijski vojašnici v Gorici. Prvi je progo prevozil E. Cej (6min 50s), drugi je bil J. Češčut (7min 12s), tretje mesto pa si je prikolesaril J. Fajt (7min 20s). Organizirali so tudi hitrostno dirko, kjer je zmagal A. Mozetič in »polževo« dirko, kjer so bili najuspešnejši kolesarji E. Rusjan, J. Fajt in J. Gorkič. Po tekmah je bil srečelov za dvokolo, veselica in ples. Dogodka se je udeležilo tudi mnogo ostalih kolesarskih in drugih društev ter številno občinstvo. (Gorica, št. 50, letnik XI, 22. junij 1909)

V mesecu marcu so imeli svoj prvi redni občni zbor. Od ustanovitve društva, aprila 1909, do marca 1910 je društvo organiziralo 15 izletov, 2 dirki in 3 zabavne večere. Volili so tudi predsednika, ki je ostal še vedno Batjel, ostali odborniki pa so bili sledeči: V. Valič, A. Schivitz, I. Nanut, K. Kulot, L. Toroš, F. Lipuš, A. Slamič, A. Črnigoj ml., in J. Molar. (Soča, št. 30, letnik XL, 15. marec 1910)

V letu 1910 so se v društvu pripravljali na organizacijo prireditve in dirke. Približno en mesec pred dirko se je v Soči lahko prebralo naslednje: »Kolesarsko društvo "Danica" priredi 12. junija veliko pomladansko slavnost. Otvoritev dirke bo zjutraj za vse kolesarje slovenske narodnosti, ki so člani slovenskih športnih društev. Proga prve dirke je Ajdovščina-Cesta-Črniče-Šempas-Gorica. Popoldne pa še druga dirka na relaciji Miren-Gorica. Za dirkači bo vozil avtomobil z zdravniško pomočjo. Do sedaj je prijavljenih 16 kolesarjev. Pri predsedniku so možne prijave, ki pa morajo vsebovati naslednje podatke: a) ime in priimek dirkača; b) ime društva, pri katerem je včlanjen; c) barva opreme dirkača; d) potrdilo društva, pečat in podpis predsednika ali njegovega namestnika. Poleg omenjenega so bili določeni še ostali pogoji: obvezna startnina, ki znaša za člane eno krono, za nečlane dve kroni; nepopolne prijave se ne upoštevajo; kolo dirkača mora imeti zvonec in zanesljivo zavoro, prepovedana je uporaba koles s prostim tekom; vozi se po primorskem policijskem voznem redu; vsak član cestne kontrole je dolžan dati komisiji natančno in vestno poročilo takoj po končani dirki, zaradi morebitnih kasnejših pritožb; morajo biti vsi dirkači eno uro pred začetkom dirke na startu v Ajdovščini, kjer dobijo številko; zadnji km bo naznanjen s posebnim napisom, prav tako bo tudi cilj posebej označen, in sicer z rdečim trakom čez cesto; nagrade in darila se bodo razdelili na dan dirke po končanih tekmah; pri istočasnem prihodu dirkačev na cilj, zmagovalca določi žreb oz. odbor.« (Soča, št. 50; 3. maj 1910)

Rezultati dirke **Ajdovščina-Gorica**, ki je potekala v nedeljo 12. junija 1910

1. J. Benko, 43:30 (Gorica)
2. J. Modrijan, 43:50 (Gorica)
3. R. Schivitz, 44:00 (Balkan)

Rezultati dirke **Miren-Gorica**:

1. J. Benko, 5:50 (Gorica)
2. J. Modrijan, 5:52 (Gorica)
3. D. Sancin, 6:00 (Balkan)

Rezultati »**polževe**« dirke:

1. A. Golja (Gorica)
2. J. Komjanc (Danica)
3. A. Vidmar (Danica)

(Soča, št. 66; 14. junij 1910)

Ena izmed dirk, ki jo je društvo priredilo v letu 1911, je bila na progi Ajdovščina-Gorica. Dirka je tudi veljala za Prvo goriško prvenstvo vseh slovenskih kolesarskih društev na tem območju. Slavnost se je odvijala na obširnem prostoru v Rožni Dolini, imenovanem Hilmteich. Organizirali so tri dirke, prva je bila za dirkače juniorje. Start je bil v Ajdovščini z maksimalnim časom ene ure in petih minut. Zmagal je Alojzij Petelin (Zgonik), drugi je bil Anton Travižan (Gorica), tretji Alojzij Komel (Solkan), četrti pa Jakob Pertot (Solkan). Druga dirka je bila društvena, torej so tekmovali člani društva "Danica". Prvi je progo prekolesaril Andrej Krpan iz Bukovice, drugi je bil Ivan Lukan iz Gorice, tretji je bil Peter Cej, četrti pa Albin Podgornik iz Gorice. Za goriško prvenstveno dirko se je potegovalo kar nekaj kolesarjev. Najuspešnejši je bil Slavko Šinigoj (KD Gorica), za njim je na cilj prikolesaril Franc Škarabot (KD Danica), tretji je bil Josip Steffani (KD Danica), četrto mesto si je prislužil Ivan Komel (KD Solkan), peti pa je bil Jožef Škarabot (KD Danica). Prvi štirje oz. pet kolesarjev je na vseh treh dirkah prejelo medalje in diplome, zmagovalec in goriški prvak pa je prejel še svilen trak z napisom. Ko se je zaključil tekmovalni del, so priredili gledališko igro – burko v dveh delih, javni ples ter prireditev popestrili z umetnimi ognji. (Soča, št. 73. in 75., letnik XLI, 27. junij in 4. julij 1911)

Na rednem občnem zboru, februarja 1913, so volili nov odbor. Predsednik društva je bil še vedno Franc Batjel, podpredsednik je postal Vinko Valič, ostali odborniki so bili še: Izidor Nanut, Ivan Simonetti, Alojzij Schiwitz, Karol Kulot, Alojzij Slamič, Janko Žvanut in drugi. (Soča, št. 20, letnik XLIII, 15. februar 1913)

Slika 10: Oglas za delavnico Batjel v Gorici (vir: Soča, št. 80; 1908)

Luznik iz Solkana. (Soča, št. 69, letnik XLIII, 22. julij 1913)

V letu 1914 so poleg drugega priredili kolesarsko dirko na progi Ronki-Gorica. Prvi je na cilj prišel Ivan Semolič, ki je dirkal s kolesom "Tribuna", katero je bilo izdelano v Batjelovi delavnici, saj je imel takrat edini na Primorskem tovarno dvokoles znamke "Tribuna". Zmagal je s časom 33 minut. Le pet sekund za njim je na cilj prikolesaril Karol Suban, tretji pa je bil Franc Buffolin. Po končani tekmi je bila veselica z godbo, plesom in tombolo. (Soča, št. 40, letnik XLIV, 9. junij 1914)

Kolesarko društvo "Danica" je priredilo 20. julija 1913 slovesnost ob peti obletnici obstoja. Organizirali so dirko, potem pa še veselico s tombolo. Kolesarji so prevozili progo Ronki-Gorica, in sicer je zmagal Ivan Semolič iz Opatjega sela s časom 33min 45s, drugi je bil Štefan Devetak iz Dal, ki je bil le sekundo počasnejši od zmagovalca, tretji pa je bil Alojz Srebrnič iz Solkana s časom 34min 40s. Ostala mesta so zasedli Jožef Petelin, Jožef Macarol, Anton Hrobat. Tekmovale so tudi ženske na progi Miren-Gorica. Prva je prikolesarila na cilj Ersilja Furlani iz Podgore s časom 9min 30s, druga je bila Viktorija Furlani, prav tako iz Podgore, tretja je bila Frančiška Arčon iz Volčje Drage, peta pa Marija

Slika 11: Oglas za delavnico Batjel v Gorici (vir: Gorica, št. 40; 1910)

4.5 STRELSTVO

Na ustanovitev strelskih društev na Slovenskem so vplivale samoobrambne potrebe meščanstva pred turškimi vpadi v 15. in 16. stoletju. Ker so bili turški vpadi siloviti in nenadni, so morali biti meščani strelsko izurjeni za obrambo mesta. Tako sta strelska veščina in vadba pridobili veljavo, pozneje pa se strelstvo prelevi v športno panogo. Najstarejše tovrstno društvo na Slovenskem – Društvo ljubljanskih ostrostrelcev – je npr. v 19. stoletju vodilo strelsko in družabno življenje na svojem strelišču ter sodelovalo s sorodnimi društvi v Ljubljani, na Kranjskem in v Habsburškem cesarstvu. (Pavlin, 2005)

V Gorici se strelci organizirajo leta 1908 in ustanovijo "Lovsko in strelsko društvo za Goriško". Svoje »vežbališče« so imeli na vojaškem strelišču v Panovcu in v Št. Mavru. Prirejali so strelske vaje, tekmovanja ter na koncu ta popestrili z društvenimi veselnicami in plesom. V Kanalu ustanovijo podružnico, prav tako pa so goriški dijaki gojili ta šport v okviru šolskih programov in t.i. »Jugendspiele«.

4.5.1 LOVSKO IN STRELSKO DRUŠTVO ZA GORIŠKO

Pred ustanovitvijo tega društva so v časopisu Soča priložili vabilo na prvo sejo ustanovnega občnega zbora. To je prepis dokumenta iz leta 1908.

»V današnjem času, ko se vse združuje in organizuje, bi ne bilo prav, ako bi ostali nezdruženi lovski in strelski tovariši. Lov in streljanje nam ni samo v zabavo. Z lovom in streljanjem umirimo oko in roko; z lovom in streljanjem vadimo naše telo v prenašanju telesnih naporov in se tako krepčamo in branimo proti preneglemu propadanju telesnih sil. Z lovom in streljanjem pa vplivamo tudi na razvoj našega duha in značaja. Nagla odločitev mora preiti lovca in strelca v meso in kri, odločnost in železna volja prehaja iz krepkih mišic samo ob sebi na človeški značaj. Porabiti hočemo te dobre strani lova in strelske vaje v naše združenje. Snujemo "Slovensko lovsko in strelsko društvo" za goriško mesto in goriško deželo, da tudi v tej stroki ne zaostanemo za drugodci. Prijatelji lova in strelbe pripravljamo strelišče v Gorici, kjer naj vsak tovariš v ugodnem času najde zabave in razvedrila. Ti sestanki naj nas približajo tako, da bomo svoječasno tudi lovske koristi znali boljše varovati kot do sedaj. Bodimo organizovani, to je: pripravljeni! Novo društvo in društveni sestanki naj nam pa nudijo tudi poduka. Orožje in strelivo, divjačina in strelišče, naša obleka in naše zdravje in še marsikaj družega se mora skupno premotvirati. Iz knjig in časopisov po navodilih skušenih tovarišev se je treba učiti, ako hočemo s tokom časa tudi mi slovenski lovci in strelci napredovati. Združimo se torej! Pravila so sestavljena. Posvetovanja o posameznih točkah pa se morajo še vršiti v splošno zadovoljnost bodočih članov in organizovanih tovarišev. Ker Vas poznamo kot vernega prijatelja lova in strelbe, Vas vabimo, da se udeležite ustanovnega občnega zbora, dne 26. aprila 1908 ob 10. uri predpoludne v hotelu pri "Zlatem jelenu". Z lovskim in strelski pozdravom Osnovalni odbor. Dnevni red: 1. Pozdrav, 2. Razgovor o društvenih pravilih in društveni članarini, 3. Sprejemanje članov po osnovalnem odboru in ustanovitev društva, 4. Volitev odbora in preglednikov, 5. Raznoterosti.« (Soča, št. 48, letnik XXXVIII, 21. april 1908)

V nedeljo, 26. aprila 1908, je imelo društvo ustanovni občni zbor v hotelu Pri zlatem jelenu. Za predsednika je bil izvoljen Fran Kocjančič. V odbor so bili izvoljeni še: za

podpredsednika Franjo Žnidaršič, tajnik je postal Albin Jeretič, blagajnik dr. Pikel, urednik Franc Savnig ter odbornika Josip Pečenko in Karol Rozina. Ob ustanovitvi je k društvu pristopilo nad 50 članov. (Gorica, št. 34; letnik X, 28. april 1908)

Društvena soba, kjer so bili razni oglasi, strokovne knjige in časopisi, je dobila svoje mesto v hotelu Pri zlatem jelenu. (Soča, št. 74, letnik XXXVIII, 25. junij 1908)

Ko se je začela sezona lova in streljanja, ponavadi v mesecu aprilu, so v lokalnem časopisu pogostokrat pozivali Goričane, naj se pridružijo v njihove vrste. Predvsem so to priporočali mladeničem, ki naj bi se tako naučili uporabljati strelno orožje. Društvo je bilo nepolitično in je imelo namen uriti svoje člane v streljanju. (Soča, št. 45, letnik XXXIX, 20. april 1909)

V letu 1909 so z vajami v streljanju pričeli 1. maja na kegljišču pri hotelu Pri zlatem jelenu. Vaje so imeli ob sredah in sobotah od 18. do 22. ure. (Soča, št. 49, letnik XXXIX, 29. april 1909) Poleg tega pa so organizirali tudi posebne vaje, ki so služile kot priprava na streljanje na dobitke oz. za nagrade. Prva vaja je v tistem letu bila kljub slabemu vremenu izvedena v Panovcu. Streljali so z ostro »municijo«. Vaj se je udeležilo 12 članov, ki so skupaj sprožili 220 strelcev in pri tem dosegli 56-odstotno uspešnost s 538 enotami. (Soča, št. 68, letnik XXXIX, 17. junij 1909) Drugo vajo so ravno tako organizirali v Panovcu. Število strelcev je bilo večje, in sicer 22. Oddali so 400 strelcev in dosegli 66% in 895 enot. (Soča, št. 73, letnik XXXIX, 1. julij 1909) V nedeljo, 18. julija 1909, pa so organizirali streljanje za denarne nagrade. Prva je bila 30 kron, druga 20 K, tretja 10 K, četrta pa 5 K. Prve tri nagrade so bile v zlatu, četrta pa v srebru. Tekmovali so v streljanju na tarčo (razdalja je bila 300 korakov). Vsak strellec je imel na razpolago 20 strelcev. Zmagal je tisti, ki je v dvajsetih poskusih dosegel večje število enot. Pristopnina za tekmovalce je znašala eno krono, prijavitelj pa so se morali pri društvu prijaviti, Josipu Pečenku, najkasneje do 12-ih na dan streljanja. Zmagal je Makarovič, drugi je bil dr. Levpušček, tretji Pečenko, četrta pa Nace Saunig. Te športne veselice se je udeležilo tudi lepo število gledalcev in sorodnikov nastopajočih. (Soča, št. 78 in 82, letnik XXXIX, julij 1909)

Iz leta 1909 so podatki, da je v Kanalu že obstajala podružnica Lovskega in strelskega društva za Goriško. V Soči so pisali, da je društvo v Kanalu organiziralo streljanje za nagrade na kanalskem vojaškem strelišču. (Soča, št. 91, letnik XXXIX, 12. avgust 1909)

V letu 1910 so ravno tako prirejali vaje v Panovcu in Št. Mavru. Streljali so na »ojstro« ter na leteče plošče. Večkrat so organizirali tudi streljanje za denarne nagrade. Eno izmed teh je potekalo 4. septembra v Panovcu. Imeli so dopoldansko streljanje, katerega so se lahko udeležili vsi strelci, popoldansko pa je bilo rezervirano le za člane društva. Dobitki so bili nekoliko višji kot prejšnje leto, in sicer je bilo za zmagovalca namenjenih 80 K, za drugo uvrščenega 60 K, tretjega 40 K, za četrtega pa 20 K. Prijavnina je znašala 4 K. Streljali so z vojaškimi puškami na tarčo. Razdalja je bila 300 korakov, vsak strellec pa je imel na razpolago 20 strelcev. 17. septembra 1910 pa so združili streljanje na leteče plošče in ljudsko veselico ob otvoritvi novega mostu čez Sočo v Št. Mavru. (Soča, št. 94 in 99, letnik XL, 18. in 30. Avgust 1910)

Društvo je pričelo meseca maja 1911 s streljanjem na »ojstro« na vojaškem strelišču v Panovcu in na leteče plošče v Št. Mavru. V svoje vrste so vabili nove člane, še posebej mladino. (Gorica, št. 33; letnik XIII, 25. april 1911) V Št. Mavru so streljali na

posestvu Ivana Fonzarija. Letna članarina za leto 1911 je znašala 3 krone za društvenike iz Gorice, za zunanje člane pa 2 kroni. Mladi strelci – mladina – pa so imeli po društvenih pravilih brezplačno streljanje. (Soča, št. 48, letnik XLI, 27. april 1911)

Društvo je priredilo v nedeljo, 7. maja, streljanje na tarčo na vojaškem strelišču v Panovcu. (Gorica, št.35; letnikXIII, 2. maj 1911). V mesecu juniju pa streljanje na dva dobitka, in sicer za 20 in 10 kron. Streljali so na vojaškem strelišču v Panovcu, potem pa so se udeležili veselice Slovenskega bralnega in podpornega društva v Gorici na Attemsovem vrtu. (Soča, št. 73, letnik XLI, 27. junij 1911)

4.6 NOGOMET

Današnja športna igra se je razvila iz stare ljudske igre, ki so jo na angleškem otoku poznali vsaj že v 12. ali 13. stoletju in jo imenovali »football«. Tudi v Italiji so časovno vzporedno igrali svojo »gioco di calcio«, v Franciji pa je igra imela ime »shoul« ali »soule«. (Stepišnik, 1968)

Nadaljnemu razvoj tega športa so veliko pripomogli študentje in dijaki v Angliji, ki so v svojih »colleges« začeli igrati staro igro za svojo zabavo, za svoj šport. Prvi klubi so nastali po letu 1848, takrat so bila napisana tudi prva pravila, ki pa se niso ohranila. Tako poznamo pravila iz Upinghama (1862), ki pravzaprav pomenijo začetek modernega nogometa. (Stepišnik, 1968)

Tudi pri nas so prav srednješolci nogometu tlakovali pot. Igro so v začetku gojili samo v ozkem šolskem okolju in igrali tekme samo med posameznimi razredi. (Stepišnik, 1968) Leta 1908 so se mali dijaški klubi v Ljubljani povezali v srednješolski Slovenski Football Klub "Hermes". Kljub temu, da se je Hermes moral spopadati z velikimi ovirami – zlasti je moral premagati nasprotovanja in zastarele nazore konzervativnih šolskih oblasti – je vse bolj utrjeval svojo organizacijo. Jeseni 1910 si je pridobil primerno velik prostor in 7. maja 1911 priredil prvo javno tekmo s "Studentesco sportivo" iz Trsta (rezultat 2:2). (Sport, št. 4, letnik I, 17. julij 1920)

Na Goriškem so se slovenski dijaki združili v Dijaški nogometni klub "Jugoslavija", ki je pozneje prerasel dijaške okvire, medtem ko so ljubljanski hermežani prestopili v prvi civilni klub Ilirija. Oba kluba, tako goriška Jugoslavija kot ljubljanska Ilirija, sta bila nosilca organiziranega slovenskega nogometa do prve svetovne vojne. (Pavlin, 2005)

4.6.1 NOGOMETNI KLUB "JUGOSLAVIJA"

Na Goriškem se nogomet prvič omenja v goriški gimnaziji v okviru "Jugendspiele" v šolskem letu 1897/1898. (48. Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz; Görz 1898) "Jugendspiele" so bile igre, organizirane vsako sredo in soboto popoldan. Igrali so predvsem nogomet (Fussball), igro z žogo, podobno današnjemu rugbyju (Schleuderball), »baseball« (Schlagball) in igro, podobno današnjemu balinanju (Boccia). (59. Jahresbericht der k. k. Staat-Oberrealschule in Görz über das Schuljahr 1908/1909, Görz 1909)

Glede na literarne vire (Stepišnik, Rupel) domnevamo, da je goriški nogometni klub "Jugoslavija" začel delovati v šolskem letu 1907/1908, vendar točnega podatka nismo nikjer zasledili, čeprav smo pregledali skoraj vse časopise, ki so takrat izhajali. Zasledili pa smo, da je ravno v tistem šolskem letu oziroma spomladi 1908 Soča pisala o nevzdržnih razmerah na goriških šolah, saj naj bi slovenske dijake na nemški gimnaziji in realki zatirali, zato naj bi ti večkrat prišli v konflikt z vodstvom šole in ostalimi neslovenskimi dijaki. Morda so ravno zaradi tega dijaki ustanovili nogometno ekipo in si nadeli ime "Jugoslavija", ki je za takratni čas zagotovo pomenilo nekaj kontroverznega in revolucionarnega. V časopisju in ostalih publikacijah pa se ta klub začenja omenjati z letom 1910 oz. 1911. V reviji Sport omenjajo, da naj bi se paralelno z ljubljanskim Hermesom začela razvijati goriška "Jugoslavija", to pa naj bi bilo v letu 1910. Goriške dijake je vodil g. A. Gorjup. Julija 1911 je bila prva tekma med Hermesom in Jugoslavijo, na kateri so goriški dijaki zmagali z rezultatom 3:2. V Trstu je bila ekipa z imenom "Studentesca sportiva", prav tako dijaški klub. Stiki med temi klubi so postali od takrat tesni in prisrčni, pogostokrat so z uspehom nastopili kombinirano, na primer v Trstu proti Black star (2:1), v Celovcu proti I.F.U.A.S.K. (2:1). (Sport, št. 4, letnik I, 17. julij 1920)

Prva omemba nogometne tekme je bila v goriškem časopisu Soča v letu 1911, in sicer poročajo o dveh odigranih tekmah v Gorici. V letu 1912 poročajo o nogometni tekmi med Hermesom in Jugoslavijo, poročilo dveh tekem iz leta 1913 pa smo našli v ljubljanskem časopisu Dan.

Na binkoštni ponedeljek, 5. junija 1911, sta bili na Rojcah v Gorici organizirani dve nogometni tekmi. Prva je bila ob štirih popoldne med ljubljanskim klubom "Hermes" in italijanskim goriškim klubom. Slovenci so se izkazali in dobili tekmo z rezultatom 5:0. Sledila je še tekma med slovenskim goriškim klubom (ne omenjajo nobenega imena) ter italijanskim klubom iz Kopra. Slednji so si celo izposodili tri igralce v tržaškem klubu "Edera", vse z namenom, da bi premagali goriško ekipo. Tekma se je začela ob šestih uri popoldan. Italijansko koprsko moštvo, ki je igralo v črnih dresih, je bilo vsekakor favorizirano. Vendar se je tisti dan tekma odvijala povsem drugače od načrtovanega. Goričani so zmagali z rezultatom 5:2 in v Soči poročajo, da je bil to prazničen dan v srcih vseh Goričanov. Na koncu še dodajajo, da bi moralo biti več zanimanja za zdravi šport »football«. (Soča, št. 64, letnik XII, 6. junij 1911)

V Soči poročajo (po poročilu iz časopisa "Dan"), da je bila na ponedeljek, 8. aprila 1912, odigrana prva tekma v omenjeni sezoni. Tekmo so igrali v Ljubljani, na tivolskem travniku, gledalcev je bilo okoli 2 tisoč. Nogometno tekmo je organizirala Ilirija. Med seboj so se pomerili goriški srednješolci (Jugoslavija) proti ljubljanskim srednješolcem (Hermes). Goriško moštvo naj bi bilo znano kot zelo dobro že iz poprejšnje sezone, saj je imelo v svojih vrstah nekaj prvovrstnih igralcev. Tisti dan je

Hermes nastopil s petimi rezervnimi igralci v prvi postavi. Goriško moštvo je nastopilo v rdeče-belih dresih, ljubljansko pa v svoji stari barvi (belo-rdečo z zvezdo). Hermes je začel igro s stranjo proti soncu, toda kmalu so dobili Goričani premoč. Poznalo se je, da je bilo na eni strani moštvo, ki je bilo vajeno igrati v svoji sestavi, medtem ko se je pri Hermesu pokazala zmeda, pri kateri si tudi znani boljši igralci niso znali pomagati. Goričani so imeli dobro desno krilo, desno zvezo in sredino. Tako se ni dalo ničesar doseči. V prvi polovici tekme je bil rezultat v korist Goričanov 2:0. Igra se je večinoma gibala na ljubljanski strani in njihov vratar je imel veliko dela. Prvi gol je bil lasten (verjetno avtor s tem misli, da je bil v celoti plod novogoriške ekipe ali pa je bil avtogol), drugi pa je nastal iz zmešnjave pred ljubljanskimi vrati. V drugi polovici igre se je Hermes zelo trudil, da bi izenačil, vendar se jim kar nekaj časa ni posrečilo. Desno krilo je zapravilo kar nekaj lepih priložnosti, levo krilo pa ni moglo prebiti dobre goriške obrambe. Potem pa je ljubljanski nogometaš Betetto s strelom iz daljave zabil gol za rezultat 1:2. Ampak tik pred koncem tekme se je posrečil »solo« prodor goriškemu igralcu, ki je zadel gol za končni rezultat 3:1 za Jugoslavijo. Po zadnjem голу je sodnik Šlajpah zapiskal konec tekme. Občinstvo je igralce in zmagovalce radostno pozdravljalo. (Soča, št. 42, letnik XLII, 11. april 1912)

V ljubljanskem časopisu Dan navajajo nekatere rezultate preteklih tekem. Omenjena je tudi goriška Jugoslavija, ki naj bi s Klagenfurten Fussball-Athletiksportklub-om izgubila z 0:8. (Dan, št. 143, letnik I, 23. maj 1912)

Pred aprilskima tekmama leta 1913, ki sta bili organizirani na nedeljo in ponedeljek v Ljubljani med goriško Jugoslavijo in ljubljansko Ilirijo, so v dnevniku Dan takole poročali: »Ilirija tekmuje za binkoštno praznike z doslej najmočnejšim slovenskim nogometnim moštvom Jugoslavijo iz Gorice. Ti dve tekmi bosta odločili, kateremu moštvu pripada vodilno mesto v nogometnem športu med Slovenci. Ilirija je tekmovala z Jugoslavijo že dvakrat in je v obeh tekmah izgubila. Leta 1911 s 3:2 in leta 1912 z rezultatom 3:1.« (Dan, št. 493, letnik II, 10. maj 1913) Na tem mestu pa moramo vseeno poudariti, da so šele leta 1913 nogometaši Ilirije odigrali prvi tekmi z goriško Jugoslavijo. Pred tem je namreč Ilirija nekaj časa sponzorirala nogometni klub Hermes. Nogometne tekme v letih 1911-1912 so bile odigrane med goriško Jugoslavijo in ljubljanskim Hermesom (in ne Ilirijo, kot so zapisali v časopisu Dan). (Pavlin, 2005)

Prva tekma, v ponedeljek 12. maja 1913, se je končala z izidom 2:1 v korist ljubljanske Ilirije. Slabemu vremenu navkljub se je tekma odigrala v Tivoliju. Goričani so nastopili v rdeče-belih dresih, Ljubljanci pa v modro-belih. Goričani so imeli v svoji ekipi nekaj zelo dobrih igralcev, ki so se tudi izkazali s svojo igro. Ilirija je pokazala mirno kombinatorno igro, trezno in premišljeno, in je do konca tekme ohranila dobro kombinacijo. Goričani so igrali temperamentno, na trenutke tudi preostro. Že v začetku se je pokazalo, da sta si moštvi precej enakovredni. Dolgo so se menjali napadi brez uspeha, dokler ni iz gneče pred vrati Ilirije žoga končala v mreži. Goričani so s tem golom obvladovali situacijo na igrišču. Ob koncu prvega polčasa je bil rezultat 1:0 za Jugoslavijo. V drugi polovici tekme je hotela Ilirija remizirati, vendar jim ni uspelo prebiti goriške obrambe. V nadaljevanju je sodnik piskal 10-metrovko in Ljubljanci so imeli priložnost za izenačenje. Kljub dobremu goriškemu vratarju je žoga končala v mreži. Jugoslavija je popustila in Ilirija je nekaj minut kasneje zabila še en gol. Rezultat je ostal nespremenjen do konca tekme in Ilirija je po dveh letih končno slavila zmago nad Goričani. (Dan, št. 494, letnik II, 12. maj 1913)

Na drugi tekmi se je zbralo kar veliko gledalcev, okoli 500 jih je tekmo spremljalo s tribun, prav toliko pa s ceste, kjer jim ni bilo potrebno plačati vstopnine. Vreme je bilo, za razliko od prejšnje tekme, lepo. Ilirija je nastopila s svojim drugim moštvom, medtem ko je v goriškem igralo samo 5 rezervnih igralcev, ostali pa so bili iz prve postave. Prvi gol je padel z desetmetrovke, ker je goriški igralec tik pred vrati pri padcu zadržal žogo z roko. Tako se je prvi polčas končal z izidom 1:0 za Ilirijo. V drugi polovici je Ilirija zopet zadela za vodstvo 2:0. Napadalska vrsta Ilirije je bila dobra, vendar pa na trenutke celo malo prepočasna, medtem ko je obrambna vrsta vestno odbila vse nasprotnikove napade. Vratar je ujel vse žoge, ki so bile v njegovem dosegu. Goričani so sicer imeli eno večjo priložnost, ko je žoga zadela prečko. Pri Goričanih so se izkazali napadalci in zelo zanesljiv vratar. (Dan, št. 495, letnik II, 13. maj 1913)

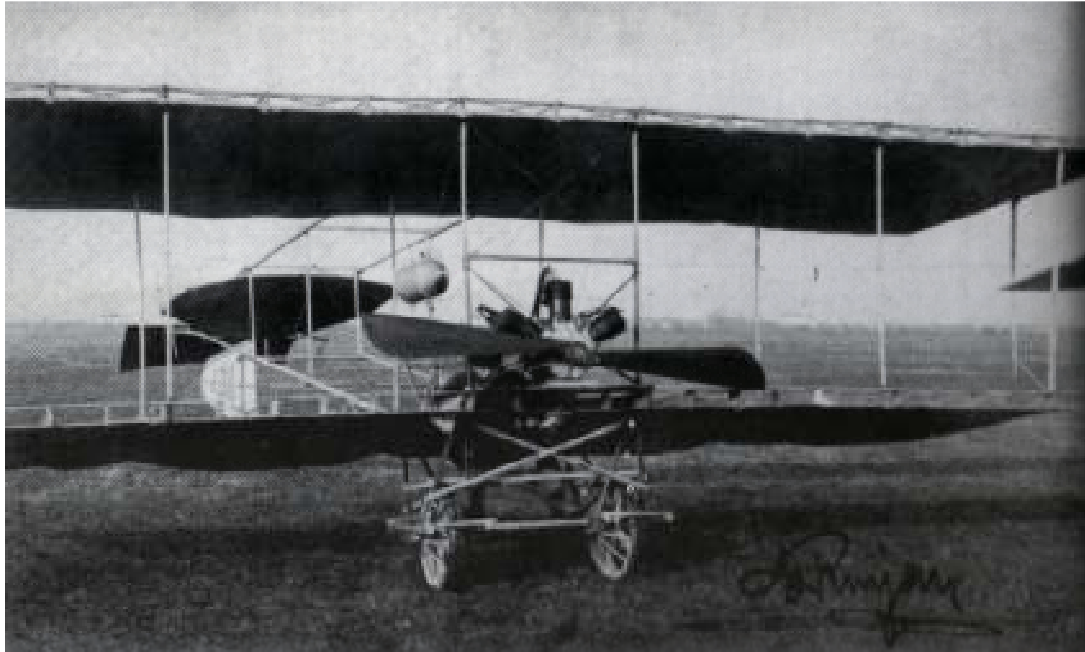
4.7 LETALSKI ŠPORT

Pionirja slovenskega letalstva sta bila prav v Gorici živeča brata Josip in Edvard Rusjan. Slednji je v svojem skromnem dveletnem ustvarjanju in letenju podaril goriškemu in slovenskemu športnemu prostoru izjemne dosežke in bogato konstrukcijsko osnovo letalstva. Brata sta delovala v letih od 1909 do 1911, v zrak sta spravila mnogo letal, ki sta jih sama izdelala.

Tretje ime slovenskega letalstva pa je ing. Stanko Bloudek. Po lastni konstrukciji je zgradil najprej motorno letalo "Libela I" (1911), naslednje leto pa še "Libelo II". Med letoma 1911 in 1918 je Bloudek prebil kot letalski konstruktor v tovarnah letal na Češkem, Nemčiji in Avstro-Ogrski. Po končani vojni se je zopet vrnil v domovino, kjer je postal ena osrednjih osebnosti v razvoju slovenskega športa. (Stepišnik, 1968)

Kot že poudarjeno sta prvi imeni letalskega športa v Gorici in na Slovenskem ter tudi na ozemlju nekdanje Jugoslavije nasploh Edvard Rusjan in njegov starejši brat Josip oz. Jože Rusjan. Že kot otrok se je Edvard zanimal za šport in mehaniko. Bil je zelo uspešen kolesar, privlačili so ga motorji, avtomobili in leteči modeli, katere pa je sam pričel izdelovati v letu 1908. Izdeloval je makete letal, skonstruiral je zanimiv helikopter, ki ga je človek lahko nosil na ramenih. V začetku leta 1909 je s pomočjo brata Josipa zgradil jadralno letalo, ki je služilo kot maketa za vsa bodoča letala. Prelomni dogodek v njunem tehnično-ustvarjalnem delu je bila udeležba na letalskem mitingu v italijanski Bresci. Tam sta spoznala veliko pilotov, videla mnogo letal in tako tudi sama dobila ideje za njuno konstruiranje. Kupila sta motor "Anzani", ki je imel 25 konjskih moči in začela izdelovati letalo. (Gombač, 2004)

Dvokrilec, izdelan iz bambusovih palic, ki so bile prepletene z žicami in kovinskimi spojkami, ter iz papirja, ki sta ga razpela le po spodnji strani nosilnih ploskev, je dobil ime Eda 1. Z njim je Edvard prvič poletel 25. novembra 1909 na Malih Rojcah. To je bilo prostrano vojaško vadbišče ob mirenski cesti pri Gorici. (Rupel, 2001)

Slika 12: EDA 1 (vir: Gombač, 2004; str. 30)

Najprej se je moral privaditi vožnji po tleh, potem pa so postajali skoki letala vse daljši, in eden izmed teh se je spremenil v pravi let. Rusjan je preletel v višini dveh metrov okrog 60 metrov daleč. Let je trajal vsega 10 sekund. Imamo ga za prvi uspešen let z letalom v zgodovini jugoslovanskega oz. slovenskega letalstva. (Edvard Rusjan: 70-letnica prvega poleta, 1979)

Štiri dni po prvem poletu je Rusjan preletel že razdaljo okoli 500 m na višini 12 m. Opazovalci so ocenili, da je letel s hitrostjo med 50 in 60 km na uro. 6. decembra popoldne je Edvard spet letel, vendar se je pred ponovnim vzletom letalo zarilo v kočijo. EDA 1 se je poškodovala in ni je bilo več mogoče popraviti. (Gombač, 2004)

V začetku leta 1910 sta brata Rusjan že sestavila novo letalo – Edo 2. To je bil trokrilec, ki je imel stabilizatorje pod krili. Bil je lažji od prvega letala in je tehtal le 90 kg. V začetku poizkusnih poletov se je letalo polomilo in brata sta pričela graditi novo letalo. Leta 1910 sta Rusjana zgradila še dva dvokrilca, ki sta bila podobna Edi 1, vendar sta bila bolj izpopolnjena. Z enim izmed teh je Edvard okoli 28. marca uspešno letal nad Gorico. Na višini 50 metrov je obletel Rojce, v zraku pa je ostajal tudi po 10 minut. Vendar Rusjan ni bil zadovoljen z motorjem, ki je bil za letalo prešibak. Ker moč "Anzanija" ni bila dovolj velika za težke in velike dvokrilce, se je Edvard odločil, da bo gradil enokrilno letalo. Prvega od omenjenih letal (po sistemu Bleriota) je zgradil 25. junija 1910. (Edvard Rusjan: 70-letnica prvega poleta, 1979)

V takratnem časopisju je bilo mogoče prebrati članke o letalskih poizkusih Edvarda Rusjana in ostalih dveh letalcev.

Aeronavtična sekcija v Celovcu in tržaški Avtomobilistični klub sta sklenila dogovor za prireditev vzletanja z letali na Velikih Rojcah. To se je dogajalo 26. junija 1910. Inženirja Heim in Zablatnik sta vzletala z Wrightovimi zrakoplovi. (Soča, št. 65, letnik XL, 11. junij 1910) Prav tako se je goriški letalec Edvard Rusjan skoraj vsak dan povzpental v zrak nad Velikimi Rojci. V Soči so zabeležili, da se je vzdignil 40 m v višino. (Soča, št. 70, letnik XL, 23. junij 1910)

Pravo narodno slavlje pa se je dogajalo v sredo, 29. junija 1910. Na Velikih Rojcah se je zbralo več kot tri tisoč ljudi. Prišli so z južno železnico iz Trsta, drugi peš, z vozovi, kolesi in avtomobili. Trije zrakoplovci, domačin Edvard Rusjan s svojim monoplanom in inženirja Heim in Zablatnik so vzletali skoraj celo popoldne. Prvi se je povzpел v zrak Heim, ki je po 60-70 metrih teka in 12 sekundah poletel v zrak. Dvignil se je za 60 m, napravil dva kroga in se po 3 minutah in 39 sekundah z lahkoto spustil na tla. Med letenjem mu je rahlo nagajal veter. Vendar je svoj rezultat izboljšal, saj je ob prvem poizkusu letel 1 minuto in 59 sekund. Ob 18h se je v zrak povzpел Zablatnik, ki je potreboval 13 sekund za vzlet. Povzpел se je na višino 40 m, vendar mu motor ni prav deloval, zato se je po enem krogu okoli Rojc spustil na tla in pri tem se mu je letalo nekoliko pokvarilo. Goričan Rusjan je poizkušal večkrat vzleteti, nekajkrat mu je celo uspelo, vendar je po nekaj sekundah zopet pristal na tla. Po večkratnih poizkusih je opustil vzletanje. Nekoliko uspešnejši je bil tisti dan inženir Heim, ki se je zopet povzpел nad Rojci in dosegel tudi do 100 m višine. V zraku je ostal 17 minut in 46 sekund. Občinstvo je bilo nad tem podvigom navdušeno. Hkrati pa se je tudi Zablatnik dvignil kakih 30 m v zrak in gospoda sta krožila nad Rojci kot dve veliki ptici. Kasneje sta se za kratek čas še enkrat dvignila v zrak. (Soča, št. 73, letnik XL, 30. junij 1910)

V 77. in 80. številki Soče, ki sta izšli julija 1910 so zapisali, da »zrakoplovca« Heim in Zablatnik opravljata skoraj vsak dan poizkuse s svojima letalnima strojema in da ostajata v zraku tudi več kot eno uro. Zablatnik je poletel celo 120 m visoko nad Veliki Rojci in plul proti Šempetrskemu polju. Pri tem pa se mu je poškodoval vijak, zato je moral prisilno pristati in tako je kar precej poškodoval svoj zrakoplov ter jo tudi sam odnesel z nekaj praskami. Spremljalo ju je veliko število gledalcev. (Soča, št. 77. in 80., letnik XL, 9. in 16. julij 1910)

V eni izmed avgustovskih številk Soče pišejo, da si je zrakoplovec Rusjan napravil nov letalni stroj po lastnem sistemu, ki je bil nekoliko večji od prejšnjega. Rusjan je vsak dan izvajal poizkuse na Velikih Rojcah. Letalni stroj je imel 25 konjskih moči, vendar si je prizadeval, da bi dobil močnejši motor in bi tako letalni stroj bolje funkcioniral. Zapišejo še, da je Rusjan neko popoldne vzletel trikrat nad Velikimi Rojci in se povzpел v zrak za 25 m. (Soča, št. 94, letnik XL, 18. avgust 1910)

V sedmih mesecih, od decembra 1909 do konca junija 1910, sta brata Rusjan uspela zgraditi in preizkusiti sedem različnih letal. Bila so opremljena z enakim motorjem, a različno zasnovana. Med njimi je bilo estetsko najbolj dovršeno peto letalo, Eda 5, enokrilec, težak 200 kg, 6 m širok in 7 m dolg, domnevano izdelan po Demoisellovem vzorcu. Iz Malih Rojc sta svoje letalne poizkuse preselila na Velike Rojce med Gorico in Mirnom. Tja sta preselila tudi svojo delavnico in ji nadela francosko ime "Fabrique Technique d'Aéroplans Rusjan". (Rupel, 2001)

Leto 1910 pomeni za Edvarda Rusjana pravi preporod. Na eni izmed kolesarskih dirk v Gorici je spoznal zagrebškega fotografa in znanega športnika Mihaila Merčepa, ki se je poleg ostalega zanimal tudi za letalstvo. Odločil se je, da bo del svojega denarja vložil v izgradnjo novega letala. Tako sta v začetku avgusta odšla v Pariz, kjer sta kupila takrat najboljši rotativni motor "Gnome", ki je imel 50 konjskih moči. Brata Rusjan sta začela graditi enokrilno letalo Marčep-Rusjan v zagrebški tovarni parketov. (Alič, 1979) Novo letalo je bilo težko 240 kg, v dolžino je merilo 11 m, z razponom kril 14,4 m in z nosilno površino 25 m². (Gombač, 2004) Poizkusne polete je letalo dobro prestalo in tako se je Edvard Rusjan prvič povzpел okoli 10 m visoko in

preletel kakšen kilometer dolgo razdaljo. Pozneje se je dvignil 20, 30 metrov in celo 100 m visoko in preletel najmanj petkilometrsko razdaljo. (Edvard Rusjan: 70-letnica prvega poleta, 1979)

Slika 13: Edvard Rusjan (vir: Gombač, 2004; str. 59)

26. decembra 1910 so Rusjanovi prijatelji organizirali javni nastop v Zagrebu. Edvard se je dvignil z letalom tudi več kot 100 m nad navdušeno množico. Po končanih letih so mu nadelo lovorjev venec in Rusjan je čez noč postal slaven. Po zagrebškem nastopu sta z Marćepom sklenila napraviti nekaj javnih nastopov po različnih krajih Evrope. Načrtovala sta polete v Sofiji, Carigradu in Bukarešti. Najprej pa sta se odločila za Beograd, in sicer sta nastop napovedala 9. januarja 1911. Takrat je bilo izredno vetrovno, Rusjanu so celo svetovali, naj letenje odpove, vendar mladi letalec ni hotel razočarati množice Beograjčanov in se je tistega usodnega dne povzpел v zrak. Po uspešnem vzletu, je preletel del mesta in letalo usmeril proti železniškemu mostu na Savi ter se vračal nazaj, odkoder je poletel. Nad mestom, kjer se Sava izliva v Donavo, se je začel rahlo spuščati navzdol in okoli 20 m nad obzidjem kalemegdanske trdnjave obrnil letalo proti Dolnjemu gradu. Tedaj pa se je letalo močno nagnilo, močan sunek vetra je zlomil krilo. Letalo je strmoglavilo na trdnjavsko obzidje, se zakotalilo navzdol in se na železniški progi ob reki Savi raztreščilo. Za Edvarda ni bilo več pomoči. Še je hropel in krvavel iz mnogih ran, ko so ga potegnili izpod razbitin, toda na poti v bolnišnico je umrl. (Edvard Rusjan: 70-letnica prvega poleta, 1979)

Do prve svetovne vojne leta 1914 je bilo dogajanje v Gorici na letalskem področju kar živahno. Obširen prostor na Velikih Rojcah in ugodni klimatski pogoji so omogočali vzletanje in pristajanje mnogim letalcem. Nekaj takih poizkusov in letov so zabeležili tudi v goriškem časopisju:

Vzletne poskuse na Rojcah pri Gorici je delal celovški inženir Kollman, in sicer z letalnim strojem, ki sta ga sestavila brata Fonzari. (Primorec, št. 2, letnik XIX, 13. januar 1911)

Nadporočnik R. Holeka, dodeljen vojaškemu zrakoplovnemu oddelku v Gorici, je napravil v polet z letalnim strojem sistem Etrich iz Gorice v Ljubljano. Ob 10.30 naj bi se vzdignil v Gorici, letel čez Ajdovščino, Vipavo, Debeli vrh (Nanos), Hrušico, Sp. Logatec, Vrhniko in došel točno ob 12. uri v Ljubljano. 120km je preletel v eni uri in pol in dosegel višino 2400m. Na ljubljanskem vojaškem vadišču je priredil več letalnih poskusov. Nato je vzletel nazaj proti Gorici, vendar se je moral kmalu vrniti nazaj zaradi goste megle. Zopet se je dvignil v zrak čez tri dni ob 15. uri. Ob vračanju je letel čez Sv. goro, zelo nizko, in ker mu je zmanjkalo bencina, ni mogel doseči Velikih Rojc, zato je pristal na bregu reke Soče. (Novi čas, št. 5, letnik IV, 31. januar 1913)

Prav tako je nadporočnik Holeka konec marca 1913 letel s svojim letalom, vzletel v Gorici in nato letel nad Krminom, Gradežem in Tržičem proti Miramaru. Tam je napravil en krog, potem pa nadaljeval pot proti Trstu. Tam je v obliki osmice obrnil proti morju in potem letel čez Gradež proti Brdom in nazaj proti Gorici. Letel je v višini 1200-1500 m. V letalu ni bil sam, ampak je z njim letel še nadporočnik Schartner. (Soča, št. 34, letnik XLIII, 29. marec 1913)

Spomin na prvega slovenskega letalca ostaja še vedno v srcih prebivalcev. Tako se po njem imenuje drugo največje letališče pri nas (Letališče Edvarda Rusjana Maribor), v njegovo čast organizirajo letalske mitinge in ostale prireditve, leta 2003 so v italijanski Gorici pripravili letalsko razstavo ob 100-letnici italijanskega letalstva. Tam je bil razstavljen prototip letala "Eda 5" bratov Rusjan. Prav tako so bile razstavljene številne fotografije mladega letalca, njegove družine in njegovih poskusnih letov z njegovimi letali. In nenazadnje ima Rusjan svoje častno mesto tudi v Novi Gorici. V centru mesta stoji stiliziran spomenik, ki upodablja letalo z zlomljenimi krili, po njem se imenuje novogoriški aeroklub (<http://www.edvard-rusjan.it/russlo.html>), v gradnji pa je še nov poslovno-stanovanjski center imenovan po njegovih letalih Eda. V svetovnem pogledu pa je Edvardu Rusjanu izkazala čast astronomija, saj se po njem imenuje asteroid, ki so ga odkrili leta 1999 in nosi ime "19633 Rusjan". (<http://ssd.jpl.nasa.gov/sbdb.cgi?sstr=19633>)

Zgodbo prvega slovenskega »aviatika«, uspešnega kolesarja in vsestranskega športnika, naj zaključimo z besedami Zlatka Bisaila, ki je leta 1958 izdal knjigo z naslovom "Edvard Rusjan". V zaključku je zapisal: »Edvard Rusjan je za nas heroj. Bil je več kot samo naš Bleriot in je zaslužil s svojim delom in krvjo, da damo njegovemu imenu v našem narodu vidno in častno mesto.« (Bisail, 1958)

4.8 PRIMERJAVA SLOVENSКИH, ITALIJANSКИH IN NEMŠКИH TELESNOKULTURNIH IN ŠPORTNIH DRUŠTEV V AVSTRIJSKO-ILIRSKEM PRIMORJU DO LETA 1914

Mesto Gorica z okolico je v obravnavanem obdobju spadalo v enotno upravno območje Avstrijsko-Ilirsko Primorje, ki so ga sestavljali mesto Trst s svojim območjem, Goriško-Gradiščanska grofija ter mejna grofija Istra s Kvarnerskimi otoki. Avstrijsko Primorje je bilo naravno, gospodarsko ter narodnostno in jezikovno raznolik prostor in ta raznolikost se je kazala v društvenem življenju, ki je imelo največ žarišč in doseglo največjo razvitost prav v večjih mestih, kot so Trst, Gorica in Pulj. Na društveno dogajanje in življenje pa je vplivala narodnostna sestava

posameznih dežel in njihovih središč, kar se odraža tudi v društvenem telesnokulturnem oz. športnem življenju. (Marušič, 1999)

4.8.1 GORIŠKO-GRADIŠČANSKA DEŽELA

Prvo slovensko telesnokulturno društvo v Gorici je bilo telovadno društvo "Goriški Sokol", ustanovljeno l. 1887, Kolesarsko društvo "Gorica" pa je nastalo leta 1895. Od leta 1911 je v Gorici delovala podružnica Slovenskega planinskega društva, v Tolminu od leta 1896, v Ajdovščini od leta 1903 ter v Cerknem od leta 1904. Poleg sokolov je bilo v Gorici organizirano tudi Telovadno društvo "Orel" (1908). Obe društvi sta imeli svoje podružnice tudi po podeželju, tako je imel "Orel" leta 1913 v 29 podružnicah na Goriškem 716 članov. Za povezavo članov Sokola je skrbela Primorska sokolska župa, ustanovljena 1909. Od istega leta naprej je v Gorici delovalo Kolesarsko društvo "Danica", "Lovsko in strelsko društvo za Goriško" pa je delovalo v letu poprej (1908). Goriški dijaki pa so v letih 1911-1913 igrali nogomet v Nogometnem klubu "Jugoslavija". (Marušič, 1999)

Italijani so imeli telovadno društvo "Societa di ginnastica" (1868), ki pa je bilo prepovedano z letom 1879 in tako je nastala "Associazione goriziana di musica, drammatica e ginnastica", po ponovni prepovedi pa nova "Unione ginnastica goriziana" (1889). Ostala društva so bila še: "Societa goriziana di pattinatori" (1873), ki je svojo dejavnost (drsanje na ledu) izvajala na zmrznjenih močvirjih v okolici Gorice, "Societa delle corse al trotto" (1885), kolesarski društvi "Veloce" club Goriziano in Club ciclistico "Libertas" ter goriška sekcija tržaške "Societa alpina delle Giulie" (1883). (Marušič, 1999)

Nemška društvena dejavnost ni bila tolikšna kot pri Slovencih in Italijanih. Verein für methodisches Turnen "Valetudo" (1873) je delovalo sicer v treh jezikih, ampak je bilo prvotno organizirano za bolj učinkovito germanofilsko organizacijo. Goriški Nemci so imeli tudi svoje kolesarsko društvo "Goerzer Cyclists-Club" (1885). (Marušič, 1999)

4.8.2 TRŽAŠKA

V Trstu je bilo med slovenskimi športnimi društvi najstarejše "Južni Sokol". Ta telovadna organizacija je bila v rokah liberalnega tabora, Telovadno društvo katoliške stranke "Orel" se je v Trstu za kratko pojavilo v sezoni 1907/1908, a se za razliko od Gorice tu ni uveljavilo. Kolesarji so imeli društvo "Balkan", ki je sprva delovalo kot odsek Južnega Sokola, kasneje pa kot samostojno društvo. Za planinstvo je skrbela "Tržaška podružnica SPD" (1904). (Marušič, 1999)

Osrednje italijanskodruštvo je bilo "Societa Triestina di ginnastica" (1863), ki je v svojem dolgoletnem delovanju nekajkrat menjala svoje ime zaradi uradne prepovedi delovanja. Nazadnje se je imenovala "Societa Ginnastica Triestina". Leta 1881 je nastala sabljaška "Societa di scherma", nekoliko kasneje pa "Societa Ippica Triestina". Prvo italijansko planinsko društvo v Trstu "Societa Alpina delle Giulie" je nastalo leta 1882 in je delovalo v Julijskih Alpah in na Krasu ter v Istri. "Yacht club Adriatico" je nastal leta 1903, leta 1907 pa se je ustanovila "Associazione Triestina per la educazione fisica". (Marušič, 1999) Od leta 1912 je v Trstu delovalo italijansko

nogometno društvo z imenom "Circolo Sportivo Ponziana" ter športni klub "Edera", ustanovljen l. 1904 v Trstu.

Eno izmed najbolj uglednih nemških ustanov v Trstu je bilo telovadno društvo Turnverein "Eintracht", ki je nastalo l. 1864. Leta 1873 je bila v Trstu ustanovljena podružnica (sekcija) "Alpenvereins-Sektion Küstenland" osrednjega Deutschösterreichischer Alpeneverein. Poleg planinstva se je ukvarjala tudi z jamarstvom, Poleg tega pa je upravljala tudi več planinskih koč v Julijskih Alpah. (Marušič, 1999)

4.8.3 ISTRA S KVARNERSKIMI OTOKI

Na tem področju so bila številnejša hrvaška društva, medtem ko najdemo tudi dve slovenski, in sicer "Lovsko in strelsko društvo za Istro" ter Kopališko društvo (kopenje po Kneippovem načinu) v Dolini pri Trstu (1907). (Marušič, 1999)

Prvo hrvaško telovadno društvo Istarski "Sokol " je bilo ustanovljeno leta 1897 v Pulju, leta 1899 se je tu ustanovilo še eno sokolsko društvo, in sicer Telovadno in pevsko "Sokol Tyrš". Sokolska društva so nastala še v Voloskem – Opatiji (1901), Pazinu, nato v Kantridi, Zometu in Mihotičih-Frančičih. Vsa sokolska društva v Istri so tvorila Sokolsko župo "Vitezič". V Istri npr. ni bilo podobne organizacije, kot je bil "Orel" pri nas, ampak so v nekaterih krajih društva Sokol označevali s pridevnikoma »hrvatski« ali »katoliški«. Leta 1906 so v Pazinu ustanovili Hrvatsko planinsko društvo. (Marušič, 1999)

Italijani so imeli svoje Veslaško društvo "Adria" v Poreču, izredno aktivna in v mestu zelo uveljavljena je bila Societa Nautica "Pietas Julia" v Pulju (1886), potem pa še Veslaški klub "Libertas" v Kopru (1888), kolesarski "Veloce" club Polese v Pulju (1899), socialistični Club ciclistico "Carlo Marx" (1906 se je razpustil), Societa Escursionisti Istriani "Monte Maggiore" v Pazinu (1909), Societa Ginnastica v Pulju (1909), športni klub "Forti e uniti" (1910) in tekaški klub "Edera" v Pulju (1910). (Marušič, 1999)

V takratnem obdobju je delovalo tudi eno nemško društvo, in sicer teniški klub mornariških oficirjev, ustanovljen l. 1884 v Pulju – Militär Verein "Erzherzog Albrecht". (Marušič, 1999)

Tabela 2: Primerjava slovenskih, italijanskih in nemških telesnokulturnih in športnih društev v Avstrijsko-Ilirskem Primorju do leta 1914 (povzeto po Marušiču 1999)

	Slovenska društva	Italijanska društva	Nemška društva	Hrvaška društva
Goriško-Gradiščanska dežela	Goriški "Sokol" Kolesarsko društvo "Gorica" Kolesarsko društvo "Danica" Goriška podružnica SPD Telovadno društvo "Orel" Soška podružnica SPD Ajdovsko-Vipavska podružnica SPD Slovenski football klub "Jugoslavija" Cerkniška podružnica SPD	"Unione ginnastica Goriziana" Societa Goriziana di pattinatori" "Societa delle corse al trotto" "Veloce" club Goriziano Club ciclistico "Libertas" "Societa Alpina delle Giulie"	Verein für methodisches Turnen "Valetudo" "Goerzer Cyclists-Club"	/
Trst	"Južni Sokol" Tržaški Sokol Kolesarsko društvo "Balkan" "Tržaška podružnica SPD"	"Societa Ginnastica Triestina" "Societa di scherma" "Societa Ippica Triestina" "Societa Alpina delle Giulie" "Yacht club Adriatico" "Associazione Triestina per la educazione fisica" "Edera" "Circolo sportivo Ponziana"	Turnverein "Eintracht" "Alpenvereins-Sektion Küstenland"	/
Istra	"Lovsko in strelsko društvo za Istro" Kopališko društvo	Veslaško društvo "Adria" Societa Nautica "Pietas Julia" Club ciclistico "Carlo Marx" Societa Escursionisti Istriani "Monte Maggiore" Societa Ginnastica	Militär Verein "Erzherzog Albrecht"	Istarski "Sokol" "Sokol Tyrš"

		Športni klub "Forti e uniti" "Edera"		
--	--	---	--	--

5. NEKATERE ODMEVNE JAVNE ŠPORTNE IN TELOVADNE PRIREDITVE V TAKRATNEM ČASU

Nekatere športne tekme, nastopi ter telovadne prireditve so v takratnem javnem življenju povzročile veliko zanimanje. O njih se je pisalo v goriških časopisih, razprave so potekale v čitalnicah, kavarnah in na ulicah med meščani in ostalim okoliškim prebivalstvom. Ogledalo si jih je zelo številčno občinstvo. Zato smo se odločili, da bomo štiri pomembne in odmevne prireditve podrobneje predstavili in opisali v tej diplomski nalogi.

5.1 RAZVITJE PRAPORA GORIŠKEGA SOKOLA

Za vsa slovenska društva, tako telovadna in športna kot tudi kulturna, je zastava pomenila nekaj zelo pomembnega in veličastnega. Zato so se začele priprave na ta dogodek že mesece poprej. Tisti, ki so sodelovali pri javni telovadbi, so vadili trikrat na teden. Vadili in združili so se tudi pevski zbori in ostala društva, ki so sodelovala na prireditvi. (Soča, št. 39, letnik XXXIV, 14. maj 1904) Program slavnostne prireditve je bil objavljen v časopisu Soča skoraj en mesec prej. Zapisali so, da bo 12. junija 1904 razvitje zastave potekalo po naslednjih točkah: 1. razvitje zastave, 2. velika javna telovadba, 3. ljudska veselica s petjem mnogih pevskih društev, godba, šaljiva pošta itd., 4. ples in umetni ognji. Začetek je bil ob 16. uri, vstopnina pa je bila 40 stotinov. (Soča, št. 41, letnik XXXIV, 21. maj 1904)

Prapor Goriškega Sokola je bil pred prireditvijo razstavljen v izložbi trgovine gospe Drufovka v Gosposki ulici, pred tem pa tudi v Pragi. (Soča, št. 46, letnik XXXIV, 8. junij 1904)

Pri tej narodni slavnosti so prisostvovala številna društva, in sicer: Bralno in pevsko društvo "Vipava" iz Mirna, Katoliško delavsko društvo iz Mirna, Pevsko društvo iz Bilj, Pevsko društvo "Adrija" iz Barkovelj, Slovansko pevsko društvo iz Trsta, Trgovsko izobraževalno društvo iz Trsta, "Sokol" iz Trsta, "Sokol" iz Ljubljane, po deputaciji, s starosto dr. Tavčarjem na čelu -(Ljubljanski Sokol), Tržaško podporno in bralno društvo in čitalnica iz Kanala, "Sokol" iz Šiške v Ljubljani, čitalnica iz Škednja pri Trstu, Bralno in pevsko društvo Dobravlje, "Ljubljanski Sokol" (8 najboljših telovadcev je nastopilo pri javni telovadbi), napredno, glasbeno podporno in sokolsko društvo "Naprej" iz Dornberka ter druga društva. Vseh skupaj jih je bilo več kot 30. Organizirali so tudi poseben vlak iz Gorice v Ajdovščino, ki je na dan prireditve zvečer odpeljal sodelujoče in gledalce nazaj proti svojim domovom. (Soča, št. 46. in 47., letnik, XXXIV, 8. in 11. junij 1904)

Ta slovesnost se je zgodila na nedeljo, vreme je bilo še tik pred začetkom spremenljivo, ampak oblaki nad Gorico so se razblinili in nad velodromom je posijalo junijsko sonce. Nad vhodom, okoli in znotraj velodroma so plapolale velike slovenske trobojnice. Slovesnost se je odvijala po določenem programu. Najprej je starosta Goriškega Sokola pozdravil vse navzoče in jih nagovoril. Potem je stopila poleg gospa Amalija Drufovka, tudi ona je s kratkim govorom pozdravila navzoče in razvila sokolski prapor. Ob tem je pevsko in glasbeno društvo zaigralo "Zastava že razvita je". Po uradnem delu se je pričel zabavni program. Nastopilo je Pevsko društvo

“Nabrežina” in tržaški mešani zbor “Kolo”. Sledil je telovadni del. 42 telovadcev Goriškega in Solkanskega Sokola je navdušilo s prostimi vajami. Telovadili so tudi na orodju, poleg dveh omenjenih društev tudi Sokol iz Ljubljane. Po telovadnem delu so nastopili različni pevski zbori, na koncu pa so vsi združeni zapeli slovensko pesem “Morje adrijansko”. Potem so se obiskovalci zabavali s plesom, godbo in uživali ob lepi slavnosti. (Soča št. 48, letnik XXXIV, 15. junij 1904)

5.2 PRVI “ZLET” PRIMORSKE SOKOLSKE ŽUPE V ŠEMPETRU

Pet dni pred velikim dogodkom, ki je bil na sporedu v nedeljo 19. junija 1910, so v Soči objavili naslednje podatke: »Prireditveni prostor meri okrog 10.000 kvadratnih metrov. Telovadni prostor je dolg 40 m, širok pa 30 m. Na tem telovadišču bo 320 telovadcev izvajalo proste vaje. Tako veliko število telovadcev je nastopilo le na Sokolskem zletu v Ljubljani l. 1904 (tam je telovadilo 800 gimnastov). Ob desni strani telovadišča bo postavljena 44 m dolga tribuna. Poleg tega bodo postavljeni paviljoni, kjer se bo množica lahko okrepčala z jedačo in pijačo.« (Soča, št. 66, letnik XL, 14. junij 1910)

V več številkah Soče so pred slavnostnim dogodkom objavili spored prireditve. Tako so na predvečer, 18. junija, najprej sprejeli goste, ob 20. uri pa se je začelo srečanje na vrtu hotela Pri zlatem jelenu v Gorici z govorom, petjem, godbo itd. Predviden program za nedeljo, 19. junija, je bil naslednji: 1. tekma ob 6. uri zjutraj; 2. sprejem gostov in jutranji koncert; 3. javna telovadba ob 16. uri - najprej so nastopili ženski oddelki z vajami z vretenci, sledil je nastop članov s prostimi vajami, potem je nastopil naraščaj z vajami s praporci, za njimi člani Primorske sokolske župe z vajami na orodjih, potem so nastopili gostje, nato telovadba članov na šestih bradljah in na koncu še nastop skupin; 4. ljudska veselica s petjem, godbo, plesom. Vstopnina za predvečerni »komers« (srečanje) je znašala 50 vinarjev, ravno toliko je bilo potrebno odšteti za javno telovadbo in veselico. Za sedež na tribuni je bilo potrebno plačati 1 krono, razglednice in srečke pa so prodajali za 10 vinarjev. (Soča, št. 67, letnik XL, 16. junij 1910)

Ko so poročali o srečanju, je bila to najvažnejša novica v Soči, saj so temu dogodku namenili prvi dve strani v časopisu. Pisalo je takole: »Že v soboto so v Gorici pričakali sokole in goste. Prišli so predstavniki z Gorenjske, Idrije, Trsta, Vipave, Ljubljane itd. Zvečer so se zbrali v gostilni “Pri jelenu”, kjer je bil koncert vojaške godbe. Starosta Goriškega Sokola, dr. Levpušček, je nagovoril navzoče in v svojem govoru slavil sokolsko idejo in sokolsko delo po češkem vzoru. Omeniti je potrebno, da so se v soboto zbrali tudi sodniki. Na seji so izžrebali telovadne vaje za oba oddelka ter določili vse podrobnosti za javne nastope.

V nedeljo, že zgodaj zjutraj, ob 6-ih, so se pričele tekme. V začetniškem oddelku je bilo 42 tekmovalcev, v nižjem pa 23. Rezultati so bili naslednji:

Vrste v začetniškem oddelku

1. Gorica (277 točk)
2. Miren (268 točk)
3. Trst (256,5 točk)
4. Vrdela (256 točk)
5. Ajdovščina (225 točk)

Vrste v nižjem oddelku

1. Trst (342 točk)
2. Gorica (321 točk)
3. Vrdela (243 točk)

V mestu Gorica pa je bilo medtem že kar precej živahno, saj so od vsepovsod začeli prihajati predstavniki Sokolov. Tako je npr. vhod 56 predstavnikov Idrijske sokolske župe naredil veličasten vtis na obiskovalce in mimoidoče, da so vsi hvalili Idrijčane. Potem so prišli še člani Goriške sokolske župe, bilo jih je 50. Zatem zastopniki Hrvatov iz Opatije, pa predstavnik Štajerske sokolske župe in predstavnik Ljubljanske sokolske župe. Zbirališče je bilo "Pri jelenu", kjer je igrala vojaška godba. Tudi v telovadnici je bilo zelo živo, saj so tam imeli sokoli vaje, spremljali so navodila itd. Okrog 13. ure je z vlakom iz Trsta prispelo več kot 500 drugih gostov: sokolov, ženskih oddelkov in naraščaj. Zatem so prišla tudi domača sokolska društva: Kojsko, Plave, Deskle, Solkan, Miren, Št. Andrež, Vipava, Ajdovščina, Črniče, Selo, Prvačina, Zalošče-Dornberk, Gradišče, Volčja Draga in Bilje. (Soča, št. 69, letnik XL, 21. junij 1910)

Ob drugi uri popoldne se je začel sprevod po mestu. Stopili so v red in veličasten sprevod se je začel »premikati« z ulice Sv. Ivana proti tekališču. Okrog 800 sokolov je korakalo po mestnih ulicah. Na množico so posipali cvetje, slišati je bilo glasne vzklike in pozdrave, kot sta "Živijo!" in "Na zdar!". Poročevalec iz Soče je bil vidno ganjen, saj navaja, da so bili to »trenutki, katere se občuti, težko pa jih je zapisati na papir. Ljudem je srce hitreje bilo, solze so se porajale v očeh, kajti tisti dan je bil veličasten, videli smo slovensko Gorico.« (Soča, št. 69, letnik XL, 21. junij 1910)

Ko so prispeli do Šempetra (takratnega Št. Petra), ki je bil ves v narodnih zastavah in okrašen s slavolokom, so se počasi razporedili na prireditveni prostor. Pozdravni govor je imel starosta Slovenske sokolske zveze, dr. Ivan Oražen iz Ljubljane. Po gromovitem aplavzu se je pričel telovadni del. Najprej je nastopilo okrog 100 telovadk, ki so izvajale slikovite vaje z vretenci. Za njimi je nastopilo okrog 250 telovadcev v dveh oddelkih v četverostopih. Razvrstili so se v rajalnem pohodu, oba oddelka v četverostope, ter s protipohodom korakali proti načelniški tribuni. Na povelje se je masa telovadcev ustavila ter se razvrstila v t. i. razstop k prostim vajam. Vaje so bile skladno prikazane, spremljala jih je godba in na koncu so telovadci zaslužno prejeli bučen aplavz. (Soča, št. 69, letnik XL, 21. junij 1910)

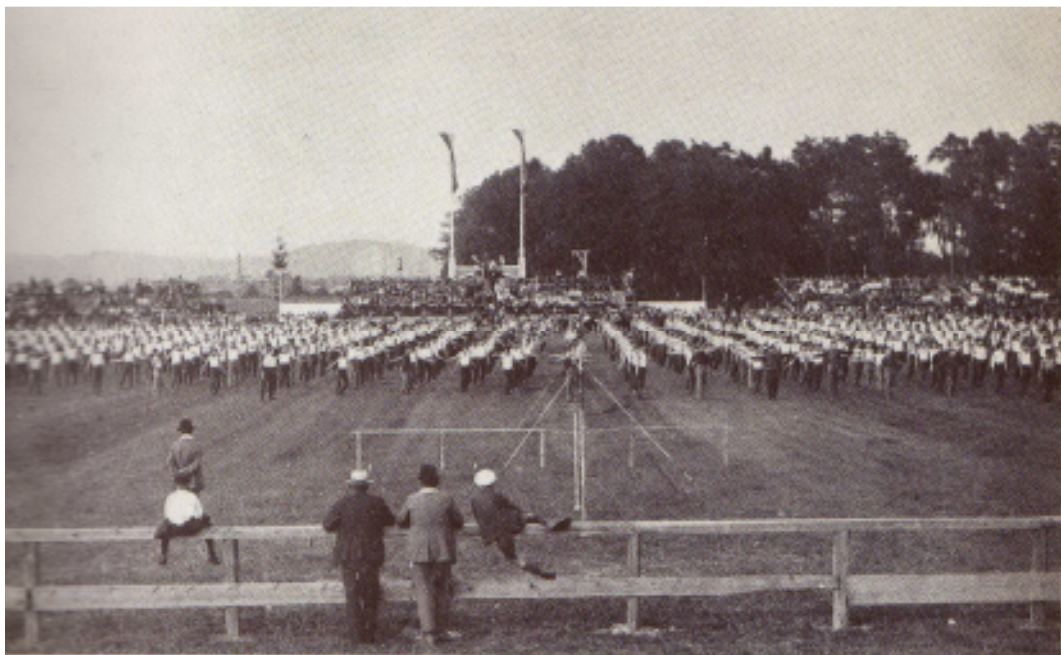
Potem so nastopili otroci, t. j. sokolski moški naraščaj, bilo je okrog 100 nastopajočih, največ Goričanov in Tržačanov, starih komaj od 5 do 6 let. Izvajali so vaje s praporci.

Zaključek javne telovadbe so tvorile 3 skupine primorskih sokolov, na treh bradljah in dveh konjih, ki so izvedle vaje zelo slikovito in si tako za konec prislužile veliko odobravanje publike.

Telovadba je trajala dve uri. Občinstvo je ves čas pozorno opazovalo nastopajoče. Javno telovadbo je vodil načelnik Primorske sokolske župe, Ljudevit Kranjc, ob asistenci obeh podnačelnikov, Brajnika in Irgoliča. Pomagali so še Novak, Albrecht, Sajovic, Bašin in Trebec. (Soča, št. 69, letnik XL, 21. junij 1910)

Po končanem telovadnem delu se je desettisoč glava množica razkropila po prizorišču okrog paviljonov, nekateri pa so odšli v bližnje gostilne.

V Soči so ob koncu članka zapisali: »1. zlet Primorske sokolske župe se je posrečil v polni meri ter nam ustvaril dan, svetel dan v zgodovini goriških Slovencev.« (Soča, št. 69, letnik XL, 21. junij 1910)

Slika 14: Prvi zlet Primorske sokolske župe v Šempetru leta 1910 (vir: Rupel, 1981; str. 15)

5.3 NARODNA KOLESARSKA DIRKA NA GORIŠKEM VELODROMU 1908

Dirka je bila najprej predvidena za nedeljo, 14. junija 1908, vendar jo je dvorni svetnik, grof Attems, z odlokom namestništva prepovedal. (Soča, št. 71, letnik XXXVIII, 16. junij 1908) Zato so jo izvedli mesec dni pozneje, v nedeljo, 12. julija, in sicer je to veliko slavnost na velodromu organiziralo Kolesarsko društvo Gorica v sodelovanju s tržaškim Kolesarskim društvom "Balkan".

Okrog 11. ure so se na vrtu hotela "Jelen", kjer je nad vhodom vihrala mestna, belomodra zastava, začeli zbirati kolesarji. Popoldne pa so začeli vsi odhajati na prizorišče dirke. Velodrom je bil okrašen z mestnimi, deželnimi in slovenskimi zastavami, nad vrati pa se je bohotil kolesarski pozdrav "Zdravo!". Zbralo se je okrog 6 tisoč obiskovalcev. Dirka se je odvijala po določenem sporedu, rezultati pa so bili naslednji:

Tekmovalna hitra hoja (6 krogov – 2000 m)

1. Ivan Perko, Trst (9:57)
2. Edvard Rusjan, Gorica (10:38)
3. Anton Vuga, Solkan

Vsi trije so prejeli medalje, zmagovalec pa še palico s srebrnim ročajem in napisom "Najboljši pešec I. narodne dirke".

Dirka Juniorjev (3 krogi – 1000 m)

1. Josip Makarovič, Solkan (1:32)
2. Josip Modrijan, Trst (1:36)
3. Božidar Potočnik, Prosek (1:42)

Vsi trije so prejeli medalje.

Društvena dirka "Balkan" (3 krogi – 1000 m)

1. Josip Modrijan, Trst (1:41)
2. Božidar Potočnik, Prosek (1:42)
3. Evgen Vižin, Trst (1:47)

Vsi trije so prejeli medalje.

Društvena dirka "Gorica" (3 krogi – 1000 m)

1. Josip Makarovič, Solkan (1:31)
2. Edvard Rusjan, Gorica (1:34)
3. Anton Mozetič, Solkan (1:35)

Vsi trije so prejeli medalje, zmagovalec pa še trak z napisom "Prvak Kolesarskega društva Gorica".

Dirka hitrosti (1 krog – 333 m – maksimalni čas 28 s)

Samo Edvardu Rusjanu je uspelo prekolesariti v cilj v omejenem času – 28 s. Za zmago je prejel medaljo in darilo predsednika goriškega kolesarskega društva.

Narodna dirka (3 krogi – 1000 m)

1. Josip Modrijan, Trst (1:37)
2. Anton Mozetič, Solkan (1:39)
3. Evgen Vižin, Trst (1:40)

Vsi trije so prejeli medalje.

Glavna dirka (10 krogov – 3333 m)

1. Edvard Rusjan, Gorica (6:17)
2. Josip Makarovič, Solkan (6:17,5)
3. Josip Modrijan, Trst (6:18)

Vsi trije so prejeli medalje.

Po končani dirki so vsi tekmovalci napravili častni krog. Potem pa se je začela zabava s plesom. V Soči omenjajo še srečelov, katerega glavna nagrada je bilo 300 kron vredno dvokolo. Za ognjemet je poskrbel goriški pirotehnik Ferdo Makuc, tako so lahko obiskovalci poleg drugega v zraku videli tudi kolo s kolesarskim grbom. (Soča, št. 82, letnik XXXVIII, 14. julij 1908)

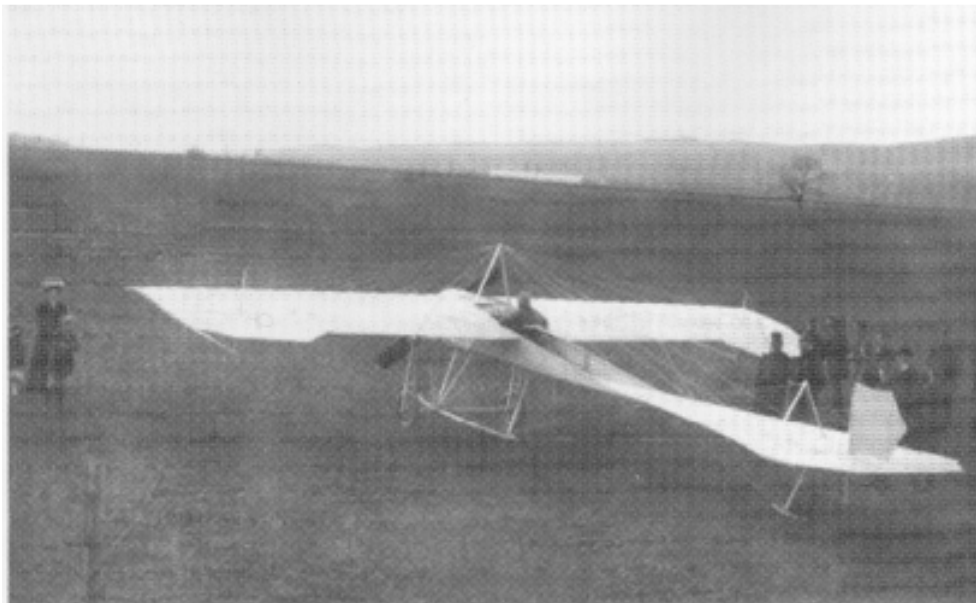

Slika 15: Goriški velodrom (vir: Rupel, 1981; str. 17)

5.4 USPEŠEN POLET EDVARDA RUSJANA V ZAGREBU 1910

Kljub temu, da se ta polet ni zgodil na Goriškem, ampak v Zagrebu, ga v diplomski nalogi omenjamo zato, ker je bil to zgodovinski polet goriškega letalca. Z njim je Edvard Rusjan zaslovel po vsej Evropi, časopisi so na dolgo poročali o tem podvigu in nenazadnje omenjali tudi mesto Gorica, kjer je Rusjan ustvarjal in imel svojo letalsko delavnico. Sicer je tudi na goriškem območju opravil pred tem že kar nekaj poletov, vendar je bil ta v Zagrebu, tako z zgodovinskega vidika kot tudi iz strokovnega (letalskega) vidika, daleč najpomembnejši.

Ko se je Edvard Rusjan preselil v Zagreb z namenom, da skupaj z Marčepom izdelata novo letalo, je videl, da bo potreboval pomoč svojega brata. Tako sta skupaj začela izdelovati enojnokrilno letalo z napol zaprtim trupom in prostorom še za dodatnega potnika. Vgradila sta v Parizu kupljen 50-konjski motor. Letalo je bilo enosedeljni ramenokrilec. V dopolnitev leseni konstrukciji je letalo imelo izpostavljene dele pritrjene še s številnimi zateznimi žicami, ki so bile zaključene na eni sami sredinski varovalni smučki pod podvozjem. (Gombač, 2004)

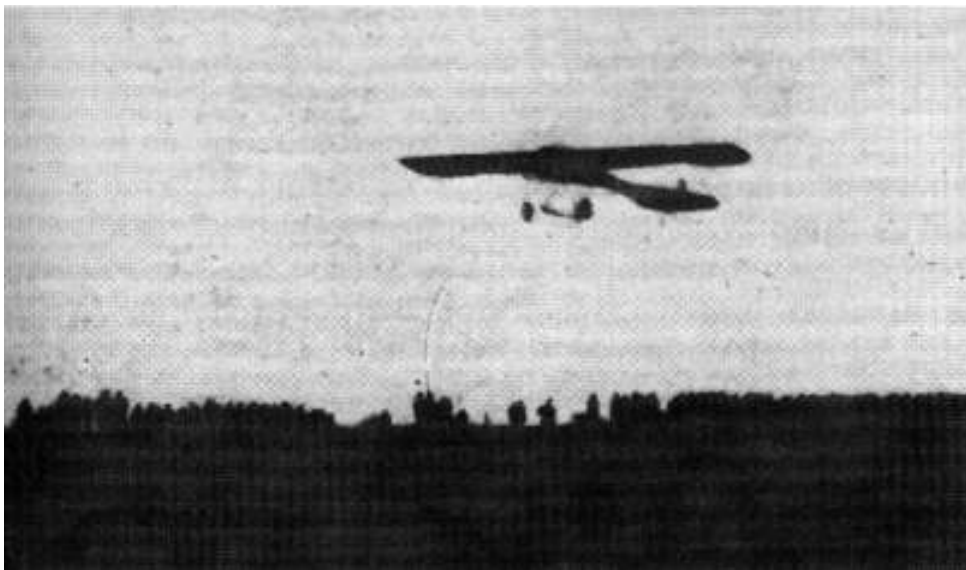
Slika 16: Prvo Marčep-Rusjanovo letalo (vir: Gombač, 2004; str. 60)

Pred uradnim in slavnostnim nastopom v Zagrebu, 26. decembra 1910, je Rusjan z novim letalom večkrat poizkusno poletel. Uspel mu je tudi izredno lep dosežek, saj je letalo spravil v zrak že po 28 metrih vožnje po tleh, kar je bila takrat rekordna razdalja v svetovnem merilu (pred tem je imel rekord francoski letalec Blériot z 32 m). (Gombač, 2004)

Tistega ponedeljka so se proti letališču v Zagrebu od vsepovsod stekale množice ljudi, prišli so celo ljudje iz podeželja, peš in na kmečkih vozovih. Ko je bilo vse pripravljeno, je zabrněl motor, letalo je zdrčalo za hip po blatu, se nato odlepilo od tal in se dvignilo v zrak. Gledalci so Edvarda burno pozdravljali, medtem ko je krožil v

širokem loku nad letališčem in se dvigal više in više. (Bisail, 1958) Dvignil se je na višino 100 m in začel izvajati osmice, spirale in podobne figure. Nad letališčem je v šestih krogih preletel okrog 30 km. Pri preletih je gledalce pozdravljal z mahanjem kril. (Gombač, 2004)

Po vseh manevrih, ki jih je Rusjan izvajal v zraku, se je spustil strmo navzdol. Med občinstvom je nastala tišina, polna živčne napetosti. Bližal se je zemlji, ublažil je strmino in letalo zravnal. Trenutek, dva je letel tik nad letališčem, nato pa je mojstrsko in elegantno pristal. (Bisail, 1958) Nekateri navzoči v publiku, ki so pred tem že videli leteti Blériota v Budimpešti, so menili, da je bil Rusjanov polet mirnejši in prepričljivejši ter tudi njegov pristanek lepši od pristanka francoskega letalca. (Soča, št. 148, letnik XL, 29. december 1910)

Slika 17: Polet nad Zagrebom 26. decembra 1910 (vir: Gombač, str 60)

Po pristanku ga je množica navdušeno obkolila in ga ovenčanega dvignila v zrak. O tem so se med sabo na ulicah pogovarjali navadni ljudje, o tem so se razpisali časopisi, saj je bil to po nekaj zaporednih razočaranjih pravi triumf. (Gombač, 2004)

Edvard Rusjan in Mihajlo Marčep sta bila presrečna nad uspehom, ki sta ga dosegla v Zagrebu in v njunih glavah sta že predla velike, svetle načrte. Pot v svet jima je bila odprta. Žal prvemu slovenskemu letalcu le do usodnega poleta v Beogradu, ko se je smrtno ponesrečil. (Bisail, 1999)

6. ZAKLJUČEK

Povzeti slikovito in raznotero telesnokulturno in športno dogajanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno, je z družbenokulturnega in političnega vidika zelo kompleksno. Razloge za to najdemo v takratni narodnostni raznolikosti ter v polarizaciji slovenske goriške javnosti. Da bi bolje razumeli razdvojenost slednje, ki se je najbolj kazala pri obeh telovadnih organizacijah, si na konkretnem primeru istega dogodka pogledjmo, kako različna mnenja so se porajala poročevalcem časopisa "Soča", ki je bil naklonjen sokolskemu gibanju, ter časnika "Gorica", ki je podpiral krščanske telovadce iz društva "Orel".

Dogajalo se je v Mirnu, leta 1908, ko so tamkajšnji »krščanski« telovadci organizirali izlet na Grad, kjer se je vršila slovesnost ob papeževem jubileju. V "Gorici" so takole naslovili in opisali dogodke: »Nadležne "sove" (s tem mislijo na sokole) so v nedeljo sitnarile po Mirnu. Že na poti proti Gradu so izzivali cel čas, naši telovadci pa se niso zmenili za skovikanje liberalnih sov in so mirno korakali naprej.« Skratka opisali so, da naj bi telovadci korakali v vrsti, sokoli pa naj bi jih napadli in s svojo "surovostjo" niso prenehali kljub opozorilom. Sokoli naj bi jih celo napadli s kamenjem. Tako na koncu članka še zapišejo: »Imamo priče, da so nameravali naše telovadce v pravem trenutku dejansko napasti. Več bo pokazala preiskava. Dejstvo je, da so liberalci silni suroveži, a še večji strahopetci. Sramota takemu sokolstvu!« (Gorica, št. 76, letnik X, 22. september 1908)

Povsem drugačno zgodbo pa lahko preberemo v "Soči", ki pod naslovom "Tolovajski napad – Mirenski »čuki«, (s tem mislijo na orle) junaki kamenja!" takole povzemajo dogajanje: »G. župnik si je na vse mogoče načine prizadeval, da pokaže ta dan, kaj on premore v Mirnu in je zato tudi skomandiral svojo 'črno paradno stražo' (mislijo na orle) v rdečih srajcah tisti dan na Grad. Kakor farizeji so 'molili' ti ljudje pred oltarjem za svoje črne duše.« V nadaljevanju obsojajo krščanske mirenske telovadce, da so izzivalno trobili v šest mladeničev, ki pa jih v "Soči" ne opredelijo kot sokole. Potem nadaljujejo: »...čez petdeset ljudi je naskočilo šest mladeničev, kateri se niso ničesar nadejali. Čuki so imeli takoj kamenje v rokah in pobili vse na tla. Kdor se ni pravočasno rešil, mu je bilo gorje.« Članek pa zaključijo z besedami: »Lepe uspehe imajo poučna predavanja klerikalnih zdražbarjev iz Kranjske. Ne izobraževanje ljudstva, podivjanje ljudstva hočejo oni. Kličejo jo na boj! Na nož! ...Čuki pridejo pred sodnijo.« (Soča, št. 111, letnik XXXVIII, 24. september 1908)

Primera nam torej nazorno pokažeta, kako močno sta si ena in druga telovadna organizacija nasprotovali. Toda naša naloga ni obsojati ene ali druge, niti se postaviti na eno ali drugo stran, ampak kritično oceniti njihov telesnokulturni doprinos in vlogo, ki sta jo društvu odigrali v narodni prebui. Z organiziranjem vadbe, društvenih srečanj, prirejanjem javnih telovadnih nastopov so oboji pripomogli k rasti telesnega izobraževanja, k ozaveščanju in spodbujanju zdravega načina življenja. Obenem so podpirali telovadbo otrok, mladine, žensk in starejšega prebivalstva. Resda je pomenilo včlaniti se v eno ali drugo društvo tudi politično se opredeliti, vendar se na te izbire ne bomo preveč naslanjali. Pač pa bomo na tem mestu izpostavili njihov boj za okrepitev narodne zavesti, širitev kulturne dejavnosti in uveljavljanje slovenskega jezika v goriškem javnem življenju.

Domnevati, da so se s športnimi društvi dogajali podobni "incidenti", bi bilo nedosledno, saj je bilo že na začetku naloge omenjeno, da so se planinci, kolesarji, strelci, nogometaši in »aviatika« iz Gorice izognili opredeljevanju raznim političnim tokovom. Vendar pa so zaradi narodnostno mešanega prebivalstva, ki je takrat poseljevalo Goriško-Gradiščansko deželo, večkrat prišli v spor z Italijani in Nemci. Še bolj kot to so jih "potlačile" razne odločbe cesarskega kraljevega namestništva o prepovedi dirk, tekem in drugih prireditev, ki bi povzdigovalе slovenski narod in manifestirale preporodovske ideje.

Če se vprašamo, kakšno sled so telesnokulturna in športna društva na Goriškem pustila za seboj, moramo pri tem upoštevati dejstvo, da je bilo društveno življenje nasploh ponekod ohromljeno ali popolnoma prekinjeno zaradi vse večjega zaostrovanja med evropskimi narodi in posledično začetka prve svetovne vojne. Kljub tej krvavi in črni prepreki v zgodovini človeštva so si nekatera društva opomogla in nadaljevala s svojimi interesnimi dejavnostmi, a je po končani vojni Goriška pripadla Italiji, kjer je zavladal fašizem, ki je leta 1927 ukinil narodno-društveno življenje.

Za konec naj še zapišem, da je bilo raziskovanje in pregled društvenega življenja, pisanje o razvoju, delovanju in izražanju naših prednikov, ki so gojili telovadbo in šport, velika in lepa izkušnja zame, predvsem pa čast in privilegij. To pa zato, ker sem se s poglobljanjem v njihovo kulturo in njihov boj za slovensko eksistenco začela zavedati, da so nam pustili trdne temelje, na katerih lahko danes sploh obstajamo. Obstajamo kot samostojen slovenski narod. Zaključujem pa v duhu takratnega časa ter primorskemu športu kličem: "Zdravo!" in "Na zdar!".

7. VIRI IN LITERATURA

Dokumenti

“Pravila Kolesarskega društva Gorica 1895” (1895). Pokrajinski arhiv Nova Gorica, zbirka fotokopij, t. e. 21, a. e. 55.

48. Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz (1898).

59. Jahresbericht der k. k. Staat-Oberrealschule in Görz über das Schuljahr 1908-1909, Görz (1909).

Časopisi in revije

Dan (1912). Št. 143, letnik I.

Dan (1913). Št. 493, 494, 495, letnik II.

Gorica (1908). Št. 34, 70, 76, letnik X.

Gorica (1909). Št. 30, 40, 50, letnik XI.

Gorica (1911). Št. 33, 35, letnik XIII.

Novi čas (1913). Št. 5, letnik IV.

Primorec (1911). Št. 2, 7, letnik XIX.

Primorski list (1908). Št. 21, 37, letnik XVI.

Soča (1874). Št. 14, letnik IV.

Soča (1887). Št. 31, 32, 33, letnik XVII.

Soča (1895). Št. 8, letnik XXV.

Soča (1897). Št. 9, letnik XXVII.

Soča (1899). Št. 9, letnik XXIX.

Soča (1900). Št. 22, 28 letnik XXX.

Soča (1901). Št. 16, letnik XXXI.

Soča (1902). Št. 16, letnik XXXII.

Soča (1903). Št. 9, letnik XXXIII.

Soča (1904). Št. 13, 39, 41, 46, 47, 48, letnik XXXIV.

Soča (1905). Št. 14, 8, 35, 51, 67, 79, letnik XXXV.

Soča (1906). Št. 38, 62, 65, letnik XXXVI.

Soča (1907). Št. 7, letnik XXXVII.

Soča (1908). Št. 47, 48, 71, 74, 82, 111, letnik XXXVIII.

Soča (1909). Št. 6, 31, 45, 49, 68, 73, 78, 82, 90, 91, 137, letnik XXXIX.

Soča (1910). Št. 2, 5, 30, 50, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 77, 80, 81, 94, 99, 108, 148, letnik XL.

Soča (1911). Št. 5, 9, 43, 44, 48, 50, 64, 77, 73, 75, 83, letnik XLI.

Soča (1912). Št. 42, 61, letnik XLII.

Soča (1913). Št. 7, 8, 17, 20, 34, 45, 55, 69, letnik XLIII.

Soča (1914). Št. 40, 42, 50, letnik XLIV.

Mladost (1909). Št. 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 20, letnik II.

Mladost (1910). Št. 9, 10, 13, 16, letnik III.

Mladost (1911). Št. 1, 2, 7, 12, letnik IV.

Planinski vestnik (1905). Št. 2, letnik XI.

Planinski vestnik (1906). Št. 2, letnik XII.

Planinski vestnik (1907). Št. 5, letnik XIII.

Planinski vestnik (1908). Št. 5, 7, letnik XIV.

Planinski vestnik (1910). Št. 5, letnik XVI.

Planinski vestnik (1911). Št. 6, letnik XVII.

Planinski vestnik (1912). Št. 3, 6, letnik XVIII.

Planinski vestnik (1913). Št. 3, 4, letnik XIX.

Planinski vestnik (1914). Št. 4, 7, letnik XX.

Sport (1920). Št. 4, letnik I.

Literatura

- Alič, J. (ur.). (1979). *Edvard Rusjan: 70-letnica prvega poleta*. Nova Gorica: Organizacijski odbor Memoriala Edvarda Rusjana 79.
- Andrejka, R. (1928). *Društveno pravo v Sloveniji*. Ljubljana: samozaložba.
- Bisail, Z. (1958). *Edvard Rusjan*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gabršček, A. (1932). *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*. Ljubljana: samozaložba.
- Gombač, S. (2004). *Brata Edvard in Josip Rusjan iz Gorice: začetki motornega letenja med Slovenci*. Izola: Puhek.
- Marušič, B. (1985). *Primorskičas pretekli: prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Lipa.
- Marušič, B. (1988). Kultura pri Slovencih na Primorskem v 19. stoletju. V *Jadranski koledar* (149-160). Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Marušič, B. (1988). *Nova Gorica*. Motovun: Motovun.
- Marušič, B. (1995). Slovenska družba v Gorici leta 1913: osebnosti in pričakovanja iz "avstrijske Nice". V *Jadranski koledar* (55-62). Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Marušič, B. (1999). Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848-1918). *Annales. Series historia et sociologia*, 9(1=16), 163-192.
- Marušič, B. (2001). *Skozi preteklost Goriške: ob tisočletnici prve omembe Gorice in Solkana ter ob tisočletnici zametka Goriške*. Nova Gorica: Mestna občina.
- Marušič, B. (2005). *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848-1899*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Pavlin, T. (2005). "Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje": telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- Prinčič, V. (2008). Športne prireditve na velodromu so imele značaj narodnih shodov: Gorica- pred sto leti veliko kolesarsko srečanje v organizaciji društev Gorica in Balkan. *Primorski dnevnik*, 64(166), 11.
- Regent, I., Holjavec, V., Kimovec, F., Diminić, D., Misja, B., Foretić, D. (ur.) (1953). *Slovensko Primorje in Istra: boj za svobodo skozi stoletja*. Beograd: Rad.
- Rupel, A. (2001). *Edvard Rusjan (1886-1911)*. Nova Gorica: Mestna občina.
- Sedmak, D. (1983). Telovadno društvo "Sokol" v Ajdovščini: prispevek k zgodovini. V *Goriški letnik* (75-98). Nova Gorica: Goriški muzej.
- Stepišnik, D. (1968). *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
- Šinkovec, I. (ur.). (2003). *Bom šel na planince: ob 100-letnici Planinskega društva Ajdovščina: 1903-2003*. Ajdovščina: Planinsko društvo.

Šugman, R. (1997). *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport.

Uršič, H. (1956). Soška podružnica SPD. V *Tolminski zbornik*, (92-98). Tolmin: Občina.

90 let Planinskega društva Ajdovščina. (1993). Ajdovščina: Planinsko društvo.

Spletne strani

Od Južnega Sokola do 1. svetovne vojne (1869-1914), povzetek iz knjige Alda Rupla "Telesna kultura med Slovenci v Italiji". Pridobljeno 15. 2. 2010, s <http://www.slosport.org/zgod/prvobd.html>.

Zgodovina Orla (pred 2. svetovno vojno). (2007). KŠDM Mozirski Orli. Pridobljeno 15. 2. 2010, s <http://zupnije.rkc.si/mozirje/orlizgodovina.htm>.

19633 Rusjan (1999 RX42). California: NASA. Pridobljeno 2. 9. 2010, s <http://ssd.jpl.nasa.gov/sbdb.cgi?sstr=19633>.

8. KAZALO SLIK

Slika 1: Oglas za sokolski ples v maskah (vir: Soča, št. 12; 1904)	20
Slika 2: Oglas za telovadno orodje (vir: Soča, št. 9; 1901).....	21
Slika 3: Trgovski dom v Gorici (vir: Gombač, 2004; str. 14).....	22
Slika 4: Simbol PD Ajdovščina iz leta 1903 (vir: Bom šel na Planince, 2003; str. 7).....	34
Slika 5: Otvoritev Doma na Vršiču (vir: Planinski vestnik, št. 8; 1912)	37
Slika 6: Grb Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Soča, št. 66; 1908).....	39
Slika 7: Člani Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Rupel, 1981; str. 20).....	41
Slika 8: Poziv članom Kolesarskega društva "Gorica" (vir: Soča, št. 37; 1908).....	42
Slika 9: Grb Kolesarskega društva "Danica" (vir: Gorica, št. 60; 1909)	45
Slika 10: Oglas za delavnico Batjel v Gorici (vir: Soča, št. 80; 1908).....	47
Slika 11: Oglas za delavnico Batjel v Gorici (vir: Gorica, št. 40; 1910).....	47
Slika 12: EDA 1 (vir: Gombač, 2004; str. 30).....	54
Slika 13: Edvard Rusjan (vir: Gombač, 2004; str. 59).....	56
Slika 14: Prvi zlet Primorske sokolske župe v Šempetru leta 1910 (vir: Rupel, 1981; str. 15).....	65
Slika 15: Goriški velodrom (vir: Rupel, 1981; str. 17)	68
Slika 16: Prvo Marčep-Rusjanovo letalo (vir: Gombač, 2004; str. 60).....	69
Slika 17: Polet nad Zagrebom 26. decembra 1910 (vir: Gombač, str 60).....	70

9. PRILOGA

9.1 PRAVILA GORIŠKEGA TELOVADNEGA DRUŠTVA "SOKOL" ZA LETO 1887

1. Ime, sedež in namen društva. Društvena zastava in obleka:

Namen Telovadnega društva "Sokol" je vzpodbujati in prakticirati pravilno telovadbo. Društvena zastava je belo-modro-rdeča s črno-rumenim trakom.

2. Sredstva v dosego društvenega namena:

V dosego svojega namena bo društvo izvajalo naslednje akcije:

- zgradi telovadnico, kjer bodo lahko telovadili člani društva kot tudi nečlani, ter določi in izuri telovadne učitelje
- izdaja tiskane publikacije s telovadno vsebino
- prireja javne telesne vaje, izlete, večerne shode z deklamacijami, petjem, gledališkimi igrami, berili, predavanji in plesom ter druge primerne zabave

Za svoje namene bo društvo imelo pevski zbor, godbo in trobce..

Denarna sredstva bo društvo dobivalo:

- od vplačil društvenikov
- od čistih dohodkov veselic in zabav
- od radodarnih doneskov
-

3. Pristop in odstop društvenikov:

Kdor hoče postati društvenik, se mora zglasiti pri odboru, ki prosilca sprejme ali zavrne, ne da bi moral navesti razloge. Častne ude imenuje občni zbor na predlog odborov.

Kdor hoče izstopiti iz društva, mora to naznaniti odboru vsaj tri mesece pred koncem leta.

Društvenika, ki po večkratnem opominjanju ne izpolni svojih dolžnosti (članarina), ali s svojim vedenjem nečastno vpliva na društvo, sme odbor izključiti. Ko se dotičniku naznani odborov sklep, prenehajo veljati njegove pravice do društva, a odbor ima pravico iztirjati od njega zastale pristojbine tudi po pravni poti.

4. Dolžnosti in pravice društvenikov:

Društveniki se ločijo med sabo glede dolžnosti in pravic, in sicer: telovadci, podporni člani, pokrovitelji in častni udje društva. Koliko vstopnine, mesečnine in drugih pristojbin bodo plačevali posamezni člani, določi redni občni zbor vsako leto posebej.

Vsak društvenik je dolžan:

- plačevati določene zneske v danem roku
- upoštevati red na veselicah, izletih, pri vajah itd.
- pospeševati društveni namen in varovati čast društva

Vsak društvenik ima pravico:

- do društvene obleke po določbi društvenega odbora oz. občnega zbora
- da se udeleži pevskih vaj, društvenih vesellic in izletov
- da na občnem zboru svetuje, glasuje, voli in volitve sprejme
- da ga društvo po smrti spremlja k pogrebu z društveno slovesnostjo

Telovadci imajo poleg tega še pravico do telovadnega pouka in vaj.

5. Društvena uprava:

Društvena opravila oskrbujejo:

- občni zbor
- društveni odbor
- razsodniki

Občni zbor

Prvi občni zbor skliče osnovalni odbor, druge občne zборе, redne in izredne, sklicuje starosta ali njegov namestnik. Redni ali letni občni zbor se skliče vsako leto januarja, izredni občni zbor pa kadarkoli po sklepu odbora ali če to zahteva tretjina vseh udov.

Dnevni red rednega občnega zbora obsega:

- odborovo poročilo o društvenem delovanju v preteklem letu
- društveni račun za preteklo leto
- določitev mesečnih in drugih doneskov društvenikov in proračun za naslednje leto
- potrditev in razglasitev odbornih določb oz. sprememb glede društvene obleke in reda na izletih
- volitev treh pregledovalcev društvenih računov
- volitev društvenega odbora (staroste in šestih odbornikov)
- volitev treh razsodnikov
- spremembo društvenih pravil
- imenovanje častnih udov
- razdružitev

Občnemu zboru predseduje starosta ali njegov namestnik. Glasuje se ustno ali z roko, voli pa po listkih. Za sprejetje predloga je potrebna nadpolovična večina glasov. Če je izid neodločen, obvelja predsednikov glas.

Društveni odbor

Društveni odbor šteje osem udov: starosta, namestnik staroste, tajnik, blagajnik, trije odborniki. Starosta, tajnik in blagajnik so lahko netelovadci. Starosto in šest odbornikov se voli na rednem občnem zboru za eno leto. Vsi odborniki stanujejo v Gorici in opravljajo svojo službo brezplačno.

Odbor potrdi telovadnega učitelja in drugo potrebno osebje, kateremu določi plačo, ter vodi in oskrbuje vsa društvena pravila, ki niso pridržana občnemu zboru ali razsodnikom. Odbor sestavi red, po katerem se društveniki vedejo na zabavah, raznih vajah in izletih, ter določi društveno obleko in kdaj se ta sme nositi. Odbor objavlja svoje naredbe po potrebi v domačem časopisju ali v posebnih oznanilih.

Starosta

Starosta zastopa društvo v visokih krogih družbe in v javnosti, sklicuje občne zборе in odboro ve seje, katerim določi dnevni red ter jim predseduje, hkrati pa podpisuje tudi vse društvene spise. Ob zadržanosti staroste ima njegov namestnik vse njegove pravice in dolžnosti.

Tajnik

Tajnik podpira starosto v vseh zadevah, piše zapisnike vseh zborov in sej ter se podpisuje poleg staroste na vse društvene spise. Tajnik shranjuje društveni pečat in zapisnik.

Blagajnik

Blagajnik sprejema članarine in plačuje stroške društva. Vse to vpisuje v blagajniški dnevnik društva, ki ga vsake pol leta poda v pregled in potrditev odboru. Konec leta se izpostavi račun in proračun po dogovoru z odborom.

Razsodnik

Prepire med društveniki ali med društveniki in odborom, ki izvirajo iz društvenih razmer, razsodijo trije razsodniki, ki se volijo pri rednem občnem zboru za eno leto, in sicer tako, da ni mogoča pritožba proti njihovi razsodbi.

6. Razdruženje

Društvo se razdruži, če tako sklene občni zbor oziroma če ga "gosposka" razpusti. Sklep občnega zbora za razdružitve je veljaven le v primeru, ko sta za to glasovali dve tretjini navzočih društvenikov. V slučaju razpustitve društva, društveni odbor določi, komu pripada društveno premoženje.

(Soča, št. 32 in 33; letnik 17; 5. in 12. avgust 1887)

9.2 PRAVILA KOLESARSKEGA DRUŠTVA "GORICA" ZA LETO 1899

1. Ime, sedež in namen društva:

Društvu je ime "Kolesarsko društvo Gorica" s sedežem v Gorici.

Namen društva je razširjati in gojiti praktično kolesarski šport s skupnimi izleti, dirkami in društvenimi shajališči.

2. Udje:

Društvo ima častne, prave in podporne ude.

K društvu lahko pristopijo moški in ženske, ki so dopolnili 18 let.

Lastne ude imenuje občni zbor na odborov predlog.

Pravi udje smejo biti samo kolesarji, ki plačujejo letne prispevke, katere določa občni zbor. Kdor hoče pristopiti k društvu, se mora oglasiti bodisi pismeno na predstavnštvo ali ustno pri katerem odborniku, ki potem naznani predstavniku. Odbor glasuje, ali sprejme ali ne, bodisi z vzklikom ali tajno po žrebanju. Ako se je komu odstop odklonil, se mu to naznani pismeno, ne da bi odbor bil dolžan navajati kak razlog, zakaj se je to zgodilo.

Vsak pravi ud je zavezan z vstopom natančno vršiti določbe društvenih pravil, voznega reda in odbornih naredb.

Podporni udje so prijatelji društva, ki plačujejo na občinskem zboru določene letne doneske.

Ud izstopi iz društva, ako to naznani odboru, toda vrniti mora izkaznico, kakor tudi društveno znamenje, ako bi se to ne zgodilo, ima društvo pravico sodnjisko to zahtevati.

Izključenje se sme izreči le iz naslednjih razlogov:

- ako kdo s svojim obnašanjem in življenjem kvari dober glas društva
- ako je večkrat prelomil vozni red in društvena pravila
- ako dela v društvu zdražbe in razpar

Odbor odloča s tajnim glasovanjem po žrebanju; za izključenje mora biti dve tretjini glasov.

Z izstopom ali izključenjem dotičnik izgubi vse pravice do društva.

3. Dolžnosti udov:

Vsak ud je dolžan pospeševati koristi in ugled društva ter po svojih močeh delati na tem, da se točno izvršujejo društvena pravila in vse odborove naredbe.

Pravi ud pa je dolžan udeleževati se po zmožnosti izletov, dirk in drugih prireditev, pri katerih mora nositi društveno obleko in znamenje ter strogo izvrševati vozni red in odborove naredbe.

Pravi udje morajo še posebej plačati vstopnino, katero določi občni zbor.

4. Pravice udov:

Pravi udje imajo pravico:

- aktivno in pasivno volilno pravico
- pri zborovanjih udeleževati se razprav, staviti predloge in pregledovati društvene knjige
- nositi društveno obleko in znamenje
- pravico prekoračiti s kolesom italijansko mejo brez kavcije za kolo, vsled dopisa c. k. austro-ogerskega konsultata na ital. dvoru št. 478 od dne 20. februarja 1896
- udeleževati se vseh društvenih zabav
- vpeljati goste, ako jih prej naznanijo odboru

Častni udje imajo enake pravice kot pravi udje.

5. Občni zbor:

Občni zbor se skliče redno vsako leto v mesecu januarju.

Izvenredni občni zbor lahko skliče odbor iz važnih razlogov, odbor pa je v to primoran, ako zahteva to pismeno tretjina pravih udov.

K vsakemu občnemu zboru se morajo udje pismeno povabiti in najmanj 8 dni poprej se jim mora naznaniti dnevni red.

Udeležiti se ga smejo samo udje.

Dnevni red občnemu zboru je:

- potrditev zapisnika prejšnjega občnega zbora
- odborovo poročilo o svojem delovanju in gibanju društva v preteklem društvenem letu
- poročilo denarničarjevo (blagajnika), katero sta poprej pregledala in potrdila pregledovalca
- določilo o porabi društvenega imetja in letnih doneskov pravih in podpornih udov
- volitev odbora s soglasnim vzklikom ali z listki; voli se imenoma le predsednik, skupno z odborniki, ki si razdele odborniške posle v prvi odborni seji
- volitev dveh pregledovalcev računov za prihodnje leto
- slučajni predlogi, ki so bili pismeno naznanjeni najmanj tri dni pred občnim zborom, ali taki nujni predlogi, katerih nujnost je sprejel občni zbor z dvetretjinsko večino
- določitev društvenega shajališča
- sprememba pravil
- imenovanje častnih udov
- razdruženje

Ako občni zbor ni sklepčen ob določenem času, se vrši isti, pol ure kasneje z istim dnevnim redom, ki je sklepčen brez ozira na število navzočih udov.

6. Odbor:

Odbor je sestavljen tako-le:

Predsednik

Podpredsednik

Tajnik in njegov namestnik

Blagajnik in njegov namestnik

Rednik

Podrednik

Ti odborniki se volijo pri občnem zboru z nadpolovično večino na eno leto. Bivše člane odbornike je dovoljeno zopet voliti.

Odbor sklepa in določuje o vseh društvenih zadevah, ki ne spadajo v področje občnega zbora. Izvršuje sklepe občnega zbora, sprejema in izobčuje ude in pripravlja dnevni red za občne zборе.

Odbor je sklepčen, ako so navzoči predsednik ali njegov namestnik in najmanj 4 odborniki.

Sklepa se z navadno večino glasov; pri izenačenem izidu odloča predsednikov glas.

7. Delovanje posameznih odbornikov:

Predsednik

Predsednik zastopa društvo na zunaj nasproti oblastinjam, korporacijam ali tretjim osebam, sklicuje občni zbor in odborove seje, katerim predseduje, podpisuje vse spise skupaj s tajnikom in izkaznice z blagajnikom; sploh vodi vse društveno delovanje in gibanje.

Podpredsednik

Izvršuje vse pravice predsednika, ako je ta zadržan.

Tajnik

Opravlja vse pisarniške posle, vodi zapisnike, društveno kroniko.

Blagajnik

Odgovoren je za društveni denar. Sprejema izplačila in izročuje izkaznice, vodi društveni imenik in skrbi sporazumno z drugimi odborniki, da se društveno premoženje plodonosno naloži. Pred vsakim občnim zborom mora predložiti društvene račune.

Rednik

Je voditelj pri društvenih izletih. Pazi na to, da se točno vrši vožni red. Društvene izlete mora vpisati v posebno knjigo. Rednik poskuša tudi novince v vožnji in odloča, kdaj se lahko društvenih izletov udeležujejo, nakar mu še le takrat odbor izroči izkaznico

Podrednik

Izvršuje vse pravice in dolžnosti rednika, ako je on zadržan ali kje drugod uporabljen.

Pregledovalci računov

Ti morajo pred občnim zborom pregledati račune in o tem poročati občnemu zboru.

8. Društveni izleti:

Društveni izleti so tisti, katere je določil odbor. (odhod in kraj se razglasi v društvenih prostorih)

9. Društveni razglasi:

Občni zbori, važni odborovi sklepi in druge naredbe, katere posebej določa odbor, se razglašajo v društvenih prostorih s posebnim naznanilom posamičnim udom in v enem lokalnem listu, katerega določi občni zbor za eno leto naprej.

10. Društveni večeri:

Isti se vrše redno, vsaki teden enkrat. Njihov namen je razpravljati o društvenih in športnih zadevah. Določa jih odbor.

11. Rzsodišče:

V društvu nastale prepire razsojuje posebno rzsodišče, katero šteje pet udov. Vsaka stranka si voli po dva, ti pa si izvole med udi predsednika. Njihovi rzsodbi se morajo prepirne stranke ukloniti. Sklepa se z navadno večino glasov. Pri enakosti glasov odločuje predsednik.

12. Razdruženje:

Ako v ta namen sklicani občni zbor sklene, da se društvo razdruži, se ima vse društveno imetje prepustiti onemu narodnemu društvu, katero imenuje občni zbor. Ako bi bilo društvo razpuščeno, dobi vse imetje ono slovensko društvo, ki bi se osnovalo v teku treh let na podlagi takih pravil. Oskrbovanje imetja ostane onim gospodom, ki so sestavljali zadnji odbor, kateri tudi odločajo – v slučaju, da bi se v tej dobi enako društvo ne ustanovilo – kateremu narodnemu društvu se imetje prepusti.

(Pang., zbirka fotokopij, t. e. 21, a. e. 55)